

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Lauri Frei
TARTU ÜLIKOOLI PROFESSOR
FRIEDRICH EBERHARD RAMBACH (1767–1826) JA TEMA AEG
Magistritöö

Juhendaja: vanemteadur Sirje Tamul

Tartu 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	2
1. FRIEDRICH EBERHARD RAMBACHI ELU SAKSAMAA PERIOOD 1767–1803	7
1.1. Rambachide suguvõsa.....	7
1.2. Üliõpilasaeg, töö pedagoogi ja õppejõuna	11
1.3. Ilukirjanduslik tegevus	14
1.4. Publistsitlik ja seltskondlik tegevus	19
2. FRIEDRICH EBERHARD RAMBACHI TARTU PERIOOD 1803–1826	23
2.1. Professoriks kutsumine	23
2.2. Algusaastad Tartus	26
2.3. Professor Rambach 1812. aasta Vene-Prantsuse sõjas.....	33
2.4. Rektoraat ja elu lõpuaastad	35
2.5. Õppejõutöö raskuskeskmed	41
2.5.1. Professor Rambachi lugemisvarast	43
2.6. Töö Tartu ülikooli koolikomisjoni liikmena	44
2.7. Publistsitlik ja ilukirjanduslik tegevus	53
3. HINNANGUD FRIEDRICH RAMBACHI TEGEVUSELE	56
KOKKUVÕTE.....	63
ZUSAMMENFASSUNG.....	65
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	68
LISAD	75

SISSEJUHATUS

Käesoleva töö eesmärgiks on anda süstemaatiline ülevaade Tartu ülikooli professori ja rektori Friedrich Eberhard Rambachi tegevusest tema elu Balti perioodil, mis hõlmab 1803.–1826. aastat. Kuna ajalooallikatel, kirjandusel ja muudel trükitud allikatel põhinevat käsitlust Rambachi kohta ei ole ilmunud, on magistritööl iseseisev väärtus. Samas on järgnev käsitus sissevaade aega, mil Balti ühiskonnas toimus uuenemine, s.t. ikka enam hakati väärtustama informeeritust ja haritust. Selle mõtteviisi kandvaks jõuks olid paljud Saksamaalt sisserännanud haritlased. Antud uurimuses on ümber hinnatud seniseid vaatenurki ja parandatud mitmeidki kirjanduses Rambachi kohta esitatud fakte. Selgus, et lähemal kontrollimisel osutusid need vääraks või vähesel määral põhjendatuks. Töös on püstitatud hüpotees, et Friedrich Eberhard Rambachi näol on tegu Eesti pedagoogikas unustatud suurkujuga. Sellele hüpoteesile proovitakse anda vastus dokumentaalsetele tõenditele toetudes.

Rambach oli Balti avalikkuses vabameelsuse kandjaid, karismaatiline figuur Tartu ülikooli professorkonna seas ja ajaloos. Ometi puudub seni lähem käsitus tema elutööst. F. E. Rambachi tegevusest tema elu Preisi perioodil 1767.–1803. aastani antakse ülevaade kirjanduse põhjal. Ülevaade Rambachi elu Balti perioodist põhineb Eesti Ajalooarhiivis säilitatavatel arhiiviallikatel ja trükitud ajaloouurimustel.

Friedrich Eberhard Rambachi nimi esineb leksikonides alates 19. sajandi algusest. Seoses Rambachi ilukirjandusliku tegevusega kohtab tema biograafilisi ja andmeid trüki ilmunud tööde kohta Saksa kirjandust ja literaate käsitlevates ülevaadetes ja leksikonides. Jooksvalt 19. sajandi algul ilmunud „Das Gelehrte Teutschland“ kirjutab Rambachist köidetes 6–7, 10–11, 15 ja 19.¹ Rambachi poolt kasutatud pseudonüümide kohta annab ülevaate Friedrich Rassmanni koostatud „Kurzgefaßtes Lexicon deutscher pseudonymer Schriftsteller“.² Rambachi surmaaaja edastab jätkväljaanne „Neuer Nekrolog der Deutschen“.³ Mõistagi on artikkel Rambachi kohta olemas ka ülevaatlikus teoses „Allgemeine Deutsche Biographie“.⁴ Ülevaate Rambachi elust annab Theodor

---

¹ „Das Gelehrte Teutschland“ oli Georg Christoph Hambergeri (1726–1773) ja Johann Georg Meuseli (1743–1820) poolt välja antud perioodiliselt täienenud ülevaade saksakeelse kultuuriruumi literaatide ja kirjanike kohta, ilmus aastail 1767–1834. F. E. Rambachi kohta vt. lähemalt: Das Gelehrte Teutschland, kd. 6, lk. 206; kd. 7, lk. 729; kd. 10, lk. 441; kd. 11, lk. 625; kd. 15, lk. 97; kd. 19, lk. 236.

² Fr. Rassmann's kurzgefaßtes Lexicon deutscher pseudonymer Schriftsteller von der ältern bis auf die jüngste Zeit aus allen Fächern der Wissenschaften. Leipzig, 1830. Vt. lk. 107 (Hugo Lenz) ja 177 (Ottokar Sturm).

³ Neuer Nekrolog der Deutschen, kd. 42 (1826), lk. 941.

⁴ Allgemeine Deutsche Biographie (ADB), kd. 27, lk. 195 jj.

Hansen Rambachide suguvõsa käsitlevas genealoogilises teoses „Die Familie Rambach“.⁵

Balti leksikonidesse ilmub Friedrich Eberhard Rambachi nimi seoses tema tööleasumisega Tartu ülikooli ja seoses esimeste trükis ilmunud töödega. Ülevaate Rambachi loomingust leiame Johann Friedrich von Recke ja Karl Eduard Napiersky bibliograafialeksikonist.⁶ Rambachi surmateate edastavad mitmed siinsed väljaanded nagu „Ostsee-Provinzen-Blatt“, Garlieb Merkeli ajaleht „Der Zuschauer“ jm.⁷ Venekeelsetest leksikonidest kirjeldavad Friedrich Eberhard Rambachi elu ja tegevust põhjalikult 20. sajandi alguses ilmunud „Русский биографический словарь“⁸ ja Grigori Levitski Tartu ülikooli õppejõudude biograafiline leksikon.⁹ 20. sajandi alguses ilmus Friedrich Gustav Bienemann noorema väljaandel mitu teost varasema balti ajaloo kohta, milles leidub andmeid ka Friedrich Eberhard Rambachi tegevuse kohta.¹⁰

20. sajandi lõpu ja 21. sajandi alguse leksikonidest mainivad Rambachi tegevust näiteks Gero von Wilperti baltisaksa kirjanduslugu,¹¹ May Redlichi baltisaksa kirjanduse leksikon,¹² baltisaksa biograafiline leksikon¹³ ning Gottzmanni-Hörneri baltisaksa ja Peterburi saksa kirjanduse leksikon.¹⁴ Eestikeelsetest leksikonidest Rambachi nime sageli ei leia, kuna tema tegevus otseselt ei puudutanud 19. sajandi alguse eesti talurahva kultuuri, vaid jäi seotuks üksnes (balti)saksa kultuuriruumiga. Siiski tuuakse Rambachi nimi ära Aarne Vinkeli toimetatud „Eesti kirjanduse ajaloos“¹⁵ ja Ilmar Talve teoses „Eesti kultuurilugu“.¹⁶ Ennekõike leiab Rambachi tegevus eestikeelses trükisõnas mainimist seoses tema poolt toimetatud ajalehega „Neue Inländische Blätter“, mille veergudel kajastati Liivimaa kubermangus pärisorjuse kaotamisega seotud küsimusi.¹⁷

Rambachi tööd Tartu ülikooli õppejõuna kajastatakse napisõnaliselt kolmeköitelise Tartu

⁵ Theodor Hansen. Die Familie Rambach. Gotha, 1875. Lk. 227–229.

⁶ Johann Friedrich v. Recke, Karl Eduard Napiersky. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland. Bd. 1–4. Jelgava, 1827–1832. Rambachi kohta vt. kd. 3 (L–R), lk. 464–469. Vt. samuti: Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland. Nachträge und Fortsetzungen. Jelgava, 1859–1861. Kd. 2 (L–Z). Lk. 129–130.

⁷ Ostsee-Provinzen-Blatt, 1826, lk. 151. Der Zuschauer, nr. 2856, 1826.

⁸ Русский биографический словарь. Т. 10: Притвиц-Рейс. Lk. 487–488.

⁹ Григорий Васильевич Левицкий (toim.). Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802–1902). Том 1–2. Tartu, 1902–1903. Vt. kd. 2, lk. 602–604.

¹⁰ Altlivländische Erinnerungen. Koostaja Friedrich Bienemann. Tallinn, 1911. Lk. 69; 1812: baltische Erinnerungsblätter. Toimetaja Friedrich Bienemann. Riia, 1912. Lk. 20 jj.

¹¹ Gero Wilpert. Deutschbaltische Literaturgeschichte. München, 2005. Lk. 164 jj.

¹² May Redlich. Lexikon deutschbaltischer Literatur: eine Bibliographie. Köln, 1989. Lk. 258–259.

¹³ Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Toim. Wilhelm Lenz. Köln–Viin, 1970. Lk. 606.

¹⁴ Carola L. Gottzmann, Petra Hörner. Lexikon der Geschichte der Literatur des Baltikums und St. Petersburgs. Kd. 3 (N–Z). Berlin–New York, 2007. Lk. 1045–1048.

¹⁵ Eesti kirjanduse ajalugu. I köide. Toim. A. Vinkel. Tallinn, 1965. Lk 305, 389.

¹⁶ Ilmar Talve. Eesti kultuurilugu: keskaja algusest Eesti iseseisvuseni. Tartu, 2005. Lk. 234, 254.

¹⁷ Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Koostaja Juhan Peegel. Tartu–Tallinn, 1994. Lk. 278; Ea Jansen. Eestlane muutuv asjas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu, 2007. Lk. 60, 113, 114. Ea Jansen. Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu, 2004. Lk. 212, 356.

ülikooli ajaloo ülevaate teises köites,¹⁸ samuti Tartu ülikooli vene keele ja slaavi filoloogia professori Jevgeni Petuhhovi ülikooli taasutamise 100. aastapäevaks ilmunud mahukas Tartu ülikooli ajaloos¹⁹ ja saksa ajaloolase Erich Donnerti ülevaates Dorpati-Jurjevi ülikoolist.²⁰ Rambachi rektoriaega ja tegevust ülikooli tsensuurikomitees puudutatakse Lea Leppiku monograafias rektor Johann Philipp Gustav Ewersist²¹ ja Roderich von Engelhardti raamatus „Die Deutsche Universität Dorpat in ihrer geistesgeschichtlichen Bedeutung“.²² Ülikooli koolikomisjoni tegevusel, sh. Friedrich Eberhard Rambachi kaastööl Georg Friedrich Parrotiga Tartu õpperingkonna kreiskoolide eeskirju koostades peatutakse koguteose „Eesti kooli ajalugu“ esimese köite lehekülgedel.²³ Rambachi osalemisest 1812. aasta Vene-Prantsuse sõjas on kirjutanud sõjaajaloolane Rein Helme oma monograafias.²⁴

Arhiiviallikaid kirjanikust Tartu ülikooli professori Rambachi tegevuse kohta leidub Saksamaa, Eesti, Läti ja Venemaa arhiivides. Põhiline osa Rambachi 1790. aastate tegevust puudutavaist allikaist on tallel Berliinis Preisi Salajases Riigiarhiivis. Kuna käesoleva töö peaesmärgiks ei ole pikem peatumine Rambachi Saksamaa-perioodil, siis ei tutvustata siin salajase riigiarhiivi materjali. Käesoleva magistritöö raames on selginenud, et Rambachiga seonduvaid allikaid võib leida veel Läti Riiklikus Ajalooarhiivis ja Peterburis asuvas Venemaa Riiklikus Ajalooarhiivis. Magistritöö kaunis piiratud mahu tõttu on uurimistöös esialgu piirdutud Eesti Ajalooarhiivi ja Tartu Ülikooli Raamatukogu materjalidega, millest enamik leiab siin kasutamist esmakordselt. Kõige olulisemaks neist on Keiserliku Tartu Ülikooli fond. Selle pea kõikide nimistute järgi leitavad allikad sisaldavad olulist teavet Rambachi Tartu perioodi kohta.²⁵ Lisaks keiserliku ülikooli arhiivifondile väärib allikate leidumuse järgi märkimist Keiserliku Tartu Ülikooli koolikomisjoni²⁶ ja Riia (Tartu) õpperingkonna kuraatori materjal.²⁷ Eestimaa kubermangu koolidirektoraadi (EAA.90) asjaajamises ja kirjavahetuses on viiteid Rambachi sisulisele tööle koolikomisjonis.

Rambachi perekonna genealoogia väljaselgitamisel on abi olnud Tartu Jaani koguduse

---

¹⁸ Tartu ülikooli ajalugu 1798–1918. Koostanud Karl Siilivask. Tallinn, 1982. Lk. 157, 168.

¹⁹ Евгений Вячеславович Петухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802–1902). Исторический очерк. Т. 1. Tartu, 1902. Lk. 161, 176, 187, 191, 200, 212, 301, 303–305, 307, 549.

²⁰ Erich Donnert. Die Universität Dorpat–Jüfev, 1802–1918. Ein Beitrag zur Geschichte des Hochschulwesens in den Ostseeprovinzen des Russischen Reiches. Frankfurt am Main, 2007. Lk. 127.

²¹ Lea Leppik. Rektor Ewers. Tartu, 2001. Lk. 138, 168, 169, 258, 286.

²² Roderich von Engelhardt. Die Deutsche Universität Dorpat in ihrer geistesgeschichtlichen Bedeutung. München, 1933.

²³ Eesti kooli ajalugu. 1. köide: 13. sajandist 1860. aastateni. Tallinn, 1989. Lk. 302, 303, 331, 342.

²⁴ Rein Helme. 1812. aasta Eestis ja Lätis. Tallinn, 1990. Lk. 124, 131.

²⁵ Eesti Ajalooarhiivi (EAA) fond 402 – Tartu Keiserlik Ülikool (1799–1918), nimistu 3 õppejõudude ja teiste ülikooli töötajate isiklikud toimikud; nim. 4 kuraatorite kolleegium ja ülikooli nõukogu; nim. 7 rektoraat; nim. 8 ülikooli kohus; nim. 9 filosoofiateaduskond; nim. 10 tsensuurikomitee jne.

²⁶ EAA.403 Tartu Keiserliku Ülikooli koolikomisjon (1803–1844).

²⁷ EAA.384 Tartu (Riia) õpperingkonna kuraator (1800–1918).

fondist.²⁸ Lisaks nimetatule leidub perekonnaloolist andmestikku ka Maarja-Magdaleena koguduse fondis (EAA.1258). Rambachi suguvõsa pitser asub hoopis Eugen von Nottbecki ürikute ja pitserite kogus (EAA.2071). Eesti Ajalooarhiivis on olemas perekond Rambachi fond,²⁹ ent selles ei leidu ühtki otseselt Friedrich Eberhard Rambachiga seonduvat allikat. Sellegipoolest on tegemist perekond Rambachi, sealhulgas mitmete Friedrich Eberhard Rambachi järeltulijate kohta olulisi dokumente sisaldava fondiga (vt. ka lisa 3).

Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute kogu (TÜR KHO) käsikirjadeta ei oleks võimalik anda head ülevaadet professor Rambachi suhtlusliinist Tartu ülikoolis. Karl Morgensterni isikuarhiivi³⁰ materjali hulgast leiame üsna palju informatsiooni Morgensterni kaasaegsete literaatide, sh. ka Friedrich Rambachi kohta. Raamatukogu käsikirjade fond 4 on raamatukogu enda arhiiv ja manuskriptide kogu (fond 1, kohaviidaga Mscr)³¹ sisaldab käsikirju, mis muuhulgas aitavad lahendada magistritöös püsitatud ülesande. Autograafide kollektsioonides on talle Rambachi enda käega kirjutatud, kahjuks küll kontekstist välja rebitud fragmentidena.³²

Lisaks arhiivides säilitatavatele materjalidele on hulk 19. sajandi alguse hariduselu kajastavaid materjale publitseeritud. Ühe olulisemana neist tuleb mainida Tartu ülikooli kuraatori Friedrich Maximilian Klingeri kirjade kogumikku.³³ Klingeri kirjade kõrval pakub ülikooli taasavamise probleemidest detailse arutelu professorite Georg Friedrich Parroti³⁴ ja Karl Morgensterni kirjavahetus (peamiselt Parroti kirjad Morgensternile).³⁵ Ülikooli taasavamisaega valgustavad professor Johann Wilhelm Krause päevikukatkendid, mis avaldati ajakirjas „Baltische Monatsschrift“.³⁶ 1812. aasta Vene-Prantsuse sõda kajastavaid arhiivimaterjale sisaldab allikapublikatsioon „Листовки Отечественной войны 1812 года“.³⁷ Publitseeritud on ka Friedrich Eberhard Rambachi tuntuima õpilase saksa kirjaniku Ludwig Tiecki kirjavahetust.³⁸

Käesolev küllalt isikukeskne uurimus on jagatud peatükkideks Rambachi tegevusliinide

²⁸ EAA.1253 EELK Tartu Jaani kogudus (1582–1940). Paraku ei ole seni õnnestunud ühestki kirikumeetrikast leida Friedrich Eberhard Rambachi surmasissekannet. Kuna Rambach suri Tallinnas ja tema põrm maeti Kopli kalmistule, oleks loogiline otsida seda Tallinna koguduste meetrikatest. Surmadaatumit pole aga üheski Tallinna saksa koguduse kirikuraamatus ega ka Tartu Jaani koguduse omas.

²⁹ EAA.3750 Perekond Rambach (1861–1938).

³⁰ Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute kogu (TÜR KHO), fond 3.

³¹ TÜR KHO. Fond 1.

³² TÜR KHO. Fond 5. Friedrich Ludwig Schardiuse autograafide kollektsioon. Fond 48. Autograafide kollektsioon.

³³ Max Rieger. Briefbuch zu Friedrich Maximilian Klinger sein Leben und Werke. II. Darmstadt, 1896.

³⁴ Teaduskirjanduses kasutatakse ka nimekuju George Frédéric Parrot. Käesolevas uurimistöös tarvitatakse läbivalt saksapärase nimekuju.

³⁵ Georg Friedrich Parroti ja Karl Morgensterni kirjavahetus 1802–1803 = Briefwechsel zwischen Georg Friedrich Parrot und Karl Morgenstern 1802–1803. Koostanud Ingrid Loosme ja Mare Rand. Tartu, 1992.

³⁶ Johann Wilhelm Krause. Das erste Jahrzehnt der ehemaligen Universität Dorpat. – In: Baltische Monatsschrift, Riia 1902/1903, kd. 53. Lk. 244–249, 330–333. Samas; kd. 54. Lk. 81–103.

³⁷ Листовки Отечественной войны 1812 года. Сборник документов. Москва, 1962.

³⁸ Näiteks artiklite kogumikus: Ludwig Tieck (1773–1853): „lasst uns, da es uns vergönnt ist, vernünftig seyn!“ Bern, 2004.

alusel. Esimene peatükk tutvustab tema suguvõsa, kuivõrd see on siin mail peaaegu tundmata, seejärel aga kõneleb Rambachi elust Saksamaal enne Tartusse jõudmist. Teine peatükk käsitleb peaaesjalikult Rambachi tegevust keiserliku Tartu ülikooli professorina. Kolmas peatükk vaatleb lühidalt seda, kuidas on senised autorid Rambachi tema erinevatel tegevusväljadel hinnanud. Magistritöö lisas on ära toodud mõned käesoleva teema suhtes olulised dokumendid ja valikuliselt esitatud Rambachi järeltulijate loetelu (vt. lisad 1–5).

1. FRIEDRICH EBERHARD RAMBACHI ELU SAKSAMAA PERIOOD 1767–1803

1.1. *Rambachide suguvõsa*

Rambachid pärinevad 17. sajandil elanud Leonhard Rambachist, kes sündis 1600. aasta paiku ja elas Arnstadtis, kus ta töötas tislerina. Leonhard Rambachil oli oma naise Katharinaga (sündinud Jacob) kolm täisikka jõudnud last: Matthäus Andreas (sündinud 3. novembril 1626), Katharine Mechtilde (sündinud 10. juunil 1635) ja Johann Christoph (sündinud 6. oktoobril 1637). Kahest pojast said alguse kaks Rambachide liini, vanem ja noorem. Vanema liini esiisa Matthäus Andreas elas Arnstadtis ja oli tisler. Temast pärinevad tuntud teoloog Johann Jakob Rambach (1693–1735) ja Haapsalu bürgermeister Johann Georg Rambach (1700–1767). Noorema liini esiisa Johann Christoph oli samuti tisler Arnstadtis. Temast sai teoloogide Friedrich Eberhard Rambachi (1708–1775), Johann Jakob Rambachi (1737–1818) ja August Jakob Rambachi (1777–1851) esivanem.³⁹ Johann Christoph Rambachist põlvnevad ka Tartu Ülikooli professor ja rektor Friedrich Eberhard Rambach ning Pärnus elanud Rootsi ja Norra asekonsul, kaupmees Friedrich Eberhard Rambach.⁴⁰

Friedrich Eberhard Rambach sündis 14. juulil 1767. aastal Quedlinburgis praegusel Saksi-Anhaldi liidumaal, mis tollal kuulus Preisi kuningriigi koosseisu. Tema isa oli Johann Jakob Rambach, luteri vaimulik ja pedagoog,⁴¹ ema oli Maria Juliane Rambach, neiupõlvenimega Boysen. Maria Juliane isa oli Friedrich Eberhard Boysen, Quedlinburgi ülemõuevaimulik, kes varem oli tegutsenud Magdeburgis. Maria Juliane Rambach, kes oli sündinud 1745. aastal Magdeburgis, suri juba 26. juunil 1773. aastal, kui poeg Friedrich Eberhard oli alles 5-aastane.⁴² Isa Johann Jakob Rambach abiellus juba 1774. aastal uuesti, astudes abiellu oma lahkunud naise õe Eva Marie Elisabethiga, kes oli sündinud samuti Magdeburgis 6. juunil 1748. aastal. Eva Marie Elisabeth Rambach suri 6. juulil 1803. aastal Hamburgis. Johann Jakob Rambachi mõlemat abielu peeti õnnelikuks.⁴³ Friedrich Eberhard Rambachi isa Johann Jakob Rambach elas pika ja sisuka elu. Oma karjääri jooksul jõudis ta töötada ja elada mitmes Saksamaa paigas. Johann Jakob Rambach elas alates 1745. aastast seoses isa Friedrich Eberhardi töökohavahetusega Magdeburgis, kus astus 1749. aastal sealsesse kloostrikooli.⁴⁴ Ta õppis alates 1754. aastast teoloogiat Halles, kus oli teoloogiat õppinud ka nimekaim Johann Jakob Rambach (1693–1735), ilmselt tuntuim Rambachide suguvõsast võrsunud mitmetest usuteadlastest ja vaimulikest.⁴⁵ Johann Jakob Rambach noorem sai

³⁹ T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 4–6.

⁴⁰ Rambachi suguvõsa pitser on ära toodud lisas 4.

⁴¹ T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 227.

⁴² Samas. Lk. 220. Maria Juliane Rambachi mälestuseks avaldati Quedlinburgis trükis mitmeid leinaluuletusi.

⁴³ Samas. Lk. 221.

⁴⁴ Wolfgang Winkelmann. Johann Jakob Rambach (1737–1818): Pädagoge, Prediger, Patriot. Lk. 10. – In: Lehrer, Pröpste und Rektoren. Persönlichkeiten aus der Geschichte des Pädagogiums am Kloster Unser Lieben Frauen (zu) Magdeburg. Magdeburg, 2000. Lk. 9–29.

⁴⁵ Samas. Lk. 11.

ka oma nime Johann Jakob Rambach vanema järgi, kuna Johann Jakob Rambach noorema isa Friedrich Eberhard Rambach õppis Halles 18. sajandi algul sugulase Johann Jakob Rambach vanema käe all.⁴⁶ Johann Jakob Rambach noorem asus 1759. aastal õpetajana tööle Magdeburgi Neitsi Maarja kloostri pedagoogiumisse.⁴⁷ Pedagoogiumis paistis ta silma töökuse ja initsiatiivikusega, kehtestades pärast rektoriiks valimist korra Preisimaal kehtinud Steinmetzi reeglite järgi.⁴⁸ Pedagoogina pooldas Johann Jakob Rambach valgustuspedagoogikat ja positivistlikku lähenemist looduse uurimisel. Magdeburgis viibitud aja jooksul tekkisid Johann Jakob Rambachil kontaktid mitmete kohalike literaatidega, kellega sõlmitud tutvustest oli abi edasisel karjääritel. 1767. aastal kostis Berliini õue- ja toomvaimulik August Friedrich Wilhelm Sack Rambachi eest Quedlinburgi gümnaasiumis eelmise rektori surma tõttu vabanenud rektorikoha täitmisel kuningas Friedrich II õe Anna Amalie juures, kes oli Quedlinburgi kloostri abtiss. Quedlinburgi kooliinspektorile Ferdinand Resewitzile andis Magdeburgi tööka pedagoogi heaks kiitva hinnangu Johann Wilhelm Ludwig Gleim, Halberstadtis elav luuletaja, kes oli Johann Jakob Rambachile tuttav Magdeburgi „Mittwochsgesellschaftist“.⁴⁹ Quedlinburgi gümnaasiumi rektorikoha Rambach ka sai, ent uues kohas tuli rinda pista mitmete probleemidega. Kooli tase oli alla käinud, esines koguni seda, et õpilased ostsid end tundidest krosside eest vabaks. Kohalik konsistoorium soovis Rambachilt saada plaani selle kohta, kuidas õppetööd uuesti korraldada. Rambach pooldas konsistooriumile esitatud plaanis seda, et uuemate keelte (inglise, itaalia, prantsuse) õpetamist tähtsustataks ja et ladina ja kreeka keelega üle ei pingutataks. Ta leidis ka seda, et saksa keelele tuleks enam tähelepanu pöörata. Reaalainete õpetamisel soovitas Rambach interdistsiplinaarset lähenemist ja seoste loomist reaalse eluga.⁵⁰ Ajaloo õpetamisel soovitas ta pöörata piisavalt tähelepanu kronoloogia õppimisele. Ülemates klassides andis ta ajalootundides eraldi kiriku- ja kirjandusloo tunde. Quedlinburgi aega jääb Johann Jakob Rambachi jätkuv kirjanduslik tegevus, ta avaldab töid roomlaste rolli kohta ajaloos (leides, et seda rolli on üle tähtsustatud), kirjanduse ajaloost, annab välja H. M. A. Crameri töö rooma muististest ja tõlgib lõpuni Archibald Boweri vanakreeka arheoloogia alase teose, mille tõlkimist oli alustanud tema isa Friedrich Eberhard. Ta avaldab ka pedagoogika-alase töö „Fromme Wünsche für das Beste der Schulen“.⁵¹ Pedagoogitöö sujus ka Quedlinburgi gümnaasiumis ning 1774. aastal kutsuti Rambach

---

⁴⁶ W. Winkelmann. Johann Jakob Rambach (1737–1818). Lk. 9.

⁴⁷ Samas. Lk. 11.

⁴⁸ Samas. Lk. 12. Johann Adam Steinmetz (1689–1762) oli Preisi luterlik vaimulik ja üks 18. sajandi tähelepanuväärsemaid pedagooge. Steinmetz juhatas abtina 30 aastat Magdeburgi lähedal asuva Berge kloostri pietistlikku gümnaasiumit, muuhulgas õppisid tema käe all Christoph Martin Wieland, Carl Friedrich Fasch, Friedrich von Matthisson ja Johann Christoph Adelung (Hugo Holstein. Johann Adam Steinmetz. – Allgemeine Deutsche Biographie, kd. 36. Leipzig, 1893. Lk. 1–5).

⁴⁹ Samas. Lk. 14–15.

⁵⁰ Samas. Lk. 17.

⁵¹ Samas. Lk. 18–19.

Quedlinburgi Nikolai kiriku pastoriks.⁵² Tehtud otsus oli õige ja koolitöö vahetamist kirikuõpetaja rolli vastu ei pidanud Johann Jakob Rambach kahetsema. 1780. aastal avanes uus võimalus end proovile panna, kui talle soovitati kandideerida Hamburgi Miikaeli kiriku pastorikohale. Soovituse sai ta seekord Hamburgi pastori Johann Melchior Goetze vennalt Johann August Ephraim Goetzelt. Pöördumises oma Quedlinburgi koguduse poole põhjendas Rambach Hamburgi kasuks otsustamist sellega, et 25 000 hingega koguduse teenimine pakub tema jaoks uusi ülesandeid.⁵³ Rambachi vilumus, töökus ja kogemused olid põhjuseks, miks uue väljakutse vastuvõtmine talle probleeme ei tekitanud, lubades tal Hamburgi Miikaeli kogudust teenida kuni oma surmani 1818. aastal. Rambach ei lahkunud Hamburgist ka Prantsuse okupatsiooni ajal aastatel 1806–1814. Ta jäi linna 1813. aastal, kui Vene kasakad linna lühikeseks ajaks vabastasid, pühitsedes lühikesel vabaduseperioodil Napoleoni-vastase „Hansa Leegioni“ lipud. Õnnelikul kombel ei järgnenud sellele hiljem uuesti linna vallutanud prantslaste repressioone. Hamburgi perioodil oli Rambach linna koolivalitsuse liige, mõjutades koolielu mitmel viisil. Koolides tõsteti reaalinete mahtu,⁵⁴ Hamburgi Johanneumi kooli direktoriks kutsuti Rambachi initsiatiivil mainekas humanistlik pedagoog, seni Magdeburgi-lähedases Berge kloostrikoolis õpetanud Johann Gottfried Gurlitt.⁵⁵ Johann Jakob Rambachi isiksuses võis mõjuda vastuolulisena tõik, et valgustusliku pedagoogina, mõistuse ja teaduse arendamise pooldajana jäi ta usuküsimustes traditsionalistiks, hoiatades koguduse liikmeid kahtlemise eest. Samas ei mõjunud kindlus usulistes veendumustes ja sihikindlus nende kaitsmisel halvasti tema kontaktidele inimestega, kuna Rambach jäi suhtluses mõõdukaks ega olnud konfliktne isiksus. Ta sõprade seas oli ka tema ideoloogilisi vastaseid, näiteks eelmainitud õpetaja Johann Melchior Goetze.⁵⁶ Johann Jakob Rambachi teeneid tööelus ja ühiskondlikus elus tunnustas Halle ülikool 1801. aastal audoktori tiitliga. Hamburgi linn nimetas ta samal aastal linna ülempastorite vanemaks (*primus inter pares*).⁵⁷

Eesnimed „Friedrich“ ja „Eberhard“ anti pojale mõlema vanaisa järgi.⁵⁸ Friedrich Eberhard Rambachi isapoolne vanaisa Friedrich Eberhard Rambach vanem oli luterlik teoloog ja pastor, kelle sulest on ilmunud märkimisväärsel hulgal vaimulikku kirjandust.⁵⁹ 1727. aastast alates õppis Friedrich Eberhard Rambach vanem Halle ülikoolis usuteadust, kus tema õpetajaks oli temast 15 aastat vanem professor Johann Jakob Rambach, suguvõsa teise haru esindaja, Friedrich Eberhard

---

⁵² W. Winkelmann. Johann Jakob Rambach (1737–1818). Lk. 21.

⁵³ Samas. Lk. 22.

⁵⁴ Samas. Lk. 23–24.

⁵⁵ Samas. Lk. 25.

⁵⁶ Samas. Lk. 23.

⁵⁷ Samas. Lk. 25–26.

⁵⁸ T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 227. Vastavalt Friedrich Eberhard Rambach (vanem) ja Friedrich Eberhard Boysen, vaimulik Magdeburgis ja Quedlinburgis.

⁵⁹ Samas. Lk. 203.

Rambach vanema vanaonu pojapoeg.⁶⁰ Friedrich Eberhard Rambach vanem oli viljakas kirjamees, tõlkides rohkelt teoloogilise sisuga kirjandust, peamiselt prantsuse keelest, aga ka inglise keelest. Ta pidas ka kirjavahetust tõlgitud teoste autoritega (Philip Doddridge, Pierre Roques, Isaac de Beausobre).⁶¹ Friedrich Eberhard Rambach vanema ettevõtmised ei piirdunud üksnes kirjandusliku tegevuse ja kirikuõpetaja ametiga, vaid tal oli ka annet koolmeistrina töötamiseks. 1730–1734 töötas ta Halle pedagoogiumis õpetajana, olles seal teoloogiatudengist abiõpetajana tunde andnud juba 1728. aastast alates. Pedagoogiline töö sobis Rambachile. Tema juhendajaks pedagoogiumis oli Hieronymus Freyer (1675–1747), asutuse inspektor aastatel 1705–1747, mitmete pedagoogilise sisuga kirjutiste autor.⁶² 1734. aastal kutsuti Rambach pastoriks Könnerni linnakesse, kuhu ta aga pikemalt peatuma ei jäänud, asudes juba 1736. aastal ümber Teupitzi koguduse pastori kohale. 1740. aastal läks Friedrich Eberhard Rambach vanem Teupitzist Hallesse sealse Jumalaema kiriku diakoniks.⁶³ Halles suhtles ta muuhulgas ülikooli meditsiiniprofessori Friedrich Hoffmanni ja usuteaduse professori Joachim Langea. Halles töötamise ajal olevat Rambachil väidetavalt korraks olnud ka võimalus ülikooli tööle asuda. 1745. aastal asus Rambach Magdeburgi Püha Vaimu kiriku teise pastori kohale, pärast oma kolleegi Johann Friedrich Oleariuse surma aga esimese pastori ametisse.⁶⁴ Rambachile pakuti ka ülemõuevaimuliku kohta Quedlinburgis, ent ta jäi esialgu Magdeburgi, kus ta ülendati 1751. aastal ülemtoomvaimulikuks ja konsistoriaalnõunikuks. Lisaks neile kohustustele anti Rambachile ka järevalve toomkooli üle ja Holzkreisi maakonna superintendendi kohustused. Toomkooli järevalvega tegelemine oli talle tema pedagoogika-alaste huvide ja varasema pedagoogilise kogemuse tõttu iseäranis südamelähedane. Lähedased sõprussuhted tekkisid Rambachil Magdeburgis toomkooli rektori Goldhageni ja ülemõuevaimuliku Friedrich Eberhard Boyseniga. 1756. aastal siirdus Rambach kolmandat korda Hallesse, kus ta asus täitma Maarja kiriku ülemõpetaja kohuseid. Ühtlasi usaldati talle ka Saale maakonna superintendendi ja gümnaasiumi eestseisja ülesanded. 1766. aastal suri Breslaus (tänapäeval Wrocław) sealne ülemkonsistoriaalnõunik, Breslau vürstkonna inspektor Johann Friedrich Burg ja linna magistraat kutsus tema kohta täitma Rambachi. Ka Breslaus oli Friedrich Eberhard Rambachi tegevus edukas ja teda toetati igati.⁶⁵ Rabandused 1772. ja 1773. aastal (mõlemal korral kirikus

---

⁶⁰ T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 193. Halle ülikooli professor Johann Jakob Rambach (1693–1735) oli Halle tisleri Hans Jakob Rambachi (snd. 1659) poeg ja eelmainitud Arnstadti tisleri Matthäus Andreas Rambachi (snd. 1626) pojapoeg. Johann Jakobi vend Johann Georg (1700–1767) rändas välja Haapsalusse, kus temast sai linna bürgermeister. Matthäus Andrease venna, samuti Arnstadti tislerina töötanud Johann Christophi (snd. 1637) poeg Georg Heinrich (1670–1731) oli Friedrich Eberhard Rambach vanema isa. Vt. lähemalt: T. Hansen, lk. 5–6, 9–20 (Johann Georg Rambach) ja 189–191 (Georg Friedrich Rambach).

⁶¹ Samas. Lk. 203.

⁶² Samas. Lk. 195. Freyeri oli 1698. aastal pedagoogiumisse õpetajaks kutsunud August Hermann Francke. Rambach meenutab Freyerit kui tugeva distsipliinitunnetusega pedagoogi.

⁶³ Samas. Lk. 195–196.

⁶⁴ Samas. Lk. 198.

⁶⁵ Samas. Lk. 198–199.

tööülesandeid täites) andsid märku tõsiselt halvenenud tervisest, surm järgnes 1775. aastal. Rambachi meenutades märgiti tema häid iseloomuomadusi: töökust, tasakaalukust, enesevalitsust ja sihikindlust.⁶⁶ Teoloogilistes küsimustes jäi Rambach ortodokssele vaatepunktile truuks, hoiatades sarnaselt Halles tegutsenud Johann Jakob Rambachiga sotsinianismi⁶⁷ „katku“ eest. Samas oli talle omane pigem sallivus tema omast erinevate arusaamade vastu.⁶⁸

Teine vanaisa Friedrich Eberhard Boysen (1720–1800) sai tuntuks sellega, et ta tõlkis teist korda saksa keelde Koraani. Koraan ilmus Boyseni tõlkes esimest korda Halles Gebaueri kirjastuses 1773. aastal, vaid aasta pärast David Friedrich Megerlini (1699–1778) esmatõlget. Erinevalt Megerlini tõlkest võeti Boyseni tõlge valdavalt positiivselt vastu ja 1775. aastal ilmus teine trükk. Boyseni tõlge jäi 50 aastaks enim kasutatud tõlkeks. Boysen keeldus kõrgele vanusele viidates kolmanda trüki ettevalmistamisest ja alles 1828. aastal ilmus tema tõlgitud Koraan kolmandas trükis, nüüd aga juba orientalist Samuel Friedrich Günther Wahli (1760–1834) poolt põhjalikult ümbertöötatuna. Boyseni tööd tõsteti väljaandes „Jenaische Zeitungen von Gelehrten Sachen“ järgmiselt esile: „Tema abil on välja juuritud hulk Muhamedi ja Koraani vastu kõnelevaid sügavalt juurdunud eelarvamusi – eelarvamusi, millest on end varem kaasa kiskuda lasknud mitmedki õpetlased.“⁶⁹

Esimene kirikuõpetaja Rambachide suguvõsa nooremas liinis ja seega traditsiooni rajaja oli Georg Heinrich Rambach (1670–1731), kes õppis kaks aastat Leipzigi ülikoolis, töötas seejärel kaks aastat koduõpetajana Alkerslebenis pastor Johann Nikolaus Kühne juures ja seejärel seitse aastat Sonnebornis Adam Georg von Wangenheimi juures. 1704. aastal sai Georg Heinrich Rambachist Gotha lähedal asuva Pfullendorfi küla pastor, seda ametit pidas ta oma surmani 1731. aastal.⁷⁰ 1775. aastal Johann Jakob Rambachi (1737–1818) poolt oma isa Friedrich Eberhard Rambachi (1708–1775) mälestuseks välja antud trükises seisab, et Georg Heinrich Rambach pidas oma ametit eeskujulikult. Lisaks tööle koguduse liikmetega aitas ta ka mitmeid kohalikke andekaid noormehi ladina ja kreeka keele ning teiste ainete õpingutes, tänu millele võeti mitmed neist vastu Gotha gümnaasiumi kõrgematesse klassidesse.⁷¹

1.2. Üliõpilasaeg, töö pedagoogi ja õppejõuna

Friedrich Eberhard Rambach noorem olevat lapsena olnud nõrga tervisega. Tema sünd oli

---

⁶⁶ T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 199–201.

⁶⁷ Sotsinianism oli antitrinitaarne liikumine Euroopa kristlikes konfessioonides 16.–17. sajandil, mis sai nime Itaalia antitrinitaaride Lelio ja Fausto Sozzini järgi. Vt. lähemalt: Die Geschichte des Christentums. Kd. 9 (Die Zeitalter der Vernunft). Freiburg etc., 2010. Lk. 491–501.

⁶⁸ T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 202.

⁶⁹ Martin Hentrich. Friedrich Eberhard Boysen. Ein Halberstädter übersetzt den Koran. Lk. 42, 45. – In: Zwischen Harz und Bruch. Heimatzeitschrift für Halberstadt und Umgebung. Dritte Reihe, Heft 61. Halberstadt, 2010. Lk. 42–45.

⁷⁰ T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 189.

⁷¹ Johann Jakob Rambach. Leben und Charakter des seligen Herrn Oberconsistorialraths und Inspectors, D. Friedrich Eberhard Rambach. Halle, 1775. Viidatud teose järgi: T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 191.

seotud ohuga nii ema kui lapse tervisele. Kardeti mõlema enneaegset lahkumist. Friedrich Eberhard Rambach kannatas terve elu jooksul mitmete terviseprobleemide all. Hariduse omandas ta esmalt kodus, seejärel Quedlinburgi koolis ja pärast kolimist Hamburgi sealses gümnaasiumis, nn. Johanneumis. Pärast gümnaasiumi lõpetamist õppis ta Halles teoloogiat. Rambach pidas ka kandidaadina proovijutlusi Halle Nikolai kirikus, pöördus aga oma õpingutes peatselt teise suunda ja pühendus filoloogiaõpingutele. Klassikalise filoloogina omandas ta ka Halles 1790. aastal filosoofiadoktori kraadi. Oma esimese töökoha leidis ta Berliini Friedrichswerderi gümnaasiumis, kus ta alates 1791. aastast subrektorina tööle asus.⁷² (Friedrichswerderi gümnaasiumi rektoriks oli tollal valgustuslike vaadetega silmapaistev pedagoog Friedrich Gedike (1754–1803), kellelt pärineb mitmeid uuendusi pedagoogika alal.) Huvi klassikalise filoloogia ja antiikkirjanduse vastu päris Friedrich Eberhard Rambach isalt Johann Jakobilt.⁷³ Halles õpetas 1780. aastatel klassikalist filoloogiat Friedrich August Wolf (1759–1824), kes on ajalukku läinud eelkõige oma Homerose-teemaliste uurimustega. 1787. aastal avas Wolf Halles klassikalise filoloogia seminari, millest kujunes hiljem Tartu ülikoolis klassikalise filoloogia professori ja Tartu ülikooli raamatukogu rajaja Karl Morgensterni poolt loodud filoloogilise seminari eeskuju ja eelkäija.⁷⁴ Rambach oli sarnaselt Karl Morgensterniga Wolfi seminari liige ja Wolfi õpilane.⁷⁵ Usuteaduse professoriteks olid Rambachi õpingute ajal Halles tuntumatest nimedest üks ajaloolis-kriitilise meetodi rajajatest Johann Salomo Semler (1725–1791), Uue Testamendi eksegeet Johann August Nösselt (1734–1807) ja mitmekülgne, nii teoloogi, pedagoogi kui ka kirjanikuna tuntust kogunud August Hermann Niemeyer (1754–1828).⁷⁶ Olgugi et Rambachi õpingud Halles ei hõlmanud toona kameralistikat, mille professoriks ta taasavatud Tartu ülikoolis sai, tasub siiski mainida, et kameralistikast luges 18. sajandi lõpu Halle ülikoolis loenguid Johann Christian Foerster (ka Förster, 1735–1798).⁷⁷ Berliini-perioodil tutvus Friedrich Eberhard Rambach oma esimese abikaasaga. Ta abiellus 27. märtsil 1797 (ukj.) Berliinis Eleonora Juliana Benigna Heymanniga (lesena Schulze) (vt. ka lisa 3).⁷⁸

Rambach oli 1790. aastatel aktiivne pedagoogika-alaste teoste koostaja, lähtuvalt oma tööst Berliini Friedrichswerderi gümnaasiumi subrektorina (s.t. prorektorina) ja vanade keelte õpetajana ning kuningliku Preisi kujutavate kunstide ja mehaaniliste teaduste akadeemia muinasteaduse professorina. Näiteks ilmus temalt 1794. aastal lühike antiikajaloo-teemaline arutlus, mis anti välja sissejuhatusena Rambachi talvisteks loenguteks Preisi kujutavate kunstide akadeemias; loengud

⁷² T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 227–228.

⁷³ W. Winkelmann. Johann Jakob Rambach (1737–1818). Lk. 25.

⁷⁴ Gelehrte Kontakte der Universität Halle zu Est-, Liv- und Kurland zur Aufklärungszeit. Koostaja Arvo Tering. Tartu, 1994. Lk. 84–85. Tartu keiserliku ülikooli filoloogilise seminari kohta vt.: Anne Lill. Karl Morgenstern ja klassikaline humanitaarharidus: filoloogiaseminar Tartus 1821–1835. – In: Akadeemia, 1989, nr. 5. Lk. 1051–1073.

⁷⁵ Samas. Lk. 88.

⁷⁶ Samas. Lk. 45–48.

⁷⁷ Samas. Lk. 93.

⁷⁸ T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 228; Gottzmanni-Hörneri „Lexikon der Geschichte der Literatur des Baltikums und St. Petersburgs“ annab lk. 1046 ekslikult abiellumise aastaks 1798 ja Heymanni asemel Heydemann.

kõnelesid rooma muististest.⁷⁹ Samuti 1794. aastal andis Rambach trükki mahukama teose – arutluse esteetilisest kasvatuses avalikes koolides.⁸⁰ 1796–1797 ilmus Rambachilt kunstiakadeemia loenguid külastavatele õpilastele mõeldud antiikmütoloogia kaheosaline käsitus.⁸¹ 1799. aastal ilmus loengutega koos kasutamiseks mõeldud ametikirjavahetuse õppevahend.⁸² 1800. aastal andis Rambach välja deklamatsiooni-teemalise arutluse „Fragmente über Declamation“, mis oli mõeldud kaasandeks samal aastal tema poolt välja antud saksa poeetide luule kogumikule „Odeum“. ⁸³ 1801. aastal ilmus 12 vihikus noorsoole ja ajaloo huvilistele mõeldud Preisi ajaloo lugemik.⁸⁴ Ka 1802. aasta, mis jäi Rambachile viimaseks tervenisti Berliinis veedetud aastaks, oli tema jaoks produktiivne. Sel aastal ilmus esmalt koolidele mõeldud Preisi ajaloo lugemik,⁸⁵ seejärel saksa keele õpik⁸⁶ ja lõpuks arutlus pedagoogika vallast „Von der Erziehung zum Patriotismus und über Bürgerschulen“. Kirjanduslik viljakus ei jätnud Rambachi maha ka pärast 1803. aastat juba uuel kodumaal töötades, tõsi küll, siis võib märgata teatavat nihet avaldatud teoste temaatikas. Ka valmistas Tartus elades Rambachile üha rohkem muret halvenev tervis.

Berliini kunstiakadeemia õppejõuks sai Rambach pärast mitmekülgse humanitaarharitlase Karl Philipp Moritzi (1756–1793) surma, kes suri kõigest 36-aastaselt tuberkuloosi. Seni Friedrichswerderi gümnaasiumis vanu keeli õpetanud Rambach valiti Moritzi kohale mitmete kandidaatide seast. Soovituskirja andis talle gümnaasiumi direktor ja akadeemilise senati liige Friedrich Gedike. Rambachi palk uuel kohal oli oluliselt madalam kui Moritzil – kui lahkunule oli makstud 300 riigitaalrit, siis Rambach pidi rahulduma 100 riigitaalri suuruse palgaga.⁸⁷ Rambach nägi endas nii õpetaja kui kirjanikuna Moritzi järglast. Ta avaldas teise köitena järje Moritzi 1791.

⁷⁹ Friedrich Rambach. Einige Gedanken über Werth und Nutzen der Alterthumskunde für den bildenden Künstler. Zur Ankündigung seiner Wintervorlesungen über die häuslichen, politischen und Kriegerischen Alterthümer der Römer. Berlin, 1794.

⁸⁰ Friedrich Rambach. Ueber die Bildung des Gefühls für das Schöne in öffentlichen Schulen. Eine Abhandlung in der pädagogischen Gesellschaft des königlichen Seminariums vorgelesen. Berlin, 1794.

⁸¹ Fr. E. Rambach. Abriß einer Mythologie für Künstler zu den Vorlesungen. Ansicht der Mythologie als Einladung zu den Wintervorlesungen. Berlin, 1796. Fr. E. Rambach. Darstellung der Mythologie für Künstler und Kunstfreunde. Berlin, 1797.

⁸² Friedrich Rambach. Theoretisch-practische Anleitung zum Geschäftsstyl oder Anweisung aller Arten von schriftl. Aufsätzen, sowohl im gemeinen Leben als in Civil-Geschäften, zweckmässig anzufertigen. Ein Handbuch zu Vorlesungen. Berlin, 1799. Tasub märkida, et see õppevahend kujutab endast Rambachi tegevuses sammu kameralistika ja majandusteadusega tegelemise poole.

⁸³ Friedrich Rambach. Fragmente über Declamation. Nebst einer Anweisung zum Gebrauche des Odeums. Berlin-Stettin, 1800.

⁸⁴ Friedrich Rambach. Vaterländisch-historisches Taschenbuch auf alle Tage im Jahr. Ein Lesebuch zur Unterhaltung für Freunde der vaterländischen Geschichte und zur Belehrung für die Vaterländische Jugend. Berlin, 1801. 2. trükk: Königsberg, 1803 (3 köites). 3., muutmata trükk: Königsberg, 1808.

⁸⁵ Friedrich Rambach. Abriss einer Geschichte des Vaterlandes. Ein Leitfaden für den Unterricht. Berlin, 1802.

⁸⁶ Friedrich Rambach. Neue teutsche Sprachlehre oder fassliche Anweisung zur Erlernung der teutschen Sprache, auch für Ausländer. Berlin, 1802.

⁸⁷ Claudia Sedlarz [Claudia Sedlarz-Riedinger]. Gelehrte und Künstler und gelehrte Künstler an der Berliner Kunstakademie. Lk. 264. – In: Netzwerke des Wissens. Das intellektuelle Berlin um 1800. Toim. Anne Baillot. Berlin, 2011. Lk. 245–277. Tuleb lisada, et tegelikult oli ka Moritzi palk võrreldes mitmete vanemate professorite palgaga väike, kes said kuni 1000 taalrit aastas. Siiski oli Moritzil mitmeid teisi sissetulekuallikaid, nagu ka Rambachil, kes säilitas oma koha gümnaasiumis ja teenis lisa ajakirjade väljaandmise ja ilukirjanduse avaldamisega.

aastal Berliinis ilmunud teosele „Anthousa oder Roms Alterthümer. Ein Buch für die Menschheit”. Kui Moritz oli oma raamatus kirjeldanud roomlaste pidustusi ja puhkepäevi ning nende sümboolset tähendust, siis Rambach kirjutas roomlastest „kodanike ja majaisandatena” – see tähendas roomlaste poliitiliste, sõjaliste ja olmeliste tavade kirjeldamist.⁸⁸ Peagi pärast kunstiakadeemias tööle asumist kuraatorile esitatud õppeplaanis nägi Rambach ette tudengitele antiikpärandi tutvustamist sellisel kujul, et need oleksid pärast kursuse lõppu võimelised antiikkunsti „maitsekalt järele aimama” ja selle läbi antiikkunsti seaduseid järgides ise uusi teoseid looma. See kava vastas klassitsistlikule kunstidoktriinile, kandes endas Winckelmanni töös „Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst” esitatud põhimõtteid.⁸⁹ Kunstiakadeemias töötatud aega jäi ka õukonnast lähtunud ja suuresti plaani tasemele jäänud üritus luua akadeemia 1800. aasta aastanäituseks „isamaaline galerii”. Selle raames pidanuksid akadeemia liikmed näituse tarbeks looma isamaalise süžeeaga maale, mille oleks õukond ära ostnud. Näituse tarbeks esitas Rambach endapoolsed ettepanekud, mida ta põhjendas enda toimetatud ajakirjas „Jahrbücher der Preußischen Monarchie” ilmunud artiklis. Rambach leidis, et kaasaja ajalugu ei paku võrreldes antiigiga piisavalt poeetilist ainet, küll aga leiab seda Brandenburgigi ajaloo; sellest ideest lähtudes esitaski ta galerii loomise tarbeks 19 ettepanekut Brandenburgi-Preisi varasema ajaloo teemadel, kusjuures paljud neist pärinesid Friedrich II valitsemisajast. Sellegipoolest oli 1800. aasta aastanäitusel esindatud 435 eksponaadist vaid 24 patriootlikel teemadel ja ka järgnevatel aastatel ei kujunenud Brandenburgi-Preisi ajalugu kunstnike meelisteemaks.⁹⁰

1.3. Ilukirjanduslik tegevus

1790. aastatel Berliinis elades ja töötades tegi Friedrich Eberhard Rambach endale nime kirjanikuna. See kümnend oli Rambachi kirjandusliku tegevuse kõrgaeg. 1790. aastatest pärineb lõviosa tema ilukirjanduslikust loomingust, mis enamalt jaolt hõlmab näidendeid, aga ka jutustusi.⁹¹ Teosed on enamalt jaolt ilmunud Rambachi enda nime all, ent osa on avaldatud ka pseudonüüme kasutades (varjunimed Ottokar Sturm, Hugo Lenz). Kirjanikuna kasutas Rambach peamiselt üksnes eesnime „Friedrich”.⁹² Rambachi teoste arvustusi ilmus näiteks ühes Saksamaa juhtivatest kirjandusajakirjadest, toona Jena välja antud „Allgemeine Literatur-Zeitungis”. Noort Rambachi toetas kirjandusliku karjääri alustamisel muuseas Johann Joachim Eschenburg, kes kirjutas eessõna tema esimesele näidendile „Theseus auf Kreta”.⁹³

⁸⁸ C. Sedlarz. Gelehrte und Künstler und gelehrte Künstler. Lk. 264. Teose pealkiri: Friedrich Eberhard Rambach. Anthousa oder Roms Alterthümer. Der Römer als Bürger und Hausvater. Berlin, 1796.

⁸⁹ Samas. Lk. 265.

⁹⁰ Samas. Lk. 266–268.

⁹¹ Friedrich Eberhard Rambachi teoste täielik bibliograafia leidub: C. L. Gottzmann, P. Hörner. Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburgs. Lk. 1046–1048.

⁹² Recke-Napiersky, lk. 464.

⁹³ Friedrich Rambach. Theseus auf Kreta, ein lyrisches Drama. Leipzig, 1791. Johann Joachim Eschenburg (1743–

Euroopa kirjandusajalukku on Friedrich Eberhard Rambach oma nime jäädvustanud eelkõige kui saksa romantismi tuntud esindaja Ludwig Tiecki õpetaja.⁹⁴ Ludwig Tieck (1773–1853) oli alamklassi päritolu, ent tema isa oli suutnud tõusta madalamasse keskklassi, andes pojale hariduse Berliini Friedrichswerderi (ka: Friedrich-Werderi gümnaasium, Friedrichsgymnasium auf dem Werder) gümnaasiumis,⁹⁵ kus õppisid peamiselt aadlike ja kõrgema keskklassi esindajate pojad. Kõrgemat päritolu olid ka Tiecki kaks tuntumat klassivenda ja sõpra – kõrgemast keskklassist pärinev luuletaja Wilhelm Heinrich Wackenroder (1773–1798) ja aadlik, hilisem kunstimetseen ja vendade Tieckide toetaja Wilhelm von Burgsdorff (1772–1822). Kirjanduslikku maitset kujundas Tieckil alguses kodu. Tema isa luges valgustusajastu vaimus Piiblit ja moraliseerivaid nädalakirju ning ajaloolisi käsitusi. Ühtlasi aga armastas ta ka teatrit ja ilukirjandust, samuti algava „tormi ja tungi“ kirjanikke.⁹⁶ Noor Tieck oli äärmiselt produktiivne – 1788–1793 kirjutas ta üle 30 proosateose, lisades neile veel luuletusi ja tõlkeid.⁹⁷ Koolikirjandite ja retoorikaharjutuste juurest läks kooliõpilasest Tieck kohe üle laiatarbeteoste loomisele, pidades silmas ka rahateenimist.⁹⁸ Tiecki talenti märkasid ja soovisid enda huvides ära kasutada kaks tema õpetajat, kes aastatelt polnud Tieckist oluliselt vanemad – August Ferdinand Bernhardi (1769–1820)⁹⁹ ja Friedrich Eberhard Rambach. Bernhardi saavutas hiljem tuntuse filoloogi ja keelefilosoofina, kui 1801.–1803. aastani ilmus tema keelealane peateos „Sprachlehre“, tema ilukirjanduslikud katsetused ei leidnud see-eest suuremat tähelepanu.¹⁰⁰ Friedrich Eberhard Rambach kirjutas populaarset ajaviitekirjandust ja pöördus abi saamiseks Ludwig Tiecki poole. Esimest korda oli õpilane õpetajale abiks 1791. aastal Hamburgis ilmunud teose „Denkmahl, dem Jahr 1790 errichtet“ (koos Johann Gottfried Lucas Hagemeisteriga) juures.¹⁰¹ Teist korda abistas Tieck Rambachi 1790–1791 Berliinis kahes

---

1820) oli saksa kirjandusloolane, kes on eelkõige tuntuks saanud oma Shakespeare'i-tõlgetega (esimene täielik saksakeelne väljaanne ilmus Zürichis 1775–1782). Eschenburg tõlkis ka ooperilibretosid ja oratooriume itaalia keelest saksa keelde. Rambachi „Theseus auf Kreta“ oli autoril plaanis ooperina lavale tuua, ent sellest plaanist ei saanud siiski asja (vt. lähemalt: Thomas Bauman. *North German Opera in the Age of Goethe*. Cambridge, 1985. Lk. 242–243).

⁹⁴ Näiteks käsitlustes: Roger Paulin. *Ludwig Tieck*. Stuttgart, 1987; Klaus Günzel (koost.). *König der Romantik: das Leben des Dichters Ludwig Tieck in Briefen, Selbstzeugnissen und Berichten*. Berliin, 1986.

⁹⁵ Friedrichswerderi gümnaasium – humanistliku algupäraga gümnaasium Berliinis. Kool töötas kuni 1794. aasta põlenguni Friedrichswerderi raekojas.

⁹⁶ R. Paulin. *Ludwig Tieck*. Lk. 11.

⁹⁷ Saksa romantikud: näidendid ja saatused. Koostaja Riina Schutting. Tallinn, 2003. German Schuttingi eessõna. Lk. 31.

⁹⁸ Samas. Lk. 26.

⁹⁹ August Ferdinand Bernhardi abiellus 1799. aastal Ludwig Tiecki õe kirjanik Sophie Tieckiga (1775–1833). Nende abielu lahutati 1807. aastal ja lahkuminek lõi mõra ka Ludwig Tiecki ja August Ferdinand Bernhardi sõprusuhetesse. 1810. aastal abiellus Sophie uuesti Väinjärve mõisniku Karl Gregor von Knorringiga (1769–1837) ja elas seejärel Eestis. Vt. lähemalt näiteks: James Trainer. *The Knorrings in Estonia: with six unpublished letters to Karl Morgenstern*. – In: *German Life and Letters*. 1998, 51/4, lk. 443–454; James Trainer. *From Arrokküll to Carrara: letters of Felix Bernhardi to Friedrich Tieck*. – In: *Neophilologus* 85: 2001, lk. 79–94.

¹⁰⁰ James Trainer. *Tieck, Rambach and the corruption of young genius*. Lk. 28. – In: *German Life and Letters*. 1962, 16/1, lk. 27–36.

¹⁰¹ *Lexikon der deutschsprachigen Literatur*, lk. 1046. Johann Gottfried Lucas Hagemeister (1762–1806) oli Greifswaldist pärinev näitleja, luuletaja, publitsist ja õpetaja, Greifswaldi ja Halle ülikooli kasvandik. Alates 1788.

köites ilmunud röövlilugude kogumiku „Thaten und Feinheiten renommirter Kraft- und Kniffgenies“ tarbeks jutustuse kirjutamisel. Teos sisaldas valiku varaste ja röövlite elulookirjeldusi erinevatelt autoritelt. Rambachi jutustuse peategelaseks oli kurikuulus Baieri röövel Matthias Klostermayr (snd. 1736), „*der bayrische Hiesel*“, kes hukati 1771. aastal ja kellest oli selleks ajaks saanud poollegendaarne rahvakangelane. Jutustuse kirjutamist alustas Rambach ja lasi selle lõpetada oma õpilasel. Teose esimesed üksteist peatükki, mis pärinesid Rambachi sulest, kujutasid endast lohisevat ümberjutustust 1772. aastal ilmunud Klostermayri biograafiast „*Leben und Ende des berühmigten Anführers einer Wildschützbande, Mathias Klostermayers, oder des sogenannten Bayerischen Hiesels*“. Jutustuse lõpp erineb tuntavalt algusest, näidates dramatiseerimiskunsti ja isiklikuma värvingu kasutamist, mis ei sõltu sellisel määral allikast kui Rambachi kirjutatud algus. Tieck väljendab teose lõpus oma rahulolematust algmaterjaliga, kirjutades, et isegi tema ei suuda kirjutada tavalist kurjategijat kangelaseks.¹⁰² Rambach ei lubanud Matthias Klostermayrit kangelaseks nimetada. Ta kuulutas Klostermayri põhimõtteliseks vargaks, riigi korralduse tõttu kujunenud kurjategijaks. Materjalist, millest piisanuks Aleksander Suure loomiseks, sai üksnes tänavaröövel.¹⁰³ Rambachi poolt pakutud osalemine röövlilugude kogumiku koostamisel oli Tieckile väärt kogemuseks, õpetades teda kirjutama etteantud raamides, sealjuures kasutamata liigselt hulgal metafoore, isikustamist ja epiteete, mida kohtab tema varasemates töödes.¹⁰⁴ Tieck luges ka teose kohta ilmunud kriitikat, milles tõdeti, et teose viimane osa reedab kogenud kirjanikku. Kuna esimesed koostöökogemused olid meeldivad, pakkus Rambach Tieckile ka järgmist ülesannet. Selleks oli õudusromaan „*Die eiserne Maske. Eine schottische Geschichte*“ (1792), mille Rambach avaldas varjunime all, kasutades pseudonüümi Ottokar Sturm. Ka seekord oli stsenaarium sarnane: nimelt tüdines Rambach romaani kirjutamisest ja pakkus taaskord õpilasele võimalust romaan ise lõpuni kirjutada, kirjutades Tieckile: „*Ich habe mich in Erfindung und Darstellung des Gräßlichen so erschöpft, daß ich nichts weiter zu sagen weiß. Mögen Sie einmal Ihr Heil versuchen.*“¹⁰⁵ „*Die eiserne Maske*“ on Ossiani lugude¹⁰⁶ stiilis romaan, mille tegevus toimub Šoti mägismaal ja kus tegelased kannavad Ossiani lugudest laenatud nimesid. Rambach tõdeb raamatu eessõnas, et teos ei pretendeeri realistlikule kujutusviisile, olles pigem mõeldud toimima lihtsa ajaviitekirjandusena.¹⁰⁷ Tieck kirjutab 29. mail 1792. aastal kirjas sõber Wilhelm

---

aastast töötas ta Berliinis vabakutselise kirjanikuna. Mainitud trükise kohta ei ole õnnestunud lähemaid andmeid leida, on võimalik, et sellest ei ole säilinud ühtegi eksemplari.

¹⁰² J. Trainer. Tieck, Rambach and the corruption... Lk. 29.

¹⁰³ König der Romantik. Lk. 89.

¹⁰⁴ J. Trainer. Tieck, Rambach and the corruption... Lk. 30.

¹⁰⁵ „Ma olen end õuduste väljamõtlemise ja kujutamisega niivõrd ära kurnanud, et ma ei oska enam midagi muud öelda. Proovige õige Teie õnne.“ - König der Romantik. Lk. 89–90.

¹⁰⁶ Ossiani lood – Šoti luuletaja James Macphersoni 1760. aastal avaldatud eepilist proosaluulet sisaldav teos, mille autor omistas legendaarsele Iiri poeedile Ossianile. Teose tegelik autor on Macpherson, ent luuletused tuginevad paljuski tema poolt rahvasuust kogutud materjalile.

¹⁰⁷ J. Trainer. Tieck, Rambach and the corruption... Lk. 30.

Heinrich Wackenroderile, et temalt pärineb raamatu viimane peatükk pealkirjaga „Ryno“: „*Hast Du sie* [i. e. „Die eiserne Maske“] *schon gelesen? Lies sie doch, das letzte Kapitel ist ganz von mir, einzelne unbedeutende Zusätze ausgenommen, sage aber Rambach nichts davon, daß Du es weißt, Du hättest es doch vielleicht erkannt, denn Du bist doch der einzige Mensch, der das kann. Auch vieles im vorletzten Kapitel ist von mir.*“¹⁰⁸ Sellegipoollest on võimalik, et lisaks viimasele peatükile pärineb Tieckilt veel mõningaid teose osi, kuna peetakse tõenäoliseks, et Rambach vahetas Tieckiga ideid juba enne Ossiani lugudel põhineva romaani loomist.¹⁰⁹ On tõenäoline, et „Die eiserne Maske“ luulevormis osad pärinevad tervenisti Tieckilt – seda on väitnud juba 1855. aastal Tiecki biograaf Rudolf Köpke, kes tõdeb, et Tieck on nendes „peaaegu täielikult tabanud Ossiani tooni“. Sama seisukohta toetavad ka kirjandusteadlased Roger Paulin ja Achim Hölter.¹¹⁰

Ludwig Tiecki kirjades pärinevad teated Friedrich Eberhard Rambachi portree kohta (vt. lisa 1). Tieck mainib nimelt oma kirjades korduvalt Rambachi portreed, mille oli valmistanud tema vend, tuntud skulptor ja väljapaistev portreebüstide autor Christian Friedrich Tieck (1776–1851), kes sai hariduse samuti Friedrichswerderi gümnaasiumis. Tieck mainib Rambachi portreed näiteks oma 1793. aasta maist pärinevas kirjas õde Sophiele.¹¹¹

Ludwig Tieckiga seondub Rambachi elus ka järgnev huvitav episood. Nimelt ründas Tieck Rambachi toimetatud ajakirjas „*Berlinisches Archiv der Zeit und ihres Geschmacks*“ 1798. aastal anonüümselt tuntud literaadi Johannes Daniel Falki (1768–1826) satiiriajakirja „*Taschenbuch für Freunde des Scherzes und der Satire*“ (ilmus aastatel 1797–1803). Falk vastas omapoolse terava rünnakuga. Kuna Falkile oli teadmata „*Berlinisches Archiv*“ veergudel ilmunud satiiri autor, siis ründas ta Tiecki asemel hoopis ajakirja toimetajat Rambachi. 1799. aasta „*Taschenbuchis*“ ilmuski Falki pikk satiir Rambachist, mis päädis pilkeodiga „*Rambach. Eine Trauerkantate*“ (*Rambach. Leinakantaat*).¹¹² Oma satiiris pilkab Falk Rambachi mitmekülgseid tegevusi ja liigset pinnapealsust. Sellisena on see väärtuslik allikas omaaegsete kirjandustegelaste suhete ja arvamuste kohta. Falk oli literaadina konfliktne ja ründas sageli kaasaegseid kultuuritegelasi, näiteks Friedrich Gustav Hagemanni, Ludwig Tiecki, Joseph Lenhardti,¹¹³ Friedrich Schleiermacherit, Henriette

¹⁰⁸ „Kas sa oled seda [s.t. „Raudset maski“] juba lugenud? Loe teda ometi, viimane peatükk on tervenisti minult, kui välja arvata mõned tähtsusetud lisandused, ainult ära ütle Rambachile selle kohta midagi, et sa seda tead, sa oleksid sellest võib-olla aru saanud, sest et sa oled ainuke inimene, kes seda suudaks. Ka eelviimases peatükis on minult nii mõndagi.“ – König der Romantik. Lk. 90.

¹⁰⁹ Howard Gaskill. Tieck's juvenilia: Ossianic attributions. Lk. 752. – In: Modern Language Review 2001, 96/3. Lk. 747–761.

¹¹⁰ Samas. Lk. 748.

¹¹¹ Heidrun Markert. „Schakspear, W[ackenroder] u[nd] die Natur umher machen mich sehr glücklich“. Zwei ungedruckte Briefe Ludwig Tiecks aus der Entstehungszeit der Romantik. Lk. 334, märkus 20; lk. 332. – In: Ludwig Tieck (1773–1853): „lasst uns, da es uns vergönnt ist, vernünftig seyn!“ Bern, 2004. Lk. 331–356.

¹¹² Siegmarschultze. Falk und Goethe. Ihre Beziehungen zu einander nach neuen handschriftlichen Quellen. Halle, 1900. Lk. 28.

¹¹³ Johannes Demandt. Johannes Daniel Falk: sein Weg von Danzig über Halle nach Weimar (1768–1799). Göttingen, 1999. Lk. 305.

Herzi¹¹⁴ ja teisi.

Seoses Tiecki lahkumisega gümnaasiumist 1792. aasta kevadel ja siirdumisega ülikooli usuteadust õppima katkes Friedrich Rambachi ja noore Tiecki loominguline koostöö. Õpilane ületas peagi õpetajat oma kirjandusliku toodangu kvaliteedis. Loomelaadi erinevuste kohta „Die eiserne Maske“ näitel on kirjandusteadlane ja Tiecki biograaf Rudolf Köpke arvanud, et Rambach „maalis üksnes hirmutavaid dekoratsioone“, samas kui Tieck „avas õuduse maailma, millesse ta ise oli vaadanud“.¹¹⁵ Sellegipoolest võlgnes Tieck oma õpetajale ja selle kirjanduslikule „töökojale“ nii mõndagi. Tieck on Rambachi mõjutusi kirjeldanud järgmiselt: „... wie man Lichter und Schatten ausspart und wie manches nur leicht angedeutet werden muß, um die beabsichtigte Wirkung hervorzubringen.“¹¹⁶ Rambachi kui „agara moeautori“ (*geschäftstüchtiger Modeautor*)¹¹⁷ poolt peamiselt avaldatud röövli- ja rüütliromaanide järele oli nõudlus. Hulkurid ja pätid tembeldati 1790. aastatel suurmeesteks, kellele kodanliku elu kitsus asu ei anna ja tõukab nad kangelase teelt varga rajale. Kirjutati ka maagidest, võluritest, salaordudest, kes olid kas head või halvad. Tolle dekaadi kirjanduses kohtab peegeldusi vabamüürlusest ja roosiristlusest.¹¹⁸ Rahvas näis valgustusest ja religioonist väsinud ja soovis ebausule teed teha. Põnevus- ja õudusjutud sobisid mugavatele väikekodanlastele koduseks lektüüriks. Sellele maitsele oli suunatud näiteks eelmainitud 1790.–1791. aastani ilmunud „Thaten und Feinheiten renommirter Kraft- und Kniffgenies“. Mitmed autorid olid Rambachist produktiivsemad ja edukamad, näiteks rüütli- ja röövliromaanide autorid Christian Heinrich Spieß (1755–1799), Karl Gottlob Cramer (1758–1817) ja Friedrich Christian Schlenkert (1757–1826), kummitus- ja põnevuslugude autorid August Gottlieb Meißner (1753–1807) ja Carl Friedrich August Grosse (1768–1847) jt.¹¹⁹ Rambachi kirjanduslikku tööstiili on iseloomustatud väidetavalt temalt endalt pärineva tsitaadiga, mille ta olevat andnud vastuseks, kui temalt küsiti, kuidas tal õnnestub nii palju kirjutada: „Wenn ich einmal steckenbleibe, knirsche ich nur mit den Zähnen, und es geht wieder frisch weiter!“¹²⁰

On huvitav märkida, et Rambachi ilukirjanduslike teoste pühendustes leidub vihjeid tema sidemetele Liivimaaga. 1792. aastal Ottokar Sturmiga varjunime all ilmunud „Die eiserne Maske“ on pühendatud „minu Knorrele Tartus Liivimaal“ (*meinem Knorre zu Dorpat in Liefland zugeeignet*). 1793. aastal Halles ilmunud kogumiku „Romantisches Gemälde im antiken, gothischen und modernen Geschmacke“ pühendab autor (taas Ottokar Sturmiga pseudonüümi all esinedes) „minu

¹¹⁴ S. Schultze. Falk und Goethe. Lk. 28. On huvitav märkida, et Falk sõbrustas Karl Morgensterniga, keda ta õppis tundma juba Halle ülikoolis õppides ja kellega ta sai lähemalt sõbraks tõenäoliselt 1794. aastal (vt. J. Demandt. Johannes Daniel Falk. Lk. 184–185 jm.).

¹¹⁵ König der Romantik. Lk. 90.

¹¹⁶ „... kuidas valgust ja varje eraldada ja kuidas mõnele asjale üksnes õrnalt vihjata, selleks et kavatsetud mõju saavutada.“ – Samas. Lk. 75.

¹¹⁷ Samas.

¹¹⁸ Samas. Lk. 87.

¹¹⁹ Samas. Lk. 88

¹²⁰ „Kui ma korraks pidama jään, siis kiristan ma vaid hambaid ja kohe läheb värskelt edasi!“ – Samas. Lk. 86.

Knorrele Liivimaal Tartus“ (*meinem Knorre zu Dörpt in Liefland*). Knorre näol on tegu samuti Halle ülikoolis õppinud hilisema Tartu ülikooli õppejõu, astronoom Ernst Christoph Friedrich Knorrega (1759–1810), kes tuli oma venna Johann Friedrich Daniel Knorre (1758–1805)¹²¹ jälgedes 1789. aastal Tartusse. Ernst Christoph Friedrich Knorre õppis 1780. aastatel Halles usuteadust nagu ka Rambach. Tartus asus ta tööle õpetajana Tartu ülem-tütarlastekoolis, tõustes hiljem kooli direktoriks ja tegutsedes ühtlasi Jaani koguduse organistina.¹²² On võimalik, et tutvus Ernst Knorrega tõukas Rambachi 1802. aastal kandideerima Tartu ülikooli kameralistikaprofessori kohale.

1.4. Publistsitlik ja seltskondlik tegevus

1790. aastate teises pooles lisandus Rambachi tegevuste nimekirja töö ajakirja „*Berlinisches Archiv der Zeit und ihres Geschmacks*“ väljaandmisel (algul koostöös Berliini vabakutselise õpetlase, kriitiku ja tõlkija Friedrich Ludwig Wilhelm Meyeriga (1758–1840), hiljem aga Ungarist pärineva vabamüürlase, literaadi ja publitsisti, endise katoliku preestri Ignaz Aurelius Feßleriga (1756–1839)). „*Berlinisches Archiv der Zeit und ihres Geschmacks*“ (ilmus 1795–1800) oli toimetajate poolt mõeldud sisaldama laia spektrit teemasid. Ajakiri sisaldas Rambachi koostatud ülevaateid rahvusvahelisest olukorrast, erinevate autorite filosoofia, kultuuriloo (sh. antiigi kultuuriloo), moe, ajaloo ja filoloogia alaseid kirjutisi ning algupäraseid näidendeid ja luulet. Toimetajad kirjeldasid 1798. aastal ajakirja sisu järgmiselt: „1) kroonika, biograafilised kirjutised; 2) kirjandus, sh. a) üldist, b) kirjanike loomingust, c) biograafiad, d) ülikoolide kroonikad, e) teated ilmuvast kirjandusest; 3) kunst, sh. a) teater, b) muusika, c) maalikunst, d) skulptuur, e) arhitektuur, f) vaselõige, g) aiandus; 4) mood, hea maitse etikett, erinevate maade ja linnade kirjeldused; 5) varia – üksnes meelelahutuseks mõeldud.“¹²³ „*Berlinisches Archiv*“ saavutas kõrge populaarsuse, kuna kombineeris oma veergudel päevakajalisi poliitilist olukorda kajastavaid uudiseid (eriti Prantsusmaalt) kultuuri- ja kunstiülevaadetega. Ajakirja temaatika ja opositsiooniline hoiak aitasid kaasa selle atraktiivsuse tõusule. Berliinis juba 1783. aastast saadik ilmunud tuntud valgustusliku sisuga väljaanne „*Berlinische Monatsschrift*“ kaotas samal ajal lugejaid, peamiselt just oma opositsioonilise hoiaku kadumise tõttu.¹²⁴ Saksa uurija Jörg Drews peab nii „*Berlinisches Archiv*“

¹²¹ Halle ülikoolis 1777. aastast usuteadust õppinud Johann Friedrich Daniel Knorre oli Tartusse tulnud 1786. aastal, rajades seal ülem-tütarlastekooli ja töötades organistina. 1790 siirdus ta Narva, töötades seal saksa Jaani koguduse pastorina ja luterliku konsistooriumi presidendina (vt. Erik Amburger. *Die Pastoren der evangelischen Kirchen Russlands vom Ende des 16. Jahrhunderts bis 1937*. Lüneburg–Erlangen, 1998. Lk. 383).

¹²² Georg von Knorre. *Stamm von Knorre und Knorre Neuholdensleben – Russland – Berlin*. Berliin, 1938. Lk. 6.

¹²³ *Berlinisches Archiv der Zeit und ihres Geschmacks*, 1798, Bd. 2, lk. 600. – Ajakirjas „*Berlinisches Archiv der Zeit und ihres Geschmacks*“ ilmunud artiklitest annab täieliku ülevaate 1968. aastal Bremenis Bremeni rahvaülikooli väljaandel ilmunud ning Günter ja Ursula Schulzi poolt koostatud ajakirjandusajaloo õppevahend „*Das Berlinische Archiv der Zeit und ihres Geschmacks. Eine Zeitschrift der Goethezeit*“ (sarjad: Bremer Beiträge zur Freien Volksbildung, vihik 10; Bibliographien zur Zeit- und Kulturgeschichte, vihik 2).

¹²⁴ *Berlinische Monatsschrift* (1783–1796). Herausgegeben von Friedrich Gedike und Johann Erich Biester. Auswahl. Leipzig, 1986. Lk. 447–448. Toimetaja Biester üritas „*Berlinische Monatsschrift*“ loetavust tõsta, vahendades praktilisi teadmisi.

kui „Berlinische Monatsschrift“ 1800. aastatel Berliinis Baltikumiga seotud tuntud valgustajate Garlieb Merkeli ja August von Kotzebue poolt välja antud ajalehe „Der Freimüthige“ eelkäijateks, seda eelkõige pühendunud valgustustegevuse mõttes. Mis puudutab sisulist külge, siis oli „Berlinisches Archiv“ „Der Freimüthige“ eelkäijaks just selles mõttes, et ta sisaldas artikleid ja teateid väga erinevatest valdkondadest, alustades riigiasjadest ja lõpetades muusikaga.¹²⁵ „Berlinisches Archiv der Zeit“ lõpetas ilmumise 1800. aasta detsembrinumbriga. Nagu selgub Feßleri ja Rambachi pöördumistest lugejate poole, olid selle põhjuseks väljaandjate vahelised lahkavumused. Feßler kaebas selle üle, et korduvalt läksid ajakirja artiklid tema nõusolekuta, Rambach aga ei olnud samal põhjusel Feßleri tegevusega rahul.¹²⁶ Näib, et lahkkelid väljaandjate vahel said alguse juba Feßleri asumisega „Berlinisches Archiv“ toimetajaks.¹²⁷ „Berlinisches Archiv“ koha täitis Berliini poliitilise sisuga ajakirjade turul 1800. aastal ilmuma hakanud „Geschichte und Politik“, mida andis välja ajaloolane, luuletaja ja diplomaat Karl Ludwig von Woltmann (1770–1817).¹²⁸ Rambach avaldas 1797. aasta juunist kuni ajakirja ilmumise lõpuni igas numbris Euroopa poliitilise olukorra kirjelduse, mille pealkirjaks oli „Übersicht der neuesten [hiljem: merkwürdigsten] Staatsbegebenheiten“.¹²⁹ Esimestes ülevaadetes võib täheldada Rambachi ülevoolavat vaimustust Napoleoni kui väejuhi ja hiljem konsuli poolt korda saadetu osas, samas kui Suurbritanniat ja Austriat esitab ta tegelike sõjaõhutajatena. Rambach suhtub pooldavalt Prantsuse vabariiki ja Napoleoni, keda ta esitab rahu poole püüdlejana.¹³⁰ 1800. aastal hakkab Rambachi seisukoht Napoleoni osas muutuma, kui ta esitab küsimusi konsul Bonaparte'i edasiste kavatsuste kohta ja nimetab teda „uueks usurpaatoriks“.¹³¹ Preisimaa neutraalsusesse Teise koalitsiooni sõjas suhtub ta läbinisti positiivselt.¹³² 1799. aasta lõpus sattus Rambach ka Preisi tsensuuriga konflikti. Tsensuur sidus „Berlinisches Archivis“ Rastatti konventsiooni teksti avaldamise kaebusega Rambachi Prantsusmaa vabariiklikke põhimõtteid pooldavate ning Suurbritannia ja Austria suhtes negatiivsete arvamuste ilmumisega ajakirja veergudel.¹³³

Rambachi poolt Berliini-perioodil toimetatud väljaannete hulka kuuluvad veel „Jahrbücher der preußischen Monarchie“ (1798–1801) ja „Kronos“ (1801). Viimane oli „Berlinisches Archiv“ jätkuväljaanne, mis paraku lõpetas ilmumise juba pärast kahte köidet. Paralleelselt andis

¹²⁵ Jörg Drews. „Parteilos, aber kühn! Kühn, aber besonnen!“ Garlieb Merkel als Literaturkritiker in Berlin und Riga, 1800 bis 1811. Lk. 81. – In: "Ich werde gewiß große Energie zeigen!" Garlieb Merkel (1769–1850) als Kämpfer, Kritiker und Projektmacher in Berlin und Riga. Bielefeld, 2000. Lk. 71–92.

¹²⁶ Axel Schumann. Berliner Presse und Französische Revolution: das Spektrum der Meinungen unter preußischer Zensur 1789–1806. Berlin, 2001. Lk. 162.

¹²⁷ Samas. Lk. 151.

¹²⁸ Samas. Lk. 164. On huvitav märkida, et Woltmanni ajakirjas võttis väljaandja vaimustus Napoleoni kui konsuli ja keisri vastu oluliselt kõrgemad tuurid kui seda „Berlinisches Archiv“ kordagi väljendanud oli (samas, lk. 165).

¹²⁹ Samas. Lk. 151–152.

¹³⁰ Samas. Lk. 156.

¹³¹ Samas. Lk. 158.

¹³² Samas. Lk. 157.

¹³³ Samas. Lk. 173–174.

„Berlinisches Archiv“ jätkuks olnud ajakirja välja ka Ignaz Feßler, kelle toimetatud „Eunomia“ oli mõnevõrra edukam, ilmudes 1801.–1805. aastani.¹³⁴ „Kronos“ oli toimetaja Rambachi väitel ainus „õige“ „Berlinisches Archiv“ järeltulija. Erinevalt „Berlinisches Archivist“ ei sisaldanud „Kronos“ hulka poliitilise sisuga artikleid, vaid jäi apoliitiliseks ja selles ilmusid peamiselt luuletused ja arvustused, aga ka kirjandus- ja kunstiteemalised käsitlused. Erinevalt Feßleri „Eunomiast“ suhtub Rambach „Kronose“ vähestes Napoleonit puudutavates kohtades viimasesse kriitiliselt.¹³⁵ „Jahrbücher der preußischen Monarchie“ sisaldas riigi- ja valitsemisteemalisi artikleid erinevatelt autoritelt; selle ajakirja toimetamine oli Rambachi jaoks esimeseks olulisemaks kokkupuuteks kameralistika ja riigiteadustega. „Jahrbücher der preußischen Monarchie“ kasvas välja „Berlinisches Archivis“ Rambachi poolt avaldatud poliitika-alastest ja rahvusvahelist olukorda kajastavatest ülevaadetest. Ajakirja sisuks oli eelkõige Preisimaa siseküsimuste kajastamine ja välismaal toimunud poliitilistest sündmustest selles ülevaadet ei antud.¹³⁶ Ajakirja väljaandjana oli Rambachil teatav mõju Preisimaa sisepoliitika ümber toimuva avaliku debati suunajana.¹³⁷ 1803. aastal katsetas Rambach koos Friedrich Crameriga¹³⁸ veel ühe riigiteadusliku ajakirja väljaandmisega, ent kogumikku „Blätter zur Kunde des Preußischen Staates und seiner Verfassung“ ilmus vaid üks number.¹³⁹ Ajakirjandusliku tegevuse nurjumine pärast väljaande „Berlinisches Archiv der Zeit“ ilmumise lõppu võib olla üks kaalukas põhjus, mis sundis Rambachi 1802. aastal otsima uut rakendust Tartus avatud ülikooli teenistuses.

Berliini-periood oli Friedrich Eberhard Rambachi jaoks tähtis ka seltskondlikus mõttes. Preisi kuningriigi kiirelt arenevas pealinnas Berliinis tegutses kasvav hulk literaate ja kultuuritegelasi, keda tõmbas sinna laienev kultuuriturg ja paremad eneseteostusvõimalused. Berliin oli oluliseks valgustuskeskuseks. Literaadid koondusid mitmetesse ühingutesse ja seltsidesse, ka Friedrich Eberhard Rambach oli aktiivse literaadina mitme haritlasi ühendava seltsi liige. Oluliseks ja haritlasi ligi tõmbavaks ühenduseks oli 1796. aasta sügisel Ignaz Aurelius Feßleri algatusel loodud Kolmapäeva Selts (Feßlersche Mittwochsgesellschaft, Mittwochsgesellschaft). Seltsi liikmeskonna ülempiiriks oli määratud 50 liiget. Kuna liikmelisus seltsis osutus populaarseks, oli seltsis peagi 50 liiget ja paljud huvitatud jäid ukse taha. Vajadus sarnaste printsiipidega ja sealjuures suuremat avatust üles näitava ühingu järele viis selleni, et juba 10. jaanuaril 1797 asutati uus ühendus, „Inimsuse Sõprade Selts“ (Gesellschaft der Freunde der Humanität), mis eksisteeris kuni 1861.

¹³⁴ „Eunomia“ kaastoimetajaks oli publitsist Johann Karl August Christian Fischer (1765–1816).

¹³⁵ Axel Schumann. Berliner Presse und Französische Revolution. Lk. 163–164.

¹³⁶ Samas. Lk. 53.

¹³⁷ Samas. Lk. 150.

¹³⁸ Friedrich Matthias Gottfried Cramer (1779–1836) oli samuti Quedlinburgist pärinev Halles ja Helmstedtis õppinud noor jurist ja maksuinspektor, kes hiljem pühendus täielikult literaadikarjäärile, tegutsedes kirjaniku, ajaloolase ja biograafina. Crameri isa ja Rambachi isa olid sõbrad. Vt. lähemalt: Neue Deutsche Biographie, kd. 3 (1957), lk. 388 jj.

¹³⁹ Blätter zur Kunde des Preußischen Staates und seiner Verfassung. Erstes Stück. Berlin, 1803.

aastani ja kujunes üheks Berliini mõjukamatest haritlasühendustest.¹⁴⁰ Friedrich Eberhard Rambach oli oma Berliinis elatud ajal liikmeks eelmainitud kahes ühenduses, Feßleri Kolmapäeva Seltsis ja Inimsuse Sõprade Seltsis. Inimsuse Sõprade Seltsi kuulus ta lühikest aega, 18. augustist 1797 kuni 1799. aasta teise kvartali lõpuni.¹⁴¹ Liikmeks oleku ajal tutvustas Rambach seltsis kahte enda näidendit. 12. mail 1797 luges ta külalisena ette oma näidendi „Die Freunde“. 22. ja 29. septembril 1797 kandis ta kahes jaos ette teise näidendi „Der schuldlose Verbrecher“, mis tugines Hispaania eeskujudele.¹⁴² Berliinis tegutses 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses veel arvukalt (arvatavasti ligi 100) mitmesuguseid avalikke ja salajasi haritlaste ühingu, ent puuduvad andmed Rambachi osalusest nende tegevuses.¹⁴³ Rambach oli tõenäoliselt tuttav vabamüürlusega, kuna nii Friedrich Ludwig Wilhelm Meyer kui Ignaz Aurelius Feßler kuulusid vabamüürlaste hulka. On arvatud, et nendelt saadud mõjutused kajastuvad Rambachi Egiptuse-teemalises romaanis „Aylo und Dschadina oder die Pyramiden: eine ägyptische Geschichte“, mille episoodides kajastatakse salajase kristliku vennaskonna tegevust Egiptuses.¹⁴⁴

***

Friedrich Eberhard Rambachi elu esimene pool möödus Saksamaal. Noore haritlasena Berliinis elades ja töötades paistis ta silma mitmekülgse tegevusega. Rambachi 1790. aastate ilukirjanduslik looming on paljuski loonud kuvandi temast kui kirjanikust. Samas ei saa alahinnata tema tööd pedagoogi ja õppejõuna. Pedagoogina omandatud kogemused ja Preisimaa pealinna Berliini suurlinlik õhkkond andsid Rambachile vajalikke teadmisi ja kujundasid tema vaimse baasi. Sellest baasist lähtudes andis ta elu teises pooles enda märkimisväärse panuse Balti provintside intellektuaalse keskkonna kujunemisse.

¹⁴⁰ Uta Motschmann. *Schule des Geistes, des Geschmacks und der Geselligkeit. Die Berliner „Gesellschaft der Freunde der Humanität“ (1797–1861)*. Berlin, 2010. Lk. 5. On oluline märkida, et Feßleri loodud Kolmapäeva Selts ei olnud tegelikult Berliini ainus Kolmapäeva Selts. Esimene, 1783. aastal asutatud ja ka 1796. aastal tegutsenud Kolmapäeva Selts (Mittwochsgesellschaft, teise nimega Gesellschaft der Freunde der Aufklärung – Valgustuse Sõprade Selts) koondas eneses Berliini valgustajaid ja oli oma tegevuses oluliselt salastatum. Lisaks oli valgustajate seltsi liikmeskond väga piiratud, ulatudes alguses 12, hiljem 24 liikmeni. Berliinis tegutses veel kaks küllaltki eksklusiivset valgustajate ühendust, Esmaspäeva Klubi (Montagsklub, asutatud 1749) ja Neljapäeva Klubi (asutatud 1765). Valgustajate Kolmapäeva Selts likvideerus 1798. aastal seoses Preisi edikti väljakuulutamise, mis keelas salaühingud. Inimsuse Sõprade Seltsi eeskujuks oli pigem laiema kandepinnaga Feßleri selts, mitte niivõrd valgustajate salajane ühing. Vt. U. Motschmann, lk. 7.

¹⁴¹ U. Motschmann. *Schule des Geistes, des Geschmacks und der Geselligkeit*. Lk. 411, 772. Rambachi liikmenumber Inimsuse Sõprade Ühingu oli 34. Samasse ühingu kuulus lühikest aega (1801–1803) ka Alexander Nikolaus Scherer (1771–1824), hiljem episoodiliselt Keiserlikus Tartu Ülikoolis keemiaprofessori ametit pidanud õpetlane (samas, lk. 413).

¹⁴² Samas. Lk. 143, 149, 771.

¹⁴³ Näiteks: vabamüürlaste loož „Royal York“, Casino-Gesellschaft (asutatud 1786), Ressource zur Unterhaltung (1784), Berliner Apotheker-Konferenz (1723), Pädagogische Gesellschaft (1793), Urania (1792), Melpomene (1796) jmt. Vt. lähemalt: U. Motschmann. *Schule des Geistes, des Geschmacks und der Geselligkeit*. Lk. 5–7.

¹⁴⁴ Jan Assmann, Florian Ebeling. *Ägyptische Mysterien. Reisen in die Unterwelt in Aufklärung und Romantik. Eine kommentierte Anthologie*. München, 2011. Lk. 218–219.

2. FRIEDRICH EBERHARD RAMBACHI TARTU PERIOOD 1803–1826

2.1. Professoriks kutsumine

Taasavatud Tartu ülikooli tegevuses oli esimesi ja tähtsamaid samme kindlasti professorite kutsumine avatavasse ülikooli. Segadused ülikooli asukoha, finantseerimis- ja alluvusküsimuste ümber ei jätnud mõjutamata ka õppejõudude töölevõtmist. Ühe ilmeka näite Tartu ülikooli professorite värbamisest pakub ka Friedrich Eberhard Rambachi töölevõtmise lugu.

1802. aasta teisel poolel sõitis ülikooli kuraator, senaator ja krahv Gotthard Andreas von Mannteuffel (1762–1832)¹⁴⁵ Saksamaale, sihiga leida sealt uuele kõrgkoolile õppejõude.¹⁴⁶ Ülikooli kuratooriumi istungitel oli juttu vajadusest leida õppejõud riigikunsti (*Staatskunst*), riigi- ja rahvasteõiguse ning matemaatika professuuri täitmiseks. Kuratoorium volitas krahv Mannteuffelit nende kohtade täitmiseks Saksamaal ringi vaatama, seades järgnevad tingimused: 1) professorikandidaat peab avalikku õppejõu ametit; 2) kandidaat on avaldanud oma erialal tunnustatud kirjutisi; 3) kandidaadi moraalne pale on laitmatu. Palga ülempiir, mida sobilikele kandidaatidele võis pakkuda, oli 2000 assignaatrubla, samuti lubati kompenseerida reisikulud. Kuna ka prantsuse keele õpetaja koht oli täitmata, siis anti sellegi täitmiseks sobiva kandidaadi leidmise õigus ülikooli kuratooriumit esindavale krahv Mannteuffelile, loaga pakkuda palgaks kuni 500 rubla.¹⁴⁷ Mannteuffelil paluti leida ka sobiv vehklemisõpetaja, kuna Erlangeni ülikooli vehklemis- ja võimlemisõpetaja Johann Adolf Karl Roux (üks Saksamaal tuntud vehklemisõpetajate Roux'de dünastia liikmetest, eluaastad 1769–1838) ei olnud vastanud Tartust talle saadetud nõusolekule.¹⁴⁸ Krahv Mannteuffeli ringreis Saksamaal kandis osaliselt vilja. Kuratooriumi istungi protokollis 6. detsembrist 1802 seisab, et krahv Mannteuffel oli 22. novembril (ukj.) 1802. aastal Berliinist Tartusse saatnud kirja, milles ta teatab kutse esitamisest Berliini gümnaasiumiõpetajale ja kujutavate kunstide akadeemia professorile Friedrich Eberhard Rambachile – võtta vastu Tartu ülikooli riigikunsti professori koht.¹⁴⁹ Mannteuffel põhjendas oma kirjas Rambachile kutse esitamist järgnevalt: „Olen eesmärgiks seadnud selle, leidmaks riigikunsti professuuri jaoks – nagu ta meie plaani järgi välja näeb, olles seotud finants-, niisiis ka kameraalteadustega – sellise mehe, kelles seisab terasus ühenduses suure töökusega, kuna ma ei tea ühtegi laialdasemat [uurimis]välja kui selle teaduse oma, ja et tema vahepealne olemus nõuab aina üht ja sama [õppe]tegevust, siis pidasin ma vajalikuks valida sellele ametile Preisi riikidest ühe kogenud koolimehe.“¹⁵⁰ Niisiis pidas krahv juba alguses vajalikuks kutsuda kameraalteaduste professoriks praktilise kallakuga isik. Ühtlasi oli

¹⁴⁵ Vt. lühielulugu: Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Lk. 488.

¹⁴⁶ EAA.402.12.2. L. 84–84p, 91–91p, 110–110p.

¹⁴⁷ Samas. L. 110–110p.

¹⁴⁸ Samas. L. 115p.

¹⁴⁹ Samas. L. 212.

¹⁵⁰ EAA.402.4.7. L. 472.

kuraator Mannteuffel teadlik kameraalteaduste interdistsiplinaarsest loomusest, mistõttu näis talle vajalikuna pigem laia silmaringiga ja pedagoogilises plaanis kogenud õpetlase asumine Tartusse kui eriala kitsamatele küsimustele ja spetsiifilisele uurimistööle keskendunud teadlase värbamine. Väärrib märkimist, et tegelikult leidis Tartu kameralistikaprofessori kohale ka mainitud teist tüüpi kandidaat, kelleks oli Erlangeni ülikooli filosoofia ja kameralistika professor Johann Daniel Albrecht Hoeck (1763–1839). Hoecki soovitas ülikooli nõukogu 6. veebruari 1803. aasta istungil kameralistika professuuri täitjaks usuteaduse professor Johann Wilhelm Friedrich Hezel.¹⁵¹ Hoeck oli tuntud kui laialdaste teadmistega majandus- ja tehnikaspetsialist, kes suutis kokku koguda ja süstematiseerida laialdasi statistikakogumeid, publitseerides saadud tulemusi artiklitena erinevate valdkondade kohta. Ennekõike tegeles Hoeck põllumajanduse, tööstuse, riigiasutuste ja majandusstatistikaga, tõsi küll, mainitud teadusvaldkondadesse sügavamat ja kestvamat mõju jätmata.¹⁵² Mis puutub Friedrich Rambachi kandidatuuri, siis on võimalik krahv Mannteuffeli kirjale toetudes ümber lükata mõnes leksikonis (näiteks „Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960“¹⁵³) esinev seisukoht, nagu oleks Rambach algselt olnud kutsutud klassikalise filoloogia professori kohale. On tõsi, et Tartus asusid 1802.–1803. aasta vältel tööle kaks Halle ülikoolis samal ajal õppinud klassikalist filoloogit, Karl Morgenstern ja Friedrich Rambach. Samas puudub dokumentaalne tõestus selle väite toetuseks, et Rambachi kandidatuuri Tartu klassikalise filoloogia professori kohale oleks üldse kaalutud. Morgensterni kandidatuur kinnitati enne Rambachi ja 1802. aasta sügisel sõitis Morgenstern juba Danzigist Tartusse, samas kui Mannteuffel viibis neil kuudel alles Preisimaal ja teostas läbirääkimisi Rambachi ja teiste kandidaatidega, nüüd aga järgmiste professuuride täitmiseks.

On teada, et Rambachi professuuri kinnitamine venis ülikooli kuraatori Friedrich Maximilian Klingerit vastuseisu tõttu. Klinger keeldus korduvalt kinnitamast Rambachi kandidatuuri, kuna polnud veendunud tema sobivuses professorikohale.¹⁵⁴ Klinger päris oma kirjas 13. märtsist 1803 Georg Friedrich Parrotile Rambachi riigiteaduslike kirjutiste kohta ja küsis, kas viimane on gümnaasiumis seda ainet õpetanud. Klinger mainis, et niipalju kui ta kuulnud oli, olevat Rambach „keskpärane kaunishing“ (*ein bel esprit mittelmäßiger Art*). Kuraator kirjutas, et ta ei võta vastutust Rambachi esitamise eest enda peale.¹⁵⁵ Parroti ja Morgensterni kirjavahetusest selgub, et Rambachi küsimust arutati ligi pool aastat. Rambach esitatud avaldus professorikoha saamiseks rahuldati alles

¹⁵¹ EAA.402.12.7. L. 33.

¹⁵² Hoeck, Johann Daniel Albrecht. – In: Allgemeine Deutsche Biographie, kd. 12 (1880), lk. 532.

¹⁵³ Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960, lk. 606. Leksikoni on ekslik seisukoht jõudnud ilmselt väljaandest „Allgemeine Deutsche Biographie“, mille 1888. aastal ilmunud köites see esineb (ADB, kd. 27 (1888), lk. 195–196).

¹⁵⁴ Elsa Kudu. Friedrich Maximilian Klinger – Tartu ülikooli kuraator 1803–1817. Lk. 52. – In: Tartu ülikooli ajaloo küsimusi I. Tartu, 1975. Lk. 48–59.

¹⁵⁵ M. Rieger. Briefbuch zu Friedrich Maximilian Klinger sein Leben und Werke. Lk. 241.

16. mail 1803.¹⁵⁶ 23. jaanuaril 1803 (ukj.) saatis Rambach Tartu ülikooli nõukogule teravas toonis kirja,¹⁵⁷ mis oli Parroti arvates „alp” ja „trotslik” („*läppisch*“, „*trotzig*“).¹⁵⁸ Kirjas protesteerib Rambach kuraator Mannteuffeli tehtud pakkumise ülesütlemise vastu. Ta kirjutab, et kuraator esitas talle korrektse ja oma õigusi tõendava volikirja, mille olid allkirjastanud teised kuraatorid von Baranoff, von Sievers ja von Ungern-Sternberg. Rambach võttis professuuri vastu ja ütles 1802. aasta lõpus üles oma Berliini töökohad. Rambach väidab oma kirjas, et Mannteuffel lubas talle professori palka maksta juba alates 1802. aasta detsembrist. Tema pere pidi Tartusse reisima 1803. aasta kevadel ja Rambach ise pidi ametisse asuma 1803. aasta suvesemestrist alates.¹⁵⁹ Ülikooli nõukogu tegi oma 30. jaanuaril 1803 toimunud istungil märkuse Rambachile tema kirja familiaarse tooni eest, ent otsustas paljuki professor Rambachi keerulisele tööalasele ja perekondlikule olukorrale viidates pakkuda talle kameraal-, finants- ja kaubandusteaduse professori kohta. Nõukogu tunnustas ka Rambachi kirjanduslikke teeneid. Nõukogu istungil tõdeti, et statistika professuuri pole kahjuks enam võimalik Rambachile pakkuda, kuna see on ühendatud ajaloo professuuriga ja sellele kohale on juba sobiv kandidaat asunud. Nõukogu ei muutnud tingimusi, mille alusel Mannteuffel Rambachile professuuri pakkus ning aastapalgaks jäi endiselt 2000 assignaatrubla. Lõpuks paluti Rambachil kinnitada oma soovi asuda eelmainitud kohale nendel tingimustel, tehes seda kuue nädala jooksul.¹⁶⁰ Nõukogu poolt Rambachile 31. jaanuaril saadetud kirjale vastas Rambach 5. märtsil (ukj.), et võtab pakutud koha vastu, kuna see on seotud talle varem pakutud professuuriga, ent esitas tingimuseks professuuriga statistika-ainete ühendamise.¹⁶¹ Nõukogu kordab oma 5. märtsi (vkj.) kirjas taas, et Rambachil on valida, kas võtta vastu muudetud professuur või sellest loobuda.¹⁶² Rambach nõustub sellele kirjale lõpuks 3. aprillil 1803 (ukj.) Charlottenburgist saadetud vastuses ülikooli tingimustega ja töötab olla ülikoolile ning Vene impeeriumile kõigiti kasulik.¹⁶³ 8. mail saadab kuraator Klinger Peterburist ülikoolile kirja, milles teatab, et 6. mail kinnitas haridusminister krahv Pjotr Zavadovski Rambachi kameraal-, finants- ja kaubandusteaduste professoriks. 16. mail saatis ülikooli nõukogu Rambachile ametliku kutse.¹⁶⁴ 22. juunil (ukj.) kirjutab Rambach taas Berliinist Tartusse ja kurdab, et on olnud kirja kirjutamise hetkeks juba üle poole aasta palgata. Samuti teatab ta, et tema naine on rase ega suudaks välja kannatada merereisi Balti kubermangudesse. Kuna aga maad mööda reisimine kogu perekonnaga on kulukas, siis palub ta ülikoolilt reisikulude osalist tasumist, kuna omal käel ei suuda ta neid

¹⁵⁶ Georg Friedrich Parroti ja Karl Morgensterni kirjavahetus 1802–1803. Lk. 62–63.

¹⁵⁷ EAA.402.3.1386. L. 7–8.

¹⁵⁸ Georg Friedrich Parroti ja Karl Morgensterni kirjavahetus 1802–1803. Lk. 34–35.

¹⁵⁹ EAA.402.3.1386. L. 7–8.

¹⁶⁰ Samas. L. 9–9p. Tegu oli professor Georg Friedrich Pöschmanniga.

¹⁶¹ Samas. L. 10–11.

¹⁶² Samas. L. 13–13p.

¹⁶³ Samas. L. 16–17.

¹⁶⁴ Samas. L. 24–25.

tasuda.¹⁶⁵ Prorektor Balki 27. juuni kirjas Tartust antakse Rambachile teada, et ta saab 500 rubla reisiraha ja soovitatakse võimalikult ruttu teele asuda. Palka maksab ülikool aga alles alates 16. maist ehk ametlikust ametisse kinnitamise päevast alates. Lisaks otsustatakse ülikooli nõukogu 26. juuni istungil edasiste segaduse vältimiseks, et edaspidi ametisse kutsutavad professorid saavad palka ametisse kutsumise päevast alates.¹⁶⁶ 27. augustil otsustatakse nõukogus veel Rambachi palvele vastu tulles talle 400 rubla reisikulude raha Königsbergi vastu saata.¹⁶⁷ Lisaks oli krahv Mannteuffel 1802. aasta lõpus enne oma ärasõitu Berliinist laenanud Rambachile 100 tukatit.¹⁶⁸

Tartu ülikooli kameralistikaprofessori kohta oli lisaks Rambachile soovinud saada professor Dresdenist, õuenõunik Carl Müller.¹⁶⁹ Kuraator Mannteuffel teatab kuraatorite kolleegiumile selle istungil 24. veebruaril 1802, et Müller soovib kahjutasu, kuna ta valiti ökonomia-, kameraal- ja metsandusteaduse professoriks, ent professuur sellisel kujul hiljem kaotati. Ülikooli kuratoorium otsustas maksta Müllerile 1500 rubla kahjutasu. Müllerini olid jõudnud isegi kuuldused ülikooli sulgemisest. Raha saadeti Müllerile Riiga kättesaamiseks.¹⁷⁰ Müller ei jäänud sellegipoolest asjade käiguga rahule ja saatis koguni 1803. aasta 13. mail (ukj.) kuraator Klingerile kirja, milles teatas oma rahulolematusest seoses Rambachi nimetamisega kameralistika professoriks. Müller arvab oma kirjas, et tema poolt soovitud professuur eksisteerib endisel kujul edasi. Müller kurdab, et tema kandidatuuri tagasilükkamine tekitab probleeme talle ja tema naisele, kellega ta oli abiellunud kohe pärast esialgse nõusoleku saamist ülikooli kuratooriumilt. Samuti leiab ta, et hüvituseks pakutud 1500 rublast ei piisa ja professuuri äralangemine maksab talle kogu tema kogutud kapitali.¹⁷¹ Kuratooriumi sekretäri Eduard Johann von Hehni kirjas Müllerile 3. märtsist 1802 kinnitab Hehn aga kindlalt seda, et Mülleri poolt soovitud ökonomia-, kameraal-, metsandus- ja statistikaprofessuuri senisel kujul enam olemas ei ole.¹⁷²

2.2. Algusaastad Tartus

1803. aasta sügisel reisis Rambach koos pere ja teenijaga Berliinist Baltikumi. Pärast Tartusse saabumist külastas Rambach professor Morgensterni.¹⁷³ Teekonnal Tartusse tekkis Rambachi perekonnal lahkeli Königsbergis palgatud teenija Anna Rahel Preussiga. Teenijanna otsustas Rambachide juurest lahkuda juba Uderna postijaamas, tuues põhjuseks välja laste ja lapsevanemate

¹⁶⁵ EAA.402.3.1386. L. 26–26p.

¹⁶⁶ Samas. L. 27–27p, 33.

¹⁶⁷ Samas. L. 28.

¹⁶⁸ Samas. L. 31p.

¹⁶⁹ Carl Mülleri kohta ei ole täpsemaid andmeid õnnestunud leida. Tõenäoliselt oli tema näol tegu samasuguse rakendusliku kallakuga kõrgkooli professoriga kui Rambachi puhulgi, kuna Dresdenis tegutses 1800. aastate algul üksnes kunstiakadeemia, ent mitte ülikool. Dresdeni kunstiakadeemias oli muuseas alates 1795. aastast õppinud hilisem Tartu ülikooli kunstiõpetaja Karl August Senff (1770–1838).

¹⁷⁰ EAA.402.12.2. L. 25–25p.

¹⁷¹ TÜR KHO. Mscr 386c. L. 7–9p.

¹⁷² Samas. L. 8.

¹⁷³ TÜR KHO. F 3, Mrg DXCII (Meine Beschäftigungen 1799–1804). L. 144.

lugupidamatu suhtumise. Teenistuse ülesütlemine ülikooli jurisdiktsiooni alla kuuluvate isikute juures ei olnud ka teenindava personali puhul lihtne. Asi läks arutusele ülikooli kohtusse. Ülikooli kohtus jäi leskproua Preuss kaotajaks.¹⁷⁴

14. oktoobril 1803 andis Rambach ametivande.¹⁷⁵ Rambach oli ühes olulises episoodis seotud äsja asutatud ülikooli raamatukogu kogude täiendamisega. Nimelt vahendas ta samal aastal Berliinist seal surnud justiitsnõuniku Otto Nathanael Baumgarteni¹⁷⁶ juriidiliste dissertatsioonide kogu hankimist Baumgarteni lese kaudu. Annetuse suurus oli üle 4000 nimetuse dissertatsioonide.¹⁷⁷

20. veebruaril 1804 peetud ülikooli nõukogu istungil esitas Rambach palve tema palk tagantjärele välja maksta. Rambach soovis tagantjärele palka saada ajavahemikus 1. jaanuar 1803 (ukj.) kuni 18. maini 1803 (vkj.), mil ta professoriks kinnitati. Nõukogu ei otsustanud küsimust kohe, vaid edastas palve õpperingkonna kuraatorile.¹⁷⁸ 8. märtsil 1804 peetud istungil loeti ette Klingerile vastus 1. märtsist, milles too teatas, et palga maksmine avalikus teenistuses algab teenistusse asumise päevast ja hetkest, kui minister professori ametisse kinnitab. Rambachi avaldus lükati sellega tagasi. Klinger viitas ülikooli põhikirjale ja seni teiste professorite puhul rakendatud normile.¹⁷⁹ Ka nõukogu rõhutas kirjas kuraator Klingerile, et 1802. aasta teisel poolel ei konsulteerinud toonased aadlikest kuraatorid nõukoguga professorite kutsumise osas. Nõukogu leidis, et Rambachi ametisse kutsumise ajaks ei saa pidada 1802. aasta detsembrit, vaid ikkagi 1803. aasta maikuud. 1802. aasta 12. detsembril muudeti ülikooli ülesehitust ja alluvust, samuti muutusid vahepeal professuurid. Olulisimaks peeti nõukogus siiski kuraatorite isepäist tegutsemist.¹⁸⁰

Rambachi enda rahalised raskused, mis olid tõenäoliselt alguse saanud 1803. aasta esimesel poolel Berliinis töötuna elades, jätkusid ka edaspidi. 4. aprillil 1804 tuli ülikooli nõukogus arutusele tema palve saada ülikoolilt laenu 800 rubla, intressiga 200 rubla, mille ta soovis tagasi maksta kvartalimaksetega. Nõukogu lükkas palve tagasi viitega otsusele 8. juunist 1803, millega oli otsustatud avanssi mitte maksta. Nõukogu soovitas Rambachil küsida garantiikirja alusel laenu pensionikassast.¹⁸¹ Garantiikirja sai Rambach riiginõunik von Bockilt ja pensionikassa maksis talle 800-rublase laenu välja.¹⁸² Rambachil tekkisid laenu tagasimaksmisega ajutised raskused 1804. aasta lõpul.¹⁸³ 24. augustil 1808. aastal on Rambach taas ülikooli nõukogule laenu saamiseks palve esitanud, seekord 500 assignaatrubla väärtuses. Nõukogu on üksmeelselt hääletanud „kolleegi

¹⁷⁴ EAA.402.8.476. L. 1–1p.

¹⁷⁵ Professor Rambachi ametivanne on ära toodud: EAA.402.3.1386. L. 29–29p.

¹⁷⁶ Otto Nathanael Baumgarten (1744–1802) oli Berliinis tegutsenud jurist ja kirjanik.

¹⁷⁷ Eduard Vigel. TRÜ Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802–1839. TRÜ Toimetised, vihik 115. Tartu, 1962. Lk. 68.

¹⁷⁸ EAA.402.12.8. L. 14p. Avaldus asub: EAA.402.3.1386. L. 37.

¹⁷⁹ Samas. L. 22–22p. Klingerile kiri asub: EAA.402.3.1386. L. 42.

¹⁸⁰ EAA.402.3.1386. L. 39–40.

¹⁸¹ EAA.402.12.8. L. 40. Rambachi avaldus leidub: EAA.402.3.1386. L. 44.

¹⁸² EAA.402.3.1386. L. 46.

¹⁸³ Samas. L. 48–49.

hädast välja aitamise” poolt. Laen tuli tagastada 100 rubla kaupa kvartalimaksetena. Esimese tagasimakse tegi Rambach 1809. aasta mais.¹⁸⁴ Kuna laen õnnestus korrektselt tagasi maksta, küsis Rambach 9. jaanuaril 1811. aastal nõukogult taas raha, seekord 600-rublast avanssi, soovides selle samuti kord kvartalis saja rubla kaupa tagasi maksta. Nõukogu otsustas seekord oma 14. jaanuari istungil Rambachilt avansi tarbeks hüpoteeki nõuda.¹⁸⁵ Lisaks väärib märkimist, et veel 1816. aastal kerkis üles ühe 1803. aasta septembris kahes osas võetud laenu tagastamine. Nimelt oli Rambachi ämm laenanud alguses talle isiklikult 50 riigitaalrit Preisi vääringus ja seejärel veel 50 riigitaalrit oma tütrele Julianale, Rambachi abikaasale. Nõue läks hiljem üle Wilhelm Heymannile, Rambachi naisevennale. Viimane kirjutas võlgnikule kaheksa korda, ent ei saanud ühtki vastust. Ta oli sunnitud pöörduma Tartu ülikooli kohtusse. Rambach lubas 1816. aasta lõpus laenu tagasi maksta¹⁸⁶ ja on seda tõenäoliselt ka teinud, kuna toimikus asjade edasist käiku kajastavad materjalid puuduvad.

Tartusse asumise järel kujunesid Rambachil lähedasemad sidemed osaga professoritest ja gümnaasiumiõpetajatest. Uuemates uurimustes esile tõstetud nn. Ephesose kiriku mõttekaaslaste ringist¹⁸⁷ jäi ta välja ja suhtles pigem professoritega, kes olid selle vastu. Rambachi sõprade ja lähemate mõttekaaslastena on mainitud näiteks Tartu kubermangugümnaasiumi vanade keelte õpetajat ja hilisemat ülikooli eradotsenti Karl Wilhelm Struvet, gümnaasiumi ajalooõpetajat Friedrich Behmerit, Andrei Kaissarovit, Hermann Leopold Böhlendorffi, Johann Wilhelm Friedrich Hezelit, Michael Ehrenreich Kauzmanni. Soojadest suhetest Struve ja Kauzmanniga annavad tunnistust 1813. aastast pärinevad trükitud juhuluuletused.¹⁸⁸ Karl Morgensterniga näib Rambachil olevat olnud küllaltki jahe läbisaamine,¹⁸⁹ kuigi teatavad kontaktid klassikaliste filoloogide vahel mõistagi olid. Sellest annavad tunnistust ka Tartu ülikooli raamatukogu Morgensterni memoriaalkogus säilitatavad Rambachi teosed, mille ta on Morgensternile kinkinud. Võib mainida sedagi, et Danzigi gümnaasiumis töötades on Morgenstern õppetöös korduvalt kasutanud Rambachi luulevalimikku „Odeum“ ja deklamatsioonist kõnelevat teost „Fragmente über Declamation“.¹⁹⁰ Ökonoomiaprofessor ja ülikooli arhitekt Johann Wilhelm Krause seevastu kõneleb oma mälestustes

¹⁸⁴ EAA.402.3.1386. L. 65–66.

¹⁸⁵ Samas. L. 70.

¹⁸⁶ EAA.402.8.672. L. 1–6.

¹⁸⁷ Vt. näiteks: Epi Tohvri. Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009. Lk. 111 jj.; Epi Tohvri. Sümbol *VERITAS* kui valgustusajastu Tartu ülikooli teadlaskogukonna representatsioon. Lk. 100–101. – In: Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 21 (28). Koostanud Katre Kaju. Tartu, 2014. Lk. 93–112; Georg Friedrich Parroti ja Karl Morgensterni kirjavahetus 1802–1803. Lk. 8, 10.

¹⁸⁸ Rambachi sulest pärinev Kauzmanni Tartust lahkumise puhul trükitud „Lied unserm Freunde und Arzte dem Russisch-Kaiserl. Hofrath D. M. E. Kauzmann bey seinem Abschiede von Dorpat geweiht“ (Tartu, 1813) ja Struve kirjutatud „Meinem Freunde F. Rambach“ (Tartu, 1813).

¹⁸⁹ Gelehrte Kontakte der Universität Halle zu Est-, Liv- und Kurland zur Aufklärungszeit. Lk. 88.

¹⁹⁰ TÜR KHO. F 3, Mrg DXCII (Meine Beschäftigungen 1799–1804). L. 101, 104p. Tõenäoliselt kasutas Morgenstern õppetöös „Odeumi“ eksemplari, mis praegu asub Tartu ülikooli raamatukogu Morgensterni memoriaalkogus kohaviida Mrg 4707 all.

Rambachi, Struve ja Behmeri „intriigidest“, mida nood olevat „suurte grokiklaaside taga“ üles puhunud. „Intriigid“ paisusid seda enam, kui Krause oma töö eest tunnustust saavutas, saades 1810. aastal Vladimiri ordeni.¹⁹¹

1804. aastal valiti Rambach alates 1. juulist filosoofiateaduskonna 2. ja 4. klassi dekaaniks,¹⁹² samuti valiti ta äsja asutatud ülikooli koolikomisjoni liikmeks.

1805. aasta oli Rambachi jaoks raske aasta. 7. septembril 1805 sündis tema perre järjekordne laps, poeg Julius Benjamin.¹⁹³ Rambachi abikaasa Eleonora Juliana Benigna suri sünnituse järel 40-aastaselt. Juliana Benigna Rambach maeti 9. septembril.¹⁹⁴ Rambach esitas 20. oktoobril ülikooli nõukogule palve erakorralise palgalise puhkuse ja laenu saamiseks. Mõlemad soovid rahuldati.¹⁹⁵ Rambach soovis kasutada detsembri lõpuni võimaldatud puhkust oma sugulaste külastamiseks Saksamaal. Lisaks palus ta võimaldada ka jaanuaris puhkamist, kuna selles kuus oli semestrivaheaeg.¹⁹⁶ 24. novembril saabus Rambachilt taas ülikooli nõukogule kiri, kus ta suurimat kahetsustunnet väljendades kurtis, et oli haigestunud ja haiguse tõttu juba kolm nädalat Tartus püsinud.¹⁹⁷ 21. detsembril teatas Rambach nõukogule, et ta on saanud professoritelt Krauselt ja Meyerilt laenu tarbeks käenduse.¹⁹⁸

1806. aasta alguses tuli Rambachil ülikooli nõukogu istungil seletust anda enda loengute vähese külastatavuse osas.¹⁹⁹ Nagu teada, oli 1805. aasta lõpp professor Rambachile isiklikel põhjustel raske aeg. Oma 15. veebruaril 1806 nõukogule esitatud pikas ja põhjalikus ning küllaltki huvipakkavas seletuskirjas kirjutab ta, et leidis 1805. aasta sügiselt koolivisitatsioonireisilt tagasi tülles oma maja halvas seisus ja see asjaolu tegi keeruliseks loengute ettevalmistamise. Koolikomisjoni ülesandel oli ta käinud septembris Pärnus kooli avamas ja oli sealt tagasi pöördunud oktoobri algul. Ühele tema kolleegiumidest oli registreerunud üksnes kolm tudengit. Kolleegiumisse ei ilmunudki ühelgi korral üle kolme kuulaja. Lisandus veel professori enda haigestumine. Rambach kirjutab, et ka äsja alanud 1806. aasta kevadsemestril pole keegi tema loengutele registreerunud ega kindlaksmääratud loengute toimumise ajal ka auditooriumi ilmunud. Oma seletuskirjas toob Rambach välja mitmed põhjused, miks tema loengud on ebapopulaarsed. Esiteks leiab ta, et kameralistika pole seda tüüpi „leivaala“ nagu teoloogia, meditsiin või juura.

---

¹⁹¹ Johann Wilhelm Krause. Das erste Jahrzehnt der ehemaligen Universität Dorpat. – *In*: Baltische Monatsschrift, 1902, kd. 54, lk. 100.

¹⁹² EAA.402.3.1386. L. 47. Filosoofiateaduskond oli jagatud klassideks ja erinevalt teistest, väiksematest teaduskondadest oli sellel kaks dekaani.

¹⁹³ EAA.1253.3.4. L. 91–91p.

¹⁹⁴ Samas. L. 247.

¹⁹⁵ EAA.402.3.1386. L. 50–50p.

¹⁹⁶ Samas. L. 51–52.

¹⁹⁷ Samas. L. 57–57p.

¹⁹⁸ Samas. L. 59.

¹⁹⁹ EAA.402.4.45. L. 55–55p. Sama probleemiga seoses kirjutas seletuskirja ka loodusloo professor Gottfried Albrecht Germann.

Kameralistika kuulajatelt eeldatakse juura-alaseid teadmisi ja nähakse ainet kui juura ripatsit. Seetõttu olevat sellel ainel ka teistes ülikoolides vähe kuulajaid. Teiseks kirjutab Rambach, et näiteks riigimajandus on keeruline aine, mistõttu ei tule seda kuulama need, kes on ülikooli vaid lõbutsema tulnud. Kolmandaks kirjutab ta, et seni pole ülikoolis olnud veel ühtegi õiget kameralistikatudengit. Küll mainib ta, et üks huviline siiski leidis, üliõpilane Pensa,²⁰⁰ kes tuli küll esimesse loengusse, aga järgmisesse enam ei tulnud. Rambach leiab, et tudengite huvipuudus on karm hinnang tema tööle. Vastukaaluks saavat ta toetuda kuraator Klingerile ning vene keele ja kirjanduse professori Grigori Glinka positiivsele hinnangule. Rambach kiidab, et Glinka olevat pea pool aastat tema loengutes käinud. Neljandaks toob Rambach välja, et tudengid tulevad loengusse ebapiisavate teadmistega. Neil tulevat puudu ajaloolistest ja statistilistest teadmistest, millele viidatakse riigimajanduse loengutes.²⁰¹ Sellepärast jääb tudengitele loengute sisu hämaraks ja neil puudub ka ettekujutus aine ulatusest. Rambach kirjutab, et ta on pidanud loenguid üksnes harva ja ka siis ainult 2–3 kuulajale, vahel isegi ühele, mõtlemata sealjuures kasusaamisele. Käesoleval semestril olevat endast teatanud vaid üks tudeng, von Nolcken,²⁰² kes aga pole oma allkirja andnud ega ka auditooriumisse ilmunud. Rambach teatab, et ta poleks sellises olukorras, milles ta peab ennast kaitsma oma tegevusetuse pärast, kui ta poleks põhikirja § 90-le viidates tagasi lükanud mitmete tudengite soovi ühe loengu järele ja kui ta poleks tagasi võtnud soovi anda seminari Vergiliuse „Georgica“ teemal viisakusest professor Morgensterni vastu, kes oli väljendanud oma soovi seda edaspidi tudengitega koos lugeda.

Rambach teeb oma seletuskirjas ettepaneku lugeda pedagoogika loenguid, kuna see pole ühegi õppejõu peamine. Pedagoogikat loeks ta tasuta. Pedagoogilise seminari seminaristid võiksid neid külastada sarnaselt teiste üliõpilastega.²⁰³ Tudengite vähesus kummitas Rambachi ka edaspidi. Näiteks 1807. aasta sügissemestril luges ta ühena ainetest üldist pedagoogikat, ent sinna pani end kirja vaid üks üliõpilane. Samal semestril kavas olnud kameraalteaduste entsüklopeediat kuulas kolm tudengit ja politseiateaduse loengusse registreerus kaks kuulajat.²⁰⁴ Võrdluseks võib tuua, et näiteks ülikoolis populaarse akadeemilise isiksuse, füüsikaprofessor Georg Friedrich Parroti loenguid teoreetilisest füüsikast kuulas 1810. aastal 44 tudengit ning elektri ja magnetismi teemalist ainet samal aastal külastas 28 üliõpilast.²⁰⁵ Sealjuures ligines üliõpilaste keskmine arv 150-le.

²⁰⁰ Andreas Heinrich Pensa (1788–1828), kes õppis 1804–1807 filosoofiateaduskonnas (Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Tartu, 1889. Lk. 12, nr. 170).

²⁰¹ Kui kõnelda kameralistika kokkupuudetest teiste distsipliinidega, siis võib välja tuua asjaolu, et näiteks Königsbergi ülikoolis luges sealne kameralistika õppejõud Christian Jacob Kraus (1753–1807) nii filosoofia kui kameralistika loenguid ja oli erialalt filosoof. Vt. Steffen Dietzsch. Kants „Streit der Fakultäten“ und die Philosophische Fakultät der Albertus-Universität zu Königsberg. Lk. 94 (ilmunud ajakirjas „Berliner Debatte Initial“, 15 (2004), lk. 91–98).

²⁰² Kas Georg (?–1853) või Reinhold von Nolcken (?–1812 Borodino lahingus), kes õppisid mõlemad 1804–1807 filosoofiateaduskonnas (Album Academicum, lk. 9, nr. 116–117).

²⁰³ EAA.402.4.45. L. 56–57p.

²⁰⁴ Samas. L. 89p.

²⁰⁵ Samas. L. 269–269p.

1807. aasta lõpus on Rambachil plaan välja anda üldkasuliku sisuga trükis, mis kujutaks endast Balti provintside aadressraamatut ja sisaldaks ühtlasi artikleid ülikooli professoritelt. Sellele plaanile toetust otsides laseb ta professor Carl Friedrich Meyeril levitada vastava sisuga ringkirja. Mõttest ei saa paraku asja.²⁰⁶ Ideed tutvustab laiemale avalikkusele samal aastal Tartus Grenziuse trükikojas trükitud brošüür „Ankündigung eines allgemeinen Addresskalenders und statistisch ökonomischen Jahr-Buchs für die Ostseeprovinzen des russischen Reichs Liev- Ehst- und Curland”. Brošüüri eessõnas annab Rambach ülevaate seni Balti kubermangudes ilmunud aadressraamatutest. Ta tõdeb, et 1807. aastaks on ilmunud neli Liivimaa ja Eestimaa kubermangu aadressraamatut ja üks Kuramaa kubermangu aadressraamat. Rambach leiab, et aadressraamatute järele tekkis vajadus asehalduskorra kehtestamisega Balti kubermangudes ja nende väljaandmist toetati enim Tallinna asehaldurkonnas.²⁰⁷ Ta nendib, et 1807. aastal on tekkinud vajadus uue aadressraamatu väljaandmise järele, seda enam, et pärast asehalduskorra kaotamist pole selle ajal ilmunud aadressraamatud enam õieti kasutatavad. Rambachi sõnade järgi on tal olemas kohaliku intelligentsi toetus ja ta võib loota, et trükis leiab laiema elanikkonna sooja vastuvõtu. Ta kirjutab, et tänu varasemale publitsistitööle on ta võimeline sellist tööd ette võtma ja lõpule viima, usaldades oma vaimujõudu, kui tema „haigus seda ei kammitse“ (*wenn nicht Krankheit sie bindet*).²⁰⁸ Aadressraamatu kavandi järgi pidanuksid selles sisalduma järgmised alajaotused: 1. Ülevaade Läänemere provintside ajaloo tähelepanuväärsematest sündmustest. 2. Ametiasutuste loetelu. 3. Keisrikoja genealoogia. 4. Aadressraamatu osa, s. t. riigiametnike loetelu kubermangude ning linnade ja maakondade kaupa (erandiks oli siinkohal haridusministeeriumi ja ülikooli töötajate loetelu, mis tulnuks esitada eraldi, hõlmates ka Viiburi kubermangu haridustöötajaid ja -ametnikke) ning samuti ka muude asutuste ja ametnike loetelu (nt. vaestemajad, haiglad, arstid, apteekrid, kirjastajad, juristid, raamatukogud, trükkalid, kunstnikud, kaupmehed, külalistemajad jt.). 5. Mõisamaavalduste nimistu (*Landrolle*). 6. Linnade sünni-, abielu- ja surmanimistud. 7. Postiteenistus. 8. Reisiinfo piirilt Peterburi ja Moskvani. 9. Siseriiklike ja välismaiste mõõdusüsteemide võrdlus. 10. Titulatuuride loetelu. Samuti võiksid Rambachi arvates ja kaastööde laekumise korral teatmeteose lisana ilmuda möödunud aastal surnud tuntud baltlaste ja Balti provintsidest ametis olnud isikute biograafiad. Nagu Rambach kirjutab, on ta saanud idee lisada aadressraamatule biograafiad Krünitzi majandusentsüklopeediast.²⁰⁹ Rambach leiab, et väljaantav

²⁰⁶ EAA.402.3.1386. L. 61–62. Meyer kirjutab, et väljaanne hakkab ilmuma perioodiliselt, nagu on öeldud ka trükise „Ankündigung eines allgemeinen Addresskalenders...” sisus.

²⁰⁷ Ankündigung eines allgemeinen Addresskalenders und statistisch ökonomischen Jahr-Buchs für die Ostseeprovinzen des russischen Reichs Liev- Ehst- und Curland. Tartu, 1807. Lk. 3, 6.

²⁰⁸ Samas. Lk. 7.

²⁰⁹ Samas. Lk. 8–12. Rambachi kaasaegne, ajaloolane Karl Eduard Napiersky hindab tema kava väljendiga „äärmiselt kõikehõlmav plaan“ (*sehr umfassender Plan*) ja nendib, et „kogu ettevõtmisest ei ole paraku midagi välja tulnud“ (*es ist aber aus dem ganzen Unternehmen nichts geworden*) – vt. Karl Eduard Napiersky. Fortgesetzte Abhandlung von livländischen Geschichtschreibern; ein literar-historischer und bibliographischer Versuch. Jelgava, 1824. Lk. 91

aadresskalender peaks ilmuma igal aastal, et oma eesmärgi täielikult täita. Sellegipoolest läheks trükkis väljaandjaile ja ka ostjaile liiga kalliks. Rambach toob näite oma endiselt kodumaalt Preisi kuningriigist, kus aadressraamatud ilmuvad iga nelja aasta järel. Tema ettekujutuses peaks uue aadressraamatu täiendatud trükk ilmuma kõige varem kuuendal ja kindlasti mitte hiljem kui kümnendal aastal pärast selle ilmumist.²¹⁰ Rambachi arvates peaks aadresskalendri lisana igal aastal ilmuma „Läänemere provintside statistilis-majanduslik aastaraamat“, mis sisaldaks muuhulgas muudatusi aadressides ja mõisate omandisuhetes, teateid maksuvabadesse seisustesse kuuluvate kodanike sündide ja surmade kohta, sadamate impordi-ekspordinimekirju, provintse puudutavate ukaaside sisu ülevaadet, maapäeva otsuseid, üldkasuliku sisuga majandusalaseid kirjutisi, teateid leiutistest ja avastustest ja Läänemereprovintside kohta ilmunud kirjanduse bibliograafiat.²¹¹ Aadresskalendri iga-aastane lisa täidaks uue trüki väljaandmise ülesande ja aitaks kindlaks teha, millal jõuab kätte aeg üllitada aadressraamatu järgmine trükk. Rambach kirjutab, et peaaesjalikult vajab ta koostajana seda, et leiduks küllaldaselt aktiivseid kaastöölisi, kes saadaksid talle informatsiooni. Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kubermangu aadressraamat on tema sõnade järgi hädavajalik, ent sama ei saavat öelda mitmete teiste Venemaa provintside kohta. Rambach soovib hiljemalt 1808. aasta veebruari lõpuks saada informatsiooni Läänemere provintsidest tegutsevate riigiametnike ja kohaliku omavalitsuse tegelaste, mõisate erinevate näitajate ning linnaelanike sündide, abielude ja surmade kohta. Teabe õigeaegse laekumise korral lubab ta aadressraamatu ilmumist juba 1808. aasta juunis. Vahepeal kerkinud trüki- ja paberihinna tõttu arvestati trükipaberil aadressraamatu 24 poogna hinnaks 2 assignaatrubla ja kirjutuspaberil aadressraamatu 24 poogna hinnaks 2 rubla ja 50 kopikat.²¹²

Lesepõlve pidanud Rambach abiellus uuesti 17. (29.) juulil 1808 Kaiavere mõisas (Maarja-Magdaleena kihelkond) Kaiavere mõisarentniku Georg Friedrich von Kymmeli tütre Henriette Benediktega (1789–1847) (vt. ka lisa 3).²¹³ Henriette sünnitas Friedrich Eberhardile kolm last – 1810. aastal poeg Heinrich Friedrich August Johanni, 1811. aastal poeg Georg Friedrichi ja 1818. aastal tütar Johanna Friedrike Luise.²¹⁴ Pulmade pidamine tekitas Rambachile mõistagi lisakulutusi ja ta oli augusti lõpus professor Meyeri käendusel sunnitud ülikooli kassast laenu paluma, mida talle septembris ka võimaldati.²¹⁵

(joonealune märkus).

²¹⁰ Ankündigung eines allgemeinen Addresskalenders. Lk. 13.

²¹¹ Samas. Lk. 14.

²¹² Samas. Lk. 15.

²¹³ EAA.1258.2.4. L. 342. T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 229. „Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960“ annab abielu sõlmimise kohana Tartu, mis ei vasta tõele.

²¹⁴ T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 229–230; EAA.1253.3.4. L. 154p, 142p–143, 263p, 212–212p. Heinrich Friedrich August Johann suri 1813. aasta mais 3-aastaselt. Tema ristimisele oli Hamburgist kohale sõitnud ka vanaisa Johann Jakob Rambach. Hanseni genealoogiast on väikelapsena surnud poeg välja jäänud, küll aga mainib Hansen 1802. aastal esimesest abielust sündinud tüdrit Juliane Friederiket, kes suri 1804. aastal.

²¹⁵ EAA.402.3.1386. L. 63–66.

2.3. Professor Rambach 1812. aasta Vene–Prantsuse sõjas

Teaduskirjanduses palju käsitletud episoodiks on Friedrich Eberhard Rambachi tegevus 1812. aasta Vene-Prantsuse sõja ajal. Ajalukku on läinud tema ja Tartu ülikooli slaavi filoloogia professori Andrei Kaissarovi loodud välitrükikoda, mille tegevust on põhjalikult vaadelnud Juri Lotman oma Kaissarovi-uurimustes.²¹⁶ Rambachi ja tema tegevust seoses välitrükikojaga on kriitilises toonis kirjeldanud Garlieb Merkel oma mälestustes.²¹⁷ Merkeli mälestusi refereerib välitrükikojasse puutuv osas Friedrich Bienemann oma 1812. aasta mälestuste kogumikus.²¹⁸ Välitrükikoda mainitakse ka kõigis olulisemates teatmeteostes. 1812. aasta ja Napoleoni sõjakäik Venemaale on eelkõige pälvinud sõjaajaloolaste tähelepanu. Sellegipoolest on teemat käsitletud ka kultuuriuurimuslikust vaatepunktist, vahel ka sõjaajaloolaste endi poolt.²¹⁹

Professorid Kaissarov ja Rambach astusid 1812. aastal vabatahtlikena Vene armeesse ja moodustasid Tartu ülikooli trükipresside baasil välitrükikoja, võttes kaasa vajalikul arvul vene ja saksa kirja, trükipressid ning trükitüüpe.²²⁰ Kaissarov ja Rambach olid sõbrunenud ülikoolis koos töötades.²²¹ Algul viibisid nad kindral Michael Andreas Barclay de Tolly, hiljem kindral Mihhail Kutuzovi staabi juures. Nende ettepanekul asutatud välitrükikojale kuulub selle aja publitsistika loomises eriline koht. Trükikoja toodangu abil innustati Vene impeeriumi rahvast Prantsuse anastajatega võitlema, anti sündmuste kohta tõest informatsiooni ning tehti agitatsiooni vaenlaste hulgas. Kahjuks on välitrükikoja väljaannetest meieni jõudnud väga vähe.²²²

Osalemine sõjas sai alguse Kaissarovi ja Rambachi poolt Barclay de Tollyle saadetud kirjast.²²³ Kiri sisaldas ettepanekut organiseerida välitrükikoda, mille tegutsemise eesmärgiks on propaganda tegemine Napoleoni armees. Peeti silmas ka seda, et Kaissarov oskas peaaegu kõiki Euroopa keeli.²²⁴ Andrei Kaissarov oli kaitsnud filosoofiadoktori kraadi Göttingenis ja meditsiinidoktori kraadi Edinburghis, ta oli ajaloolane, lingvist, folklorist, aga ka andekas publitsist, kellele imponeerisid vabadusaated. Kaissarov oli pärisorjuse veendunud vastane ja oli seda seisukohta kaitsnud ka oma Göttingeni dissertatsioonis. Oma Tartu ülikoolis 11. novembril 1811. aastal peetud kõnes isamaa-armastusest nägi Kaissarov lähenevat sõda Napoleoniga üldrahvaliku

²¹⁶ Юрий Михайлович Лотман. Походная типография штаба Кутузова и её деятельность. – In: 1812 год: к 150-летию Отечественной войны. Москва, 1962. Lk. 215–232; Юрий Михайлович Лотман. Андрей Сергеевич Кайсаров и литературно-общественная борьба его времени. Ученые записки Тартуского Государственного Университета, вып. 63. Tartu, 1958.

²¹⁷ Garlieb Merkel. Die Geschichte meiner liefländischen Zeitschriften. – In: Baltische Monatsschrift, 1898, 40. ak., kd. 45, lk. 185–210 ja 281–303.

²¹⁸ 1812: baltische Erinnerungsblätter. Lk. 20–22.

²¹⁹ Rein Helme. 1812. aasta Eestis ja Lätis.

²²⁰ Tartu ülikooli ajalugu 1798–1918. Lk. 78.

²²¹ G. Merkel. Die Geschichte... Lk. 198.

²²² R. Helme. 1812. aasta. Lk. 124.

²²³ Kiri on publitseeritud: Листовки Отечественной войны 1812 года. Lk. 145–148.

²²⁴ Juri Lotman. Vestlusi vene kultuurist: Vene aadli argielu ja traditsioonid 18. sajandil ja 19. sajandi algul. 2. osa. Tallinn, 2006. Lk. 151.

asjana, sidudes selle Hispaania partisanisõjaga. 1810.–1811. aastal oli patriotismi temaatika Venemaa ajakirjanduses eriti aktuaalseks muutunud. Propaganda läbiviimiseks pidas Kaissarov väga tähtsaks armee juurde agitatsioonikeskuse loomist. Ta kirjutas selle kohta ka keiser Aleksander I-le ettekande. Kindral Barclay de Tolly kohustas Tartu ülikooli nõukogu saatma Rambachi ja Kaissarovi armee juurde.²²⁵

9. juunil algasid Tartus ettevalmistustööd välitrükikoja rajamiseks. Välitrükikoja jaoks sõjaministri 5. juuni käskkirjaga ette nähtud 10 000 assignaatrubla jõudsid sel päeval kohale. Kohe saadeti maale kaks pedelli, kes kutsusid Rambachi ja Kaissarovi Tartusse, kuhu Kaissarov jõudis sama päeva õhtul ja Rambach järgmisel päeval. Vajalike trükitüüpidega abistas Riia Häckeri trükikoda. Tõlkidena võtsid professorid kaasa kaks üliõpilast, Boris Turgenevi (1792–1841) ja Jakob Heinrich von Wachschlageri (1791–1823). Välitrükipressi konstrueeris professor Parrot, trükipressi joonised valmistas ülikooli kunstiõpetaja Karl August Senff. Tartust võeti kaasa ka kaks ladujat. 15. juunil lahkusid Rambach ja Kaissarov Tartust, pärast seda kui ladujad trükitüüpe ja ülikooli raamatukogust kaasa võetud raamatuid ja kaarte vedavate vankritega ära olid sõitnud.²²⁶ 12. juunil 1812 tungis Napoleon Venemaale. 17. juulil kandis Tartu ülikooli rektor David Hieronymus Grindel kuraator Klingerile ette, et Kaissarov ja Rambach olid sõitnud peastaapi. Trükikoja tegevuses saab eristada kahte perioodi: esimene periood möödus 1. Läänearmee staabi juures, kui avaldatud materjalid ilmusid Barclay de Tolly allkirjaga, teine periood aga algas Kutuzovi saabumisega ja lõppes tema surma ja trükikoja ümber kujunenud haritlaste ringi lagunemisega. Juri Lotman kirjutab, et Kaissarov ja Rambach ei leidnud küllaldast toetust armee juhtkonna juures. Peastaabis domineerisid Aleksander I lähikondlased, ent need inimesed ei suutnud sõda näha millegi enama kui vaid sõjaliste operatsioonide jadana.²²⁷ Esimene trükitud üleskutse ilmus 20.–23. juuli vahemikus, kui Pjotr Bagrationi ja Barclay de Tolly juhitud kaks armeed ühinesid Smolenski all; üleskutse autoriks oli Kaissarov. Umbes samal ajal anti 1. armee staabi juures välja ajalehte. Lotman tõdeb, et Garlieb Merkweli jutustusele sündmustest vajutab tugeva pitseri Merkweli ja Rambachi vahel valitsenud sügav isiklik antipaatia²²⁸ (tõenäoliselt ulatuvad selle antipaatia juured juba Berliini aegadesse, mil Rambach ja Merkel sealses ühiskondlikus elus tegevad olid ja ajakirjanike-publitsistidena tegutsesid).²²⁹ Informatsiooni välitrükikoja tegevusest sai Merkel Rambachilt ja tõlgendas seda endale sobivalt. Merkel nägi trükikoja loomist avantüürina, kujutades Rambachi peamise jõuna ja pisendades Kaissarovi rolli, kõneldes viimasest kui üksnes Rambachi

²²⁵ Ю. М. Лотман. Походная типография. Lk. 216.

²²⁶ ЕАА.402.3.1386. L. 84–84p. Andmed üliõpilaste kohta: Album Academicum, lk. 43, nr. 629 (Turgenev) ja lk. 32, nr. 484 (Wachschlager).

²²⁷ Ю. М. Лотман. Походная типография. Lk. 217.

²²⁸ Samas. Lk. 219.

²²⁹ Merkel elas Berliinis 1799–1806, andes seal koos August von Kotzebuega välja ajalehte „Der Freimüthige“.

vene keele tõlgist, ent see ei vastanud kindlasti tõele.²³⁰ Taganemisperioodi algul sõitis Rambach Tartusse tagasi ja kogu edasine töö jäi Kaissarovi õlgadele, kes levitas Barclay de Tolly nimel lendlehti Prantsuse armees.²³¹ Teaduslikus kirjanduses seni väljendatud seisukoha järgi oli Rambachi lahkumine seotud sellega, et saksakeelsete propagandatrükiste kirjastamine ja trükkimine viidi üle Riiga.²³² Tegelikult sõitis Rambach armee juurest ära oma kehva tervise tõttu. Tartust kaasa võetud ülikooli ja trükikoja varad jäid tema ärasõidust alates Kaissarovi vastutusele.²³³ Välitrükikoja tegutsemise ajal anti välja kakskeelne Vene armees levitamiseks mõeldud ajaleht „Der Russe–Россиянин“ (*Venemaalane*), mille sisus on aimata Kaissarovi Tartu isamaakõne jooni ja seoseid Kutuzovi staabi trükistega, mis ilmusid pärast Rambachi ärasõitu.²³⁴ Merkeli teatel koostasid ajalehe Rambach ja Kaissarov ühiselt. Rambach sai „Der Russe“ eest keisrilt autasuks Vladimiri ordeni ja rahalise autasu.²³⁵ Lisaks mainitud ajalehele koostas Rambach ka üleskutse võitluseks Napoleoni armee vastu, mis kandis pealkirja „An die Deutschen!“. Sellest foolioformaadis trükisest on teadaolevalt säilinud kaks eksemplari Riias Läti Ajalooarhiivis.²³⁶

Pärast armee juurest Tartusse tagasipöördumist alustas Rambach hilinemisega ka loengute pidamist. Tartusse jõudis Rambach 20. septembril, nagu ka professor von Elsner.²³⁷ Oma kirjas rektor Parrotile 31. oktoobrist 1812 teatab ta, et on oktoobri algusest viis korda nädalas kameraalteaduste entsüklopeedia loenguid lugenud ja kahe kuu kaotsiminekest hoolimata loodab ta selle tasa teha.²³⁸ Rambachi ja Kaissarovi poolt kaasa võetud ülikooli raamatukogu ja trükikoja varade kohta on teada, et vähemalt 1813. aasta juuliks ei olnud suur osa nendest veel Tartusse tagasi jõudnud.²³⁹

1812. aasta Vene–Prantsuse sõda ja Napoleoni sõdu puudutavad kolm Rambachi kõnet. Rambach pidas kõned Tartus erinevatel aegadel.

2.4. Rekтораat ja elu lõpuaastad

Eraldi peatüki Friedrich Eberhard Rambachi tegevusest Tartu ülikooli õppejõuna moodustab tema töö Tartu ülikooli rektorina 1814.–1816. aastani. Ülevaate nendest aastatest annavad peamiselt kirjanduses esitatud andmed ja arhiivimaterjalidest rektori kirjavahetus ning erinevad toimikud.

²³⁰ On teada, et näiteks 1805. aastal ilmunud Benjamin Heideke osaliselt venekeelse sisuga ajakirja „Russischer Merkur“ 2. osa arvustamisest Rambach loobus, kuna ei osanud vene keelt (TÜR KHO, F 48, s. 314). Ka 1814. aastaks ei olnud Rambachi vene keele oskus paranenud, nagu nähtub rektorina koostatud aruandest kuraator Klingerile (EAA.402.7.21. L. 100p–101).

²³¹ J. Lotman. Vestlusi vene kultuurist. Lk. 151.

²³² Ю. М. Лотман. Походная типография. Lk. 222.

²³³ EAA.402.3.1386. L. 87–87p.

²³⁴ Ю. М. Лотман. Походная типография. Lk. 221.

²³⁵ G. Merkel. Die Geschichte... Lk. 200.

²³⁶ An die Deutschen! Riia, 1812. Andmed trükise leidumuse kohta: Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs 1588–1830. Sērija A. Koostaja Silvija Šiško. Riia, 2013. Nr. 5816.

²³⁷ EAA.402.3.1386. L. 86.

²³⁸ EAA.402.4.45. L. 361.

²³⁹ EAA.402.3.1386. L. 87–87p.

Kahjuks ei ole Eesti Ajalooarhiivis säilinud ülikooli nõukogu ja koolikomisjoni protokolle nendest aastatest.

Rambach valiti Tartu ülikooli rektoriks ülikooli nõukogus esimest korda 27. mail (ukj. 8. juunil) 1814. Ametisse astus ta 1. (13.) augustil ja kinnitati keisri poolt 8. (20.) augustil. Uuesti valis nõukogu Rambachi rektoriks 25. mail (6. juunil) 1815. 1815. aastal kinnitas keiser Rambachi rektoriametisse 9. (21.) septembril. Pärast teise ametiaja lõppemist 1816. aastal valiti Rambach filosoofiateaduskonna II ja IV klassi (loodusteaduste ja tehnika-majandusteaduste) dekaaniks.²⁴⁰

Rambachi ametiaega jääb mitmeid kurioosseid seiku. Näiteks toimus just tema rektoraadi ajal tudengite ja kohalike vene rahvusest linnaelanike verine lööming Kivisillal. 21. aprillil 1815 ülikooli sünnipäeva ajal toimunud kakluse algatas vene keele eraõpetaja Alexander von Seidlitz. Kakluses saadud vigastustesse suri järgmisel päeval kaupmees Šapošnikov,²⁴¹ tõsiselt viga sai ka ülikooli pedell Frommhold Johann Kellner.²⁴² Lõpuks karistati üksnes Seidlitz ja tedagi vaid kolme kuu pikkuse vanglakaristuse ja selle kandmisele järgneva Tartust väljasaatmisega.²⁴³ Rambachi väljaläinud kirjade koopiatest nähtub, et tema ametiajal toimus veel mitmeid teisigi korrarikkumisi. Näiteks kaklesid 14. augustil 1814 sõjaväehospidali apteeker Hildebrandt ning üliõpilased Seidlitz ja Wagner,²⁴⁴ botaanikaaiast varastati 1814. aasta septembris korduvalt puitu²⁴⁵ ja sama aasta detsembris vanker.²⁴⁶ 1814. aasta 4. detsembril peksid üliõpilased postiülem Philippaeust.²⁴⁷ Probleeme tuli ette ka asjaajamises. Muidugi ei olnud selles süüdi rektor. Näiteks 1814. aastal slaavi filoloogia professoriks kutsutud literaadi Aleksandr Vojeikovi (1779–1839) ametisse kinnitamise kiri läks Rjazani teel olles Sise-Venemaa postisüsteemis kaotsi ja selletõttu tuli vormistada uus originaal, mis tegelikult tähendas kogu protseduuri uuesti kinnitamist ülikooli nõukogus.²⁴⁸ Järgmine rektoriaastagi ei möödunud sekeldusteta. 1815. aasta algul tuli rektoril ülikooli kohtu otsusega karistada üliõpilast Kahni trükkalisel Hansonil peksmise eest,²⁴⁹ 1815. aasta märtsis kulmineerus Tartus puhkusel viibinud leitnant Bruiningki ja tudeng von Grünewaldti tüli

²⁴⁰ Album rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997. Koostaja Sirje Tamul. Toimetaja Toomas Hiio. Tartu, 1997. Lk. 6, 64. Vana kalendri järgi astus rektor ametisse 1. augustil ja tema ametiaeg lõppes samuti 1. augustil.

²⁴¹ Tartu ülikooli ajalugu 1798–1918. Lk. 67–68.

²⁴² EAA.402.7.24. L. 9–10. Rambach leidis selles 22. aprilli kirjas Klingerile, et kaklust poleks toimunud, juhul kui politsei poleks olnud tegevusetu. Kakluse juures olevat viibinud üksnes üks politseinik, nimelt von Eichlern, kes aga oli kaevanud rektorile, et tal puudub igasugune mõju nii venelastele kui ka tudengitele. Politseiülem Gessinsky olevat kohale jõudnud alles pärast kakluse lõppu. Rambach kaebas Klingerile, et kusagil polnud üles seatud politseivalvet, mille korraldamist ta rektorina oli oodanud, olles „mitme tunni eest politseiülemale teatada lasknud, et tudengid kavatsevad pidada iga-aastaseks traditsiooniks kujunenud pidu” (*da ich dem Herr Polizeymeister schon mehrere Stunden vorher die Anzeige hatte machen lassen, dass die Studenten ein zur jährigen Feyer gewordenes Fest begehen würden*).

²⁴³ Tartu ülikooli ajalugu 1798–1918. Lk. 68.

²⁴⁴ EAA.402.7.21. L. 87.

²⁴⁵ Samas. L. 90p.

²⁴⁶ Samas. L. 105.

²⁴⁷ Samas. L. 103p–104p.

²⁴⁸ Samas. L. 106–107.

²⁴⁹ EAA.402.7.24. L. 6p.

kaklusega²⁵⁰ jne.

Tartu ülikooli ajaloo alases kirjanduses seni üksnes kurioosse episoodina esinev kuuldus Tartus aset leidnud ebaausast doktoripromotsioonist osutus Rambachi rektoraadi üheks tõsisemaks probleemiks, mis heitis varju Vene impeeriumi saksakeelsele ja -meelsele ülikoolile.²⁵¹ Kuraator Klinger tõstatas teema väidetavalt arstiteaduskonnas toimunud rikkumisest rektor Rambachile saadetud salajases kirjas 29. veebruaril 1816. Klinger kirjutas, et kuuldused liialt väheste nõudmiste alusel meditsiini- ja kirurgiadoktori kraadi andmisest olid Peterburis liikvel ja olid jõudnud ka kõrgemate ametnikeni (*der Universität nachtheilige Gerüchte in St. Petersburg über zu nachsichtige Promotionen zu Doktoren der Medizin und Chirurgie von Seiten der Medizinischen Fakultät, im Umlaufe sind und bis zu den Obern dringen*). Klinger tõdeb oma kirjas, et ta oleks vaikinud, kui kuuldused oleks olnud kõigest linna peal levinud keelepeks, mida ta aga öelda ei saa. Klinger paneb Rambachile südamele nõuda arstiteaduskonna eksamite läbiviimisel rangust.²⁵² Kahtlusaluseks eksamiks oli arstitudeng Mahleri eksam, nagu selgub Rambachilt dekaanile professor Daniel Georg Balkile lähetatud arupärimisest 5. märtsil, päev pärast Klinger kirja jõudmist Tartusse. Rektor palub Balkil esmalt asja arutada teaduskonnas, enne 8. märtsil toimuvat ülikooli nõukogu, saates koos kirjaga tagasi ka Mahleri eksami materjalid.²⁵³ Kõnealuseks tudengiks oli Kuramaa kubermangust pärinev Johann Carl Mahler (1789–1824), kes oli Tartus arstiteadust õppinud aastatel 1811–1815 ja kes töötas hiljem arstina kodukubermangus Piltenes.²⁵⁴ Arstiteaduskonnas oli tõenäoliselt eksamitega probleeme esinenud, kuna dekaan Balk lähetas koos oma vastusega Rambachile ka väljavõtte arstiteaduskonna 8. veebruari istungi protokollist. Seal oli otsustatud, et keegi eksamineerijatest ei anna oma hinnangut eksamile enne kõigi teaduskonna õppejõudude kogunemist, seda ei eksaminandi ega kellegi teise kuuldes. Kirurgiks pürgivate tudengite puhul hääletavad õppejõud ühe põhiainetes saadud „mitterahuldava” puhul veel korra tema sobivuse üle. Doktorikraadi saamise eelduseks kinnitati järgmised tingimused: kõik praktilised ained peab tudeng olema sooritanud vähemalt hindele „hea”, kõik ülejäänud aga vähemalt hindele „rahuldav”. Kirjalike küsimuste teema tuleb kandidaadile teatavaks teha alles dekaani juuresolekul.

---

²⁵⁰ EAA.402.7.24. L. 7–7p.

²⁵¹ Kõnealune juhtum asetub tänapäeval erilisse valgusse järgmise rektori, jurist Christian Julius Ludwig Steltzeri (1758–1831) ametiajal 1816. aasta suvel aset leidnud promotsiooniskandaali tõttu, kui õigusteaduskond omistas ebaseaduslikult doktorikraadi Tallinna rätsepale ja Peterburi vabrikandile, kellest kumbki ei õppinud ülikoolis. Promotsiooniskandaali põhjuseid võib otsida näiteks asjaolust, et assignaatrublade inflatsioon oli Tartu professorite palga ostujõu nii väikseks teinud, et mõnel neist oli tegu enese äratoitmisega. Vt. lähemalt: Tartu ülikooli ajalugu 1798–1918. Lk. 55; L. Leppik. Rektor Ewers. Lk. 140–141; Album rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997. Lk. 66; Peeter Järvelaid. Eesti õigusteaduse ja õigushariduse ajalugu. Tallinn, 2015. Lk. 66–68.

²⁵² EAA.402.7.26. L. 1–2.

²⁵³ EAA.402.7.24. L. 30p–31.

²⁵⁴ Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat, lk. 43, nr. 630. Samal ajal (aastatel 1813–1816) õppis ülikoolis arstiteadust ka Johann Carli noorem vend Johann Wilhelm (1795–?), kes ei jõudnud doktorikraadini ja töötas hiljem arstina Siberis (samas, lk. 54, nr. 793). Johann Wilhelm Mahleri õppeedukus oli halb ja tal oli olnud tõsiseid probleeme distsipliiniga (vt. tema toimikud EAA.402.2.15731, EAA.402.2.15732).

Dissertatsiooni teemast peab kaitsmise juhataja teaduskonda teavitama enne dissertatsiooni trükkimist. Kirurgia, kliiniliste ainete ja anatoomia professoreid kohustatakse kandidaadi proovitööde kohta oma arvamused dekaanile saatma enne seda, kui teaduskond teeb otsuse.²⁵⁵ Arstiteaduskonna dekaan Balk rõhutabki oma vastuses Rambachile, et teaduskonna poolt kolm nädalat enne Klinger kirja saabumist läbi viidud eksamitingimuste karmistamine annab tunnistust meditsiiniõppejõudude vastutustundlikkusest. Balk arvab, et Peterburis ringi liikuvad kuuldused on tingitud paarist juhust, kui Tartus kirurgiaeksamil läbi kukkunud tudengid on vahetult pärast eksamil põrumist reisinud Peterburisse ja seal omandanud õiguse arstina praktiseerida. Lisaks kirjutab dekaan, et tõeliselt andekaid arste (näidetena toob ta Reili, Hufelandi ja Franki nimed²⁵⁶) sünnib väga harva ja seetõttu pole veel ükski suurkuju Tartu arstiteaduskonda lõpetanud. Kokkuvõtteks leiab Balk, et kuuldused Tartu liig leebetest arstieksamitingimustest tulenevad arusaamatusest või üksikute isikute pahatahtlikust suhtumisest arstiteaduskonda.²⁵⁷

Rambachi rektoriajal olid tudengid organiseerunud teaduskondliku korralduse järgi, üksnes 1808. aastal asutatud kuramaalaste Curonia hoidis kinni korporatiivsest korraldusest. 1816. aasta aprillis avastati üliõpilaste põhikiri (*comment*). Rambach palus politseiülem Gessinskyt linna valvama üht jäägripolku, et ära hoida ähvardavat „sõda“ tudengite vahel ja saada lisaks ka täiendav kaitse ülikooli kohtu liikmetele.²⁵⁸ Rambach reageeris olukorras üle, ent 1816. aasta aprillis olid tal ja teistelgi värskelt meeles 1815. aasta aprillis ülikooli aastapäeva ajal toimunud sündmused. Peatselt võis temagi veenduda, et olukord püsib rahulikuna, nagu tõdeb ta oma ettekandes kuraator Klingerile 27. aprillist, olles küll veendunud, et see oli tarvitusele võetud abinõude teene (vt. ka lisa 2).²⁵⁹

Rambach on rektorina hoolt kandnud ka muude küsimuste lahendamise eest. Näiteks on ta teinud korralduse Genfist pärit doktorant Alexandre Lebrunile, et viimane eemaldaks oma prantsuskeelsest dissertatsioonist sobimatu lausega lehe ja laseks selle uuesti trükkida.²⁶⁰ Oma pedagoogilist kutsumust on Rambach rektorina saanud lisaks koolikomisjoni esimehe kohuste täitmisele rakendada ka ühiskondliku korra valvamisel. Nii on Rambach kirjutanud Tartu koolide direktorile Otto Benjamin Rosenbergerile vajadusest manitseda õpilasi korralikkusele, kuna need käivat ringi, kaikad käes, ja suitsetavat tubakat. Probleemiks on sellise käitumise juures olnud

---

²⁵⁵ EAA.402.7.26. L. 7.

²⁵⁶ Johann Christian Reil (1759–1813) – saksa arstiteadlane, termini „psühhiaatria“ looja ja üks psühhiaatria alusepanijatest. Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836) – saksa arst ja rahvavalgustaja. Johann Peter Frank (1745–1821) – saksa arst ja hügienist, rahvatervise edendaja.

²⁵⁷ EAA.402.7.26. L. 4–5.

²⁵⁸ L. Leppik. Rektor Ewers. Lk. 138.

²⁵⁹ EAA.402.7.24. L. 39p–40p.

²⁶⁰ Samas. L. 34–34p. Lehe uuesti trükkimise kulud oli lubanud kanda tol hetkel tsensori kohuseid täitnud professor Ewers.

asjaolu, et tudengid võivad seda gümnasistidelt õppida.²⁶¹ Rektarina on Rambach haridusküsimustes seisnud õpetajate ja õpilaste heaolu eest. Kuna politseiülem Gessinskyle anti kõrgemalt poolt korraldus seada Prévôt' majas gümnaasiumihoone ja õpetajate korterite lähedal sisse laatsaret, siis pidas Rambach vajalikuks esitada omapoolsed vastuväited. Ta leidis oma 18. veebruaril 1816 Gessinskyle saadetud kirjas, et linna keskel kitsa tänava ääres asuv Prévôt' maja ei sobi laatsaretiks ka sellepärast, et laatsaret ja sellest lähtuv haiguste leviku oht ohustaks lähedal iga päev kogunevaid õpilasi ja üksteise lähedal elavaid õpetajaid.²⁶²

Rektori kohustusi täites tuli Rambachil lahendada vaidlusaluseid küsimusi sõjaväe ja Tartu linnavalitsusega. 1816. aasta juuni algul vedas sõjavägi Toomemäe territooriumil paiknenud ülikooli krundil asuvasse küüni umbes 20 püssirohuvankrit, mille kohalviibimises nägi rektor ohtu ülikooli hoonetele ja teavitas sellest ka politseiülem Gessinskyt.²⁶³

Rambachi initsiatiivil loodi tema rektoraadi ajal Tartu Puukontor, mis pidi hoolitsema kogu linna ühise küttepuudega varustamise eest. Puukontor keelas teistel kaupmeestel puude ülesostmise ümberkaudsetelt talupoegadelt. Siiski jäi ülikool kui üks suuremaid tarbijaid selles juhtkohale.²⁶⁴

Teadaolevalt ei ole Rambachil olnud palju lähedasi ja sooje kokkupuuteid eestlaste, eesti kultuuri ega ka eesti rahvakoolide olukorda puudutavate küsimustega. Küll aga väärrib märkimist üks episood, mis oli seotud tema kui tsensori tööga. Nimelt anti Rambachile 1821. aastal tsenseerida Christfried Gananderi (1741–1790) „Mythologia Fennica“, mille oli rootsi keelest tõlkinud ja paljuski eesti mütoloogia kohta käivate kommentaaridega varustanud Kristjan Jaak Peterson. Rambach leidis, et Petersoni käsikiri on hea ja kuna Soome müütidel on paralleele Vana-Eesti omadega, annab teadmisi ka vaimses mõttes vähe uuritud eestlaste kohta; samas arvas ta, et ta ei julge omal vastutusel teose trükkimist lubada. Samal seisukohal oli ka kogu ülejäänud tsensuurikomitee. Lahenduse leidis küsimusele professor Ewers. Ewers soovitas Petersoni käsikirja välja anda koos Rambachi soovitatud parandustega, kuid mitte iseseisvalt, vaid ühe osana suuremast jätkväljaandest „Beiträge zur genaueren Kenntniss der estnischen Sprache“ – nii jääks teos väikese teadlaste ringi käsutusse, kes ka ainsana sellest kasu saaks. Teos oli oma iseloomult tõepoolest teaduslik ja on ainus Petersoni eluajal ilmunud pikem töö.²⁶⁵

Seoses terviseprobleemidega hakkas professor Rambach oma arsti soovitusel Tallinnas Kadriorus suvitama. Esimest korda viibis ta Kadriorus 1821. aastal, mil aga ilmastikuolud olid

---

²⁶¹ EAA.402.7.24. L. 9.

²⁶² Samas. L. 29–29p. Tegu oli 1815. aasta 14. märtsil 53-aastaselt surnud rätsepmeistrist linnakodanikule Johann Michael Prévôt'le kuulunud majaga (Prévôt' surmasissekanne: EAA.1253.3.4, l. 267).

²⁶³ Samas. L. 43p–44. Probleemid sõjaväe omavolitsemisega jätkusid ka järgmise rektori Steltzeri lühikeseks jäänud ametiajal, nagu nähtub ühest Steltzeri teravas toonis kirjast 25. kütipolgu ülemale polkovnik Križanovskile 7. septembril (samas, l. 53–53p; Rambach oli järelepärimisega püssirohuvankrite kohta pöördunud sama ohvitseri poole).

²⁶⁴ Lea Leppik. Kalefaktoripojast professoriks. Tartu, 2011. Lk. 250–251.

²⁶⁵ L. Leppik. Rektor Ewers. Lk. 168–169.

üsna ebasoodsad.²⁶⁶ 1826. aasta juunis siirdus Rambach Tallinnasse, ikka oma kehva tervist ravima. Kadrioru tervisvetele võttis ta kaasa abikaasa Henriette ja nende ühised lapsed. Sealsamas, soojaveevanni võttes tabas Rambachi insult (*Schlagfluß*). Rambach suri 30. juunil (vkj.) 1826 insuldi tagajärjel, pisut enne oma 59. sünnipäeva.²⁶⁷ Ta maeti Tallinna Kopli surnuaiale.²⁶⁸

Pärast Rambachi surma jäi tema professorikoht vakantseks. Provintsiaalõiguse erakorraline professor Erdmann Gustav von Bröcker esines ülikooli nõukogus vakantset professuuri puudutava sõnavõttega. Bröcker tegi ettepaneku viia kameralistika professor üle õigusteaduskonna koosseisu või alternatiivina lubada koht praktilise kallakuga juristile. Bröcker pakkus esmalt ennast vabanenud ametikohta täitjaks. Rektor professor Gustav Ewers esines vastuväidetega, rõhutades, kui väär on ülikoole vaadelda asutustena, mis annavad üksnes praktilisi oskusi, et hiljem kandideerida selgelt piiritletud nõudmistega ametikohtadele. Ülikoolid on Ewersi sõnade järgi „riigis ainukesed õiged sügavama teadusmõtte pelgupaigad ja peaksid selleks jääma” (*die eigentlichen wahren Zuflucht-Oerter der tiefern Wissenschaftlichkeit im Staate, und müssten es bleiben*). Ülikoolide auditooriumides tuleks enam kasvatada vaimu ja omandada sügavam, teaduslik arusaam maailmast. Praktilised oskused arenevad see-eest kõige paremini vastavate tegevuste endi kaudu. Kus siiski vajatakse praktilisi algteadmisi, peavad nende omandamise eest hoolitsema vastavad õppetoolid (*wo es aber doch einer Anleitung zur Praxis bedürfe, sey durch eigene Lehrstühle dafür gesorgt*).²⁶⁹ Kameralistika professor jäi järgmiseks kaheks aastaks tühjaks. Seda kohta kutsuti 1828. aastal täitma jurist ja Marburgi ülikooli riigiteaduste korraline professor Karl Friedrich Vollgraff (1794–1863), kes aga pakkumist vastu ei võtnud. Uueks kameralistika professoriks sai Eberhard David Friedländer (1799–1869), kes töötas Tartus 25 aastat (1828–1853), lugedes samu õppeaineid mida tema eelkäija Rambach. Friedländer luges lisaks veel põllumajandust, maakorraldust, kaubandusgeograafiat, põllumajandusstatistikat, katastriasjandust, poliitilist ökonoomiat. Tema loengute temaatika oli kaugelt laiem õppetooli erialalisest suunitlusest. Uurimistöös käsitles Friedländer riigimajandust ja väärtusteooriat.²⁷⁰

Mis puudutab Rambachi perekonda, siis Rambachi alaealiste laste eestkostjaks määrati Rambachi sõber, astronoomiaprofessor Wilhelm Struve. Eestkostega seoses tekkis mitmeid küsimusi. Selgitamist vajab, kas ülalpidamisraha saavad kõik Rambachi lapsed või üksnes alaealsed lapsed.²⁷¹

²⁶⁶ EAA.402.3.1386. L. 114.

²⁶⁷ Rambach, Friedrich Eberhard. – In: Allgemeine Deutsche Biographie, kd. 27 (1888), lk. 195–196.

²⁶⁸ Rambachi haua asukoht on teadmata, kuna Kopli baltisaksa surnuaed hävitati stalinliku režiimi poolt pärast Teist maailmasõda.

²⁶⁹ EAA.402.12.21. L. 55p–56p.

²⁷⁰ Valner Krinal. Tartu ülikooli majandusteaduskonna minevikust ja tänapäevast. Tartu, 1999. Lk. 26. K. F. Vollgraffi kohta vt. lähemalt: Vollgraff, Karl Friedrich. – In: Allgemeine Deutsche Biographie, kd. 40 (1896), lk. 248–249.

²⁷¹ EAA.402.12.21. L. 89p–90. Üheks näiteks Struve poolt Rambachile osutatud teenetest oli tema vanima poja Johann Jakobi reis 1815. aasta märtsis Hamburgi vanaisa Johann Jakob Rambachi juurde, mil Saksamaale Altonasse oma

2.5. Õppejõutöö raskuskeskmed

Rambach pidas keiserlikus Tartu ülikoolis ligi 23 aasta, s.o. 45 semestri kestel (1804. aasta kevadsemestrist 1826. aasta kevadsemestrini k.a.) loenguid ja viis läbi seminare üsna erinevatel teemadel.²⁷² Peamiselt puudutas loengute temaatika küll kameralistikat. Kõige pikemalt kavas olnud loenguteemaks jäi „Kameraal-, finants- ja kaubandusteaduste entsüklopeedia”, mida Rambach luges tervelt 20 semestril. Kameraalteaduste entsüklopeedia aluseks oli Berliini ülikooli esimese rektori Theodor Schmalzi²⁷³ käsiraamat „Encyclopedie der Cameralwissenschaften” (Königsberg 1797, 2. trükk 1819). Kolmeteistkümnel semestril luges Rambach finantsteadust. Teemakäsitlemise aluseks olid juudi päritolu Austria kameralisti vabahärra Joseph von Sonnenfelsi uurimused politsei- ja majandusõiguse põhimõtetest. Kaheteistkümnel semestril olid kavas kaubandusteadus Beckmanni järgi ja politseiteadus Sonnenfelsi põhjal. Üheteistkümnel semestril luges Rambach veksliajandust, kasutades peamiselt Beckmanni töid. Kahel semestril oli kavas aine „Ettevõttepolitsei“ (*Gewerbepolizei*), samuti kahel semestril pidas Rambach loenguid pangandusest (ained „Pankadest“ ja „Pankadest ja kaubanduskompaniidest“). Mitmed ained viis ta läbi dikteerimismeetodil. Rambachi kasutatud Sonnenfels ja Beckmann olid tolle ajastu parimad majandusteadlased, nende tööd ilmusid 18. sajandi teisel poolel ja sajandi lõpukümnendil, kameralistika kui teaduse tärkamisajastul.

Võime allikatest näha, et lähenemine tööle kameralistikaprofessorina sarnanes Rambachi puhul pigem gümnaasiumiõpetaja omaga. Sellest annab tõestust ainete lugemine üksnes teiste ülikoolide professorite käsiraamatute ja kõrgkooliõpikute järgi. On tõsiasi, et ligi 23 professorina Tartus töötatud aasta jooksul ei koostanud Rambach ühtegi majandusalast õpikut ega käsiraamatut, rääkimata teaduslike artiklite kirjutamisest. Talle kuuluvad üksnes mõningad arvamused ajakirjanduses, näiteks tema enda toimetatud väljaandes „Neue Inländische Blätter”. Kameralistika osas tuleb siiski mainida paari fakti, mis antud hinnangut pisut pehmendavad. 1807. aastal oli Rambachil plaanis välja anda uus Läänemere provintside aadressiraamat koos majandusalast teavet sisaldava aastaraamatuga. Aadressiraamatu välja andmine jäi üksnes plaani tasemele. Tartu ülikooli

---

kihlatu Emilie Walliga abielu sõlmima sõitnud Struve võttis Johann Jakobi endaga reisile kaasa („kuna minu sõber, professor ja observaator doktor Struve on valmis teda endaga kaasa võtma - *indem mein Freund, der Professor und Observator Dr. Struve ihn mit sich zu nehmen bereit ist*”, EAA.402.7.24, l. 7; Struve reiseid ja reisikaaslaste kohta 1814.–1815. aastal vt. lähemalt: Alan Henry Batten. *Resolute and undertaking characters: the lives of Wilhelm and Otto Struve*. Dordrecht, 1988. Lk. 30–31).

²⁷² Alljärgnev ülevaade on koostatud Keiserliku Tartu Ülikooli trükitud ladina- (*Praelectiones semestres in Universitate Literarum Caesarea, quae Dorpati constituta est* ...) ja saksakeelsete (*Verzeichniß der ... zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat*) loengukavade põhjal. Muudest allikatest pärit informatsiooni korral on sellele viidatud.

²⁷³ Theodor Anton Heinrich Schmalz (1760–1831) oli jurist ja kameralistikateadlane. Kameralistina kuulus ta Saksamaa viimaste füsiokraatide hulka. Schmalz seisis Preisi teaduste akadeemia ja Berliini ülikooli tihedate sidemete arendamise eest ning soovitas traditsioonilised teaduskonnad ümber korraldada. Elu lõpuperioodil kutsuti teda Tartusse, kuid Schmalz lükkas pakkumise tagasi (vt. lähemalt: *Neue Deutsche Biographie*, kd. 23 (2007), lk. 120–121).

loengukavadest leiame veel ühe viite sarnasest plaanist. Nimelt on Rambach 1825. aasta kevadel lugenud finantsteaduse aine esimest osa enda koostatud finantsteaduse aluseid esitava õppevahendi käsikirja järgi, mis pidi peatselt trükki minema. Ka ülikooli nõukogu istungil 4. veebruaril 1825 on õppevahendi väljaandmise plaan kõneks olnud.²⁷⁴ Nagu teame, ei ole sellise sisuga trükist kunagi ilmunud.

Lisaks majandusteaduslikele ainetele oli Rambachil võimalik õppejõutöös siiski tegelda ka Halle ülikoolis omandatud eriala, klassikalise filoloogiaga. Vastavate seminaride toimumine on ära trükitud ülikooli loengukavades. 1806. aasta sügissemestril selgitas ta neli korda nädalas Vergiliuse „Georgicat”. Sama teost loeti samas nädalamahus ka 1808. aasta kevadel. 1820. aasta sügisel viis Rambach meditsiiniinstituudi tudengitega kaks korda nädalas läbi seminari, milles loeti Vergiliuse „Georgicat”. Nagu on kirjas trükitud loengukavas, oli tegu jätkuseminariga, mis tähendab, et „Georgicat” oli Rambach arstitudengitega koos lugenud ka sellele eelneval semestril. 1821. aasta kevadsemestril luges Rambach koos arstitudengitega kaks korda nädalas Cicero „Tusculumi arutlusi”.²⁷⁵ 1821. aasta sügissemestril lugesid meditsiiniinstituudi tudengid laupäeviti koos Rambachiga Terentiuse „Heauton Timorumenost”. Ka 1822. aasta kevadsemestri kohta leidub loengukavas märge, et Rambach loeb kahel tunnil nädalas koos arstitudengitega ühte rooma klassikutest, ent keda ja millist teost, ei olnud loenguprogrammi trükkimise hetkeks veel kindlaks määratud.

On oluline märkida, et Keiserlikus Tartu Ülikoolis töötades oli Rambachil võimalik lugeda veel mõningaid aineid, milles ta tundis end kindlalt, ent mis polnud seotud kameralistika professuuriga. Sellisteks aineteks olid loengud ja seminarid pedagoogikast. 1804. aasta sügisel on Rambach pedagoogilises seminaris läbi viinud harjutusi Olivier²⁷⁶ ja Pestalozzi õppetöömeetoditest. 1806. aasta sügissemestril jätkas Rambach pedagoogika metoodika alaste seminaride läbiviimist. Pedagoogilises seminaris andis Rambach üldajaloo tunde (tõenäoliselt oli tegu näitlike tundidega)²⁷⁷ ja õpetas saksa keele õpetamise metoodikat.²⁷⁸ Pedagoogilises seminaris õppetöö läbi viimine oli filosoofiateaduskonna professorite kohustus ja sageli kohtab selle toimumise kohta loengukavades üksnes lauset „mõned filosoofiateaduskonna professorid viivad

---

²⁷⁴ EAA.402.12.20. L. 3.

²⁷⁵ Anne Lill mainib oma artiklis Tü filoloogiaseminarist, et „Tusculumi arutlused“ ja nende autor Cicero olid Karl Morgensterni erilise tähelepanu ja imetluse objektiks. Ladina keelt tema täiuslikus vormis võivat Morgensterni arvates leida just Cicero juures (vt. A. Lill. Karl Morgenstern ja klassikaline humanitaarharidus. Lk. 1058). Tõenäoliselt olid nii Morgenstern kui Rambach Cicerot lugenud juba Halles sama professori, Friedrich August Wolfi käe all.

²⁷⁶ Ludwig Heinrich Ferdinand Olivier (1759–1815) – Šveitsi päritolu saksa pedagoog, kes arendas välja uudse kirjutamis- ja lugemaõppimismeetodi. Rajas 1805. aastal Dessaus koos Ernst Gotthelf Albrecht Tillichiga pedagoogiumi, mis kujunes väga edukaks.

²⁷⁷ Е. В. Петухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802–1902). Lk. 200.

²⁷⁸ Tartu ülikooli ajalugu 1798–1918. Lk. 63.

[ülikooli] põhikirjale vastavalt läbi õppetööd seminaristidega”. Pedagoogilise seminari direktorid ja õppejõud töötasid tasuta. Seminaristidele loeti loenguid kord nädalas. Tähelepanu pöörati ainemetoodikale ja praktilistele harjutustele.²⁷⁹ Üleülikooliliselt on Rambach 1807. aasta sügisel lugenud üldist pedagoogikat, igal nädalal 4 tundi. Lisaks antiikklassikute lugemisele ja selgitamisele ning pedagoogika-alastele harjutustele ja ainetele on Rambach Tartus tõenäoliselt andnud ka äriliste ja ametikirjade koostamist õpetavaid eratunde, näiteks kohtab sellise sisuga kuulutust 1807. aasta sügissemestri ja 1818. aasta kevadsemestri loengukavas. Teema oli talle varasemast tuttav. Berliini-perioodil oli Rambach nimelt välja andnud vastava sisuga õppevahendi, mis oli eeskätt mõeldud kunstiakadeemia tudengitele.²⁸⁰

Ülikooli sotsiaalse ajaloo seisukohalt on huvitav tõik seegi, et just loengukavades kohtame muuhulgas viiteid Rambachi kehvale tervisele. Näiteks 1812. aasta kevadsemestri loengukavasse on kirjutatud, et professor Rambach jätkab oma eelmisel, s.t. 1811. aasta sügissemestril haiguse tõttu pooleli jäänud loenguid finantsteadusest. Samuti näeme 1817. aasta kevadsemestri loengukavas märkust, et 1816. aasta sügissemestril haiguse tõttu ära jäänud loengud kameraaltheaduste entsüklopeediast viib professor kevadsemestril lõpuni. Terviseprobleemidest kõnelevad selget keelt ülikooli nõukogule esitatud arvukad palved erakorralise puhkuse saamiseks.²⁸¹

2.5.1. Professor Rambachi lugemisvarast

Õppejõutöö üldjooni kirjeldades ei ole võimalik mööda minna loengute ja seminaride ettevalmistamiseks kasutatava kirjanduse iseloomustamisest. Tartu ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute kogus on talle professor Rambachi lugemisharjumusi peegeldavad tagastus- ja soovisedelid.²⁸² Sedelitel leiduva info põhjal on võimalik teha mitmeid järeldusi. Rambach on raamatukogus olevat kirjandust kasutanud väga mitmesugustel eesmärkidel. Võimalik on välja tuua kuus teemagruppi: 1) kirjandus loengute tarbeks (kameralistika, majandus, riigiteadused); 2) klassikaline kirjandus (antiikkirjandus); 3) kaasaegne ilukirjandus ja saksa filoloogia; 4) pedagoogika; 5) *baltica*; 6) varia (geograafia, reisikirjandus, psühholoogia, ajalugu, arstiteadus). Rambachi lugemisharjumused peegelduvad säilinud tagastus- ja soovisedelitel hästi. Tema huvide laiapõhjalus ja paraku ka liigne fragmenteeritus on laenatud kirjanduse nimetuste põhjal jälgitavad. Kameralistika loengute tarbeks on Rambach kasutanud järgmisi autoreid: Johann Georg

²⁷⁹ A. Lill. Karl Morgenstern ja klassikaline humanitaarharidus. Lk. 1054.

²⁸⁰ Friedrich Rambach. Theoretisch-practische Anleitung zum Geschäftsstyl oder Anweisung aller Arten von schriftl. Aufsätzen, sowohl im gemeinen Leben als in Civil-Geschäften, zweckmässig anzufertigen. Ein Handbuch zu Vorlesungen. Berlin, 1799.

²⁸¹ Näiteks 1811., 1812. ja 1819. aastal (vastavalt: EAA.402.3.1386. L. 80, 82, 104). 1811. aastal kurdab Rambach, et selle aasta suvine koolide visitatsioonile pühendatud reis on juba seitsmes selletaoline tema kaheksa Tartus viibitud aasta jooksul ja ta on seetõttu vaid väga harva saanud suve kasutada oma tervise taastamiseks. 1818. aasta mais on Rambach palunud puhkust perekondlikel põhjustel (samal, l. 103); ilmselt oli põhjuseks abikaasa Henriette rasedus – tütar Juliane sündis sama aasta augustis.

²⁸² TÜR KHO.4–1–610. L. 39–79.

Krünitz, Adam Smith, Joseph von Sonnenfels, Ludwig Heinrich von Jakob, Johann Beckmann, Johann Michael Leuchs (ökonoom, publitsist), Theodor Schmalz (jurist, Berliini ülikooli esimene rektor), Carl Gottlob Rößig (kameralist, jurist), Johann Heinrich Jung-Stilling (silmaarst, majandusteadlane, kirjanik), Johann Heinrich Ludwig Bergius (riigiteadlane), Johann Heinrich Gottlob Justi (kameralist), Karl Dietrich Hüllmann (majandusajaloolane), Johann Andreas Engelbrecht ja John Weskett (kindlustusteadlased ja kaupmehed). Antiikautoritest on Rambach tihti lugenud ja õppetöös kasutanud Vergiliust, Senecat ja Horatiust. Kaasaegsetest autoritest ja saksa filoloogidest on Rambachi lugemislaua arhiivimaterjalide põhjal olnud tema enda õpilane Ludwig Tieck, keeleteadlane Johann Christoph Adelung, Johann Gottfried von Herder (ballaadiga „Der Cid“), Christian Fürchtegott Gellert (valgustuskirjanik, luuletaja), Gottlieb Konrad Pfeffel (kirjanik, sõjateadlane, pedagoog), Magnus Gottfried Lichtwer (luuletaja). Pedagoogilise sisuga kirjandusest on professor Rambach laenanud peamiselt Joachim Heinrich Campe teoseid. Balti provintsidest kirjutanud autoritest kuulusid tema lugemislauale August Wilhelm Hupel, Balthasar Russow, Friedrich Konrad Gadebusch, François Gabriel de Bray ja Dionysius Fabricius. Muudel teemadel kirjutanud autoritest luges Rambach jahindusest kirjutanud jurist Christoph Otto, psühholoogia-alast ajakirja välja andnud antiigiteadlase ja kirjaniku Karl Philipp Moritzi, filosoof Immanuel Kanti, jurist Christian August Gottlieb Göde, poliitikast kirjutanud Johann Christoph Wilhelm von Stecki, ajaloolaste Michael Ignaz Schmidt ja Johannes von Mülleri, geograaf Anton Friedrich Büschingi ning arstide Friedrich Ludwig Kreysigi ja Kurt Sprengeli töid. Väärrib märkimist, et professor Rambach ei laenanud ülikooli raamatukogust teoloogia-alaseid teoseid ega muud usukirjandust. See asjaolu võib olla seletatav sellega, et vastava sisuga kirjandus oli tal kodus olemas. Teine selgitus usukirjanduse puudumisele laenatud kirjanduse hulgas on valgustusajastu ratsionaalne vaim, mis asetas enam rõhku mõistusele.²⁸³

2.6. Töö Tartu ülikooli koolikomisjoni liikmena

Määrusega 24. jaanuarist 1803 allutati kõik koolid haridusministeeriumile ja kohtadel õpperingkondadele. Viimaste keskustes tuli vastavates ülikoolides moodustada haridusasutuste juhtimiseks koolikomisjonid. 1803. aasta veebruaris kinnitas Tartu ülikooli nõukogu instruksiooni koolide juhtimiseks. 1. aprillil valiti seitsmeliikmeline professoritest koosnev koolikomisjon, mille esimesse koosseisu kuulusid Georg Friedrich Parrot, Karl Morgenstern, Johann Ludwig Müthel, Karl Gottlob Sonntag, Georg Friedrich Pöschmann, Gottlob Benjamin Jäsche ja Daniel Georg Balk. Määrusega 21. märtsist 1804 kuulus koolikomisjoni ka rektor, kes komisjoni koosolekuid ühtlasi ka

²⁸³ Lisaks võib mainida tööka, et noore Rambachi ilukirjanduslikes teostes leidub usuvastaseid elemente, nagu märgib oma Rambachi ründavas satiiris Johannes Daniel Falk. – *In: Taschenbuch für Freunde des Scherzes und der Satire. Bd. 3. Leipzig, 1799. Lk. 143–144.* Falk kirjutab, et Rambach pärineb küll vaimulikust seisusest ja kasutab oma teostes sageli ka Piiblist pärinevaid väljendeid, ent vihkab ühtlasi kummalisel moel kõike, mis seostub „preestritega“.

juhatas. Koolikomisjoni liikmetest üks isik tegeles koolide üldjuhtimisega, teiste liikmete ülesandeks jäi enamasti koolide revideerimine ja nõustamine. Viimast korraldati peamiselt ülikooli õppetöö vaheaegadel. Koolide pedagoogilise koosseisu valis ja kinnitas ametisse koolikomisjon. Ainult kubermangugümnaasiumide direktorid kuulusid veel kinnitamisele õppeasutuste peavalitsuses. Kroonugümnaasiumide direktoritele allusid kreiskoolide inspektorid, kes jälgisid ka kihelkonnakoolide tööd ja esitasid aruanded gümnaasiumide direktoritele. Viimastelt saadud aruannete põhjal koostas koolikomisjon kokkuvõtlikud aruanded ja esitas need ülikooli nõukogu kaudu kuraatorile. Koolikomisjoni kompetentsi kuulus ka erakoolide avamiseks loa andmine, õppekavade ja õpikute kinnitamine, koolide majandusküsimuste lahendamine. Seega seoti ülikool halduslikult koolidega, haridusprotsessi kogu juhtimisega.²⁸⁴ Tõsi küll, rüütelkondade vastuseisu tõttu jäid hiljem koolikomisjoni kompetentsi üksnes linnakoolid ning era- ja talurahvakoolid ei kuulunud enam koolikomisjoni alluvusse.²⁸⁵

Friedrich Eberhard Rambach valiti koolikomisjoni liikmeks peatselt pärast ülikooli teenistusse astumist. Koolikomisjoni liikmena tegutses ta kokku 20 aastat, olles nõnda kõige pikaajalisem koolikomisjoni liige komisjoni eksisteerimise vältel.²⁸⁶ 1813. aasta mais palus Rambach end koolikomisjoni tööst vabastada. Tema palve rahuldati ja uueks komisjoni liikmeks valiti matemaatika professor Johann Sigismund Gottfried Huth,²⁸⁷ kes jäi komisjonis tegevaks küll vaid järgmise, 1814. aastani.²⁸⁸ Rambach valiti 1814. aastal ülikooli rektoriks ja pidi sellega seoses taas intensiivselt kooliküsimustega tegelema hakkama, kuna rektori kohustuste hulka kuulus koolikomisjoni juhtimine. 1815. aasta septembris kinnitati Rambach juba eelmisel aastal komisjoni tööst eemale jäänud Huthi asemel taas püsivalt komisjoni liikmeks.²⁸⁹ Ei ole teada, et Rambach oleks hiljem koolikomisjoni tööst eemal olnud. Pisut enne surma 1826. aastal on ta 21. mail (vkj.) esitanud komisjonile palve selle koosseisust lahkumiseks. Nii 1813. aastal kui 1826. aastal esitatud lahkumisavalduse põhjenduseks tõi Rambach tervislikud põhjused (vt. ka lisa 5).²⁹⁰

Koolikomisjoni liikmena on Rambach tegelenud peamiselt koolide järelvalvega. Lisaks sellele kuulus komisjoni töös osalenud professorite ülesannete hulka ka muid kohustusi, näiteks õpetajakandidaatide eksamineerimine. Koolide järelvalve osas leidub mitmeid arhiivimaterjale, mis kajastavad Rambachi tegevust selles vallas. Alates koolikomisjoni liikmeks valimisest asus ta innukalt sellealaste küsimustega tegelema. 1804.–1806. aastani oli Rambach 1804. aastal asutatud

²⁸⁴ Tartu ülikooli ajalugu 1798–1918. Lk. 75–76.

²⁸⁵ Samas. Lk. 77.

²⁸⁶ Helgi Muoni. Tartu ülikooli abi keemia õpetamisel koolides 19. sajandi esimesel kolmandikul. Lk. 87. – In: Tartu ülikooli ajaloo küsimusi V. Tartu, 1977. Lk. 82–97.

²⁸⁷ EAA.403.2.2. L. 24p, 33, 51.

²⁸⁸ H. Muoni. Tartu ülikooli abi keemia õpetamisel koolides 19. sajandi esimesel kolmandikul. Lk. 87.

²⁸⁹ EAA.402.3.1386. L. 95.

²⁹⁰ 1826: EAA.403.2.4. L. 117. 1813: EAA.403.2.2. L. 24p.

Tartu kubermangugümnaasiumi direktori ülesannete täitja.²⁹¹ 1804. aastal koostas Rambach koos professor Parrotiga Tartu õpperingkonna kreiskoolide eeskirjad, mis vaadati läbi ülikooli koolikomisjonis ja ülikooli nõukogus ning esitati septembris 1804 kinnitamiseks rahvahariduse ministrile.²⁹² 1805. aastal koostas ta Tartu kubermangugümnaasiumi hoone juures teostatavate tööde tarbeks „täpse ja hoolikalt kalkuleeritud kuluarvestuse” summas 7352 rubla ja 63 kopikat, mille koolikomisjon ka heaks kiitis ja kuraator Klingerile esitas.²⁹³ 1805. aastal oli Rambach ülikooliks ettevalmistust andvate gümnaasiumide (*gelehrte Schulen*) revident,²⁹⁴ lisaks külastas ta revideerimise eesmärgil 1805. aastal Liivimaa kubermangu tavakoole.²⁹⁵ 1805. aasta 15. veebruaril toimus Tartus Rambachi ja Liivimaa kubermangu koolide direktori August Albanuse koosolek. Koosolekul otsustati mitmete õpetajate ametissekinnitamine ja räägiti koolide rajamisest. Viljandis rajati tütarlastekooli, mille jaoks oli juba olemas osa finantsvahendeid. Albanus soovitas õpetajaks palgata õpetajalese Neumanni Riist. Otsustati, et Rambach räägib tütarlastekooli teemal Viljandi magistraadiga. Kõne all olid ka palgaküsimused. Näiteks teenis Riia joonistusõpetaja Pavlovski 400 rubla aastas, samas kui kõik tema kolleegid said 500 rubla. Mainiti, et Pavlovski on aktiivne ja korralik mees ning otsustati tema palka 100 rubla võrra tõsta. Tuli ette tõsisemaidki teemasid. Näiteks mainiti Valga kreiskooliõpetaja Diesi alkoholismi ja Valga linna soovi Dies vallandada. Otsustati, et kreiskooli inspektor jälgib Diesi tööd ja Albanus teeb Diesile hoiatuse.²⁹⁶ 15. veebruari koosolekul kõnelesid Albanus ja Rambach muuhulgas ka Valga kooli rajamisest. Otsustati, et koolikomisjon esitab keisrile palve eraldada Valga kohtuhoonest kooli tarbeks osa ruume, ent üksnes nii palju, kui kooli tarbeks hädapäraselt vaja. Mainiti vajadust rajada rahvakoolid Põltsamaale, Bolderājasse ja Slokasse.²⁹⁷ Oma 3. aprillist pärinevas ettekandes kurdab Albanus Riia toomkooli õpetaja Schmidti puudumise üle, kes olevat „juba 23. märtsil igasuguse loata ära sõitnud Slokasse oma pruudi juurde” ja soovib, et edaspidi oleks kooli põhikirjas sätestatud karistuse määr selletaoliste üleastumiste eest. Ta kõneleb ka sellest, et Viljandi magistraat soovib tütarlastekooli juhtimise linnale usaldada. Koolikomisjoni 12. aprilli istungil otsustati, et Rambach uurib õpetajate omavolilise puudumisega seonduvaid küsimusi ja teeb omalt poolt ettepanekud, kuidas tulevikus

²⁹¹ Allan Liim. 200 aastat Tartu kubermangugümnaasiumi asutamisest. Lk. 289. – In: Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2004–2005. Tartu, 2006. Lk. 289–306. Tartu kubermangugümnaasiumi juhtisid tegevuse esimese kümne aasta jooksul Tartu ülikooli koolikomisjoni poolt rotatsiooni korras määratud professorid, teiste hulgas ka ülikooli esimene rektor Georg Friedrich Parrot ning ajaloolane ja hilisem rektor Gustav Ewers (samas, lk. 296).

²⁹² Eesti kooli ajalugu. 1. kd. Lk. 331. Et haridusministeeriumis oli väljatöötamisel üldine määrustik, mille tsaar kinnitas 5. novembril 1804, jäid Tartu eeskirjad kinnitamata, kuid võeti siiski Baltimaadel rajamisel olevate kreiskoolide töö aluseks. Nende põhiseisukohad kinnitati 1806. aasta augustis nn. modifikatsioonidena ülevenemaalisele 1804. aasta koolimäärustikule.

²⁹³ EAA.384.1.67. L. 71–72. Rektor Gaspari mainib selles 11. maist 1805 pärinevas Klingerile adresseeritud kirjas, et hädavajalik oleks hoonestu renoveerimisega veel 1805. aasta suvel valmis jõuda.

²⁹⁴ EAA.402.4.163. L. 9–9p.

²⁹⁵ Samas. L. 10.

²⁹⁶ EAA.403.2.71. L. 80–81.

²⁹⁷ Samas. L. 82–82p. Väiksem osa hoonest oli seni kasutuses olnud kellegi kindrali eluruumidena.

sellistel juhtudel toimima peaks. Albanusel palus koolikomisjon saata ametlikud tõendid selle kohta, et Viljandi magistraat soovib tütarlastekooli juhtimise endale jätta.²⁹⁸ Sama, 1805. aasta sügisel on Rambach olnud tegev Pärnu kreiskooli avamisel. Ta teatab oma 19. novembri Pärnu kooliolusid kajastavas ettekandes koolikomisjonile, et ta on õpetajatega koos läbi arutanud õppeplaani, lisanud kreiskooli kolmele klassile veel neljanda, Pärnu kui sadamalinna eripära arvestava kaubandusklassi ning on sidunud kreiskooli ja tütarlastekooli õppeplaani, tehes kreiskooli õpetajatele ülesandeks anda tunde ka tütarlastekoolis.²⁹⁹ Rambach kirjutab, et ta on tütarlastekooli töö organiseerinud Tartu kooli eeskujul ja on ise olnud juures nii kreiskooli kui tütarlastekooli õpilaste kooli vastuvõtmisel ja eksamite sooritamisel. Ta tegi õpetajatele teatavaks ka kogu eksamikorralduse.³⁰⁰ Rambach on kooli käekäigu osas optimistlik ja arvab, et Pärnu koolil läheb edaspidi hästi, kui õpetajakohad on jätkuvalt täidetud.³⁰¹ Lisaks õppetööd puudutavatele küsimustele pidi Rambach Pärnus tegelema ka muude küsimustega. Näiteks osutus probleemseks Pärnu kooli endise rektori, 1805. aastal pensionile läinud Christian Friedrich Scherwinzky olukord, kes sai linnakassast 530 rubla pensioni. Scherwinzky kaebas pisarsilmil Rambachile, et sellest ei piisa ja tal pole olnud „kolm päeva mitte ühtki rubla kodus”. Rambach saatis Scherwinzkyle kooli inspektori kaudu oma revisjonirahast koolikomisjoni nimel kingiks 25 rubla. Scherwinzky sõpradelt kuulis Rambach, et pensionil rektoril on hulk maksmata võlgu. Samas jätkas too Rambachile kaebuste esitamist, kaeveldes näiteks riiete ja pesu puuduse üle ja et tema tütar olevat korralike riiete puuduse tõttu peaaegu hulluks läinud. Scherwinzky palus Rambachil koolikomisjonile edastada palve tänada teda ustava teenistuse eest 200-rublase kingitusega. Scherwinzky elas jätkuvalt kooli korteris, mida aga vajati edaspidi ametisse asuva vene keele õpetaja jaoks.³⁰² Tartu ülikooli 1805. aasta aruandes märgitakse, et üldse on 1805. aasta olnud koolikomisjoni jaoks erakordselt raske ja töörohke. Koolikomisjon uuris mitmete õpetajate tegevust ja oli sunnitud kolm õpetajat ülikooli nõukogu otsusel ametist eemaldama. Kuna vastava sisuga eeskirjad tol ajal puudusid, põhjustas õpetajate rikkumiste uurimine palju kaebusi ja raiskas aega. Komisjoni istungite arv ulatus 1805. aastal 69-ni. Selle numbri hulka ei arvestatud mitmeid istungeid, mida tööaja nappusel pühapäeviti peeti ja mis kujutasid endast laupäevaste istungite jätku.³⁰³ Oma 20. novembrist 1805 pärinevas ettekandes ülikooli koolikomisjonile nuriseb Liivimaa koolide direktor Albanus Rambachi omavolilise tegevuse üle Liivimaa koolide revideerimisel. Ta leiab, et kui edaspidigi peaks ülikoolist saadetud

²⁹⁸ EAA.403.2.71. L. 91–91p.

²⁹⁹ EAA.403.2.77. L. 5–6.

³⁰⁰ Samas. L. 6p. Rambach teatab, et Tartus saab kogu tütarlastekooli õppemaksu endale kooli juhataja ja naisõpetajale ei jää ametlikult midagi, kuna juhataja ja õpetaja on abielupaar (ülikooli observaator E. C. F. Knorre oma naisega). Seetõttu eraldas ta Pärnu kooli õpetajale kolmandiku õppemaksuks kogutavast rahast.

³⁰¹ Samas. L. 7.

³⁰² Samas. L. 7p. Christian Friedrich Scherwinzky (1752–1809) lõpetas 1775. aastal Halle ülikooli usuteaduse alal ja töötas Pärnu linnakooli rektorina 1777.–1805. aastani. Ta oli mitmete raamatute autor ja avaldas ka ühe käsitluse eestlaste rahvalikest kommetest.

³⁰³ EAA.402.4.163. L. 10p.

revident ilma direktori kohalolekuta kreiskooles revideerima, siis tekib ka tulevikus vähemalt sama palju kokkupõrkeid ja ebameeldivusi kui 1805. aastal ja võib-olla rohkemgi. Sel põhjusel jätab Albanus näiteks Valga õpetajat Diesi ja Pärnu õpetajaid Diadini ja Scherwinzkyt puudutavates küsimustes endapoolsete korralduste tegemise ja piirdub sellega, et üksnes edastab koolikomisjonile vastavad materjalid.³⁰⁴

1806. aastal külastas Rambach Tallinna seoses võlgadega, mis olid Tallinna magistraadil riigi ees. Korduvatele meeldetuletustele vaatamata ei olnud Tallinn alates 1805. aastast tasunud siseministeeriumiga 1804. aastal kokku lepitud summasid rahas ja natuuras, mis olid mõeldud koolide üleval pidamiseks. Magistraat jättis hoolimata Rambachi ettepanekust koosoleku kokku kutsumata. Rambach mainib oma ettekandes koolikomisjonile, et tegelikult on Tallinna linnal vahendeid võla tasumiseks, seda nii raha kui natuura (vilja) osas. Rambachil ei õnnestunud oma külaskäigul Tallinna midagi otsustavat saavutada, ent esialgu hoidus ta siiski koolikomisjonis arutusel olnud Tallinna tütarlastekooli sulgemisest seoses linna võlga. Üheks põhjuseks oli ka see, et Eestimaa kubermangu koolide direktor Bogislaus Tidebühl oli isiklikest vahenditest jätkanud palga maksmist osale kooliõpetajatest. Linna esindaja bürgermeister Helwig väitis Rambachile, et koolide ülalpidamiseks vajalike summade maksmisel takistavat magistraati mõlemad gildid ja siseministeeriumiga kokkulepitud taksid käivat tegelikult linnale üle jõu.³⁰⁵ 1807. aasta maiks õnnestus siiski linna sundida võlga vähendama.³⁰⁶

1806. aastal on Rambach tegelenud Riia koole puudutavate küsimustega. Näiteks esitas Riia eraõpetlane Heinrich Friedrich Adolph Tiling kuraator Klingerile plaani Riias sealse gümnaasiumi juures kaubandusõppe alustamiseks, pakkudes selle läbiviijaks ennast. Koolikomisjoni palvel uuris Rambach Tilingi plaani teostamise võimalusi. Ta tõdeb oma 21. septembri aruandes koolikomisjonile, et Tilingi plaan on „liiga kõikehõlmav, et seda ühendada kreiskooli või gümnaasiumi õppetööga” ja „selle [kava] ulatusest piisaks, et selle alusel rajada eraldi kaubanduskool”. Rambach ei julge soovitada kaubandusalase õppe sisseviimist gümnaasiumi tunniplaani. Selle asemel teeb ta ettepaneku, et küllaldase palgafondi olemasolul võiks kaaluda spetsiaalse kaubandusklassi rajamist Riia merekooli juurde.³⁰⁷

1805. ja 1811. aasta vahemikus on Rambach revidendina külastanud näiteks ka Ventspilsi (Vindavi) kreiskooli. Seda mainib oma 31. detsembrist 1810 pärinevas aruandes Ventspilsi

³⁰⁴ EAA.403.2.71. L. 123–124. On alust arvata, et Albanus võttis oma tööülesandeid väga tõsiselt ja tõenäoliselt oli tal ülesandeid liiga palju. Igatahes on Albanus 1806. aasta alguses esitanud koolikomisjonile palve sõita neljaks kuuks Karlsbadi oma täielikult ruineeritud tervist taastama (allikas: professor Parroti kiri kuraator Klingerile 25. veebruarist 1806, EAA.384.1.94, l. 28–29).

³⁰⁵ EAA.384.1.94. L. 65–66p. Põhjalik ülevaade Tallinnas tekkinud probleemist koos selle eellooga sisaldub rektor Meyeri aruandes kuraator Klingerile 19. septembrist 1806 (samal, l. 84–87p). Meyer kirjutab, et linna rendisissetulekud on varasema 5000 rubla asemel nüüd juba 17 000 rubla suurusel ja seega ei pea paika magistraadi jutt rahalistest raskustest (l. 87–87p).

³⁰⁶ EAA.384.1.113. L. 42–42p.

³⁰⁷ EAA.384.1.94. L. 92–92p.

kreiskooli esimeste aastate tegevuse kohta kreiskooli õpetaja, Königsbergist pärit ja seal gümnaasiumis käinud Johann Friedrich Kullig. Kulligi aruanne maalib koolioludest lohutu pildi. Näiteks kirjutab ta, et õppetöös puuduvad igasugused abivahendid („ei ole ühtegi õppevahendit, näiteks raamatuid, mudeleid vms.”). Ka pole kooli käekäigu vastu kõrgemalt poolt kuigivõrd huvi tuntud („peale õuenõunik professor Rambachi, Kuramaa koolide direktori G. B. Lutheri ja kreiskooliinspektori dr. Zimmermanni pole keegi kõrgemast seisusest isik kooli külastanud”), samuti „pole selle linnarahvakooli (*städtische Volksschule*) kasuks veel kellegi poolt midagi tehtud”.³⁰⁸

1809. aastal külastas Rambach revidendina Viiburi kubermangu koole. 27. mail 1810 koolikomisjonile üle antud ettekandest võttis Viiburi kubermangu koolide referent professor Pöschmann arvesse mitmeid Rambachi ettepanekuid ja täiendusi.³⁰⁹ Näitena Rambachi näpunäidetest võib tuua sama aasta 31. mail koolikomisjonile Viiburist vanemõpetaja Melartinilt³¹⁰ saabunud palve, milles Melartin palub lubada välja maksta Viiburi gümnaasiumi vanemõpetaja Platele³¹¹ kalligraafia tundide eest lisatasu. Rambach oli 1809. aastal teinud korralduse anda gümnaasiumis ilukirja tunde. Plate oli alates 19. augustist õpetanud kalligraafiat kahel tunnil nädalas, mille eest oli Rambach lubanud gümnaasiumil talle maksta täiendavad 50 rubla aastas.³¹²

1820. aastal lähetas ülikooli koolikomisjon Rambachi koos õigusteaduse professori Johann Georg Neumanniga Viljandi kreisi uurima seal käärivat konflikti Viljandi kreiskooli õpetaja Wolfgang Linsenmaieri ja Pärnu-Viljandi kreiskoolide auinspektori Peter Reinhold von Siversi vahel. Nagu uurimismaterjalidest nähtub, oli Linsenmaieri näol tegu konfliktse isikuga, kes külvas erinevad ametkonnad üle oma kaebustega.³¹³ Tõenäoliselt kulutas Linsenmaieri kaebuste uurimine üksnes tarbetult Rambachi ja Neumanni tööaega ja ülikooli ressursse.

1819.³¹⁴ ja 1823. aastal on Rambach külastanud Riia direktoraadi koole. Oma ettekandes koolikomisjonile 1823. aastal teeb ta ettepaneku, et Riias avataks veel venekeelseid

³⁰⁸ EAA.403.2.71. L. 171–171p.

³⁰⁹ EAA.403.2.114. L. 39.

³¹⁰ Erik Gabriel Melartin (1780–1847) – Viiburi gümnaasiumi matemaatika ja loodusteaduste vanemõpetaja, Viiburi kubermangu koolide direktor 1810–1812 (Yrjö Kotivuori. Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Erik Gabriel Melartin. Võrguteavik <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=11084>. Külastatud 29.03.2015).

³¹¹ Georg Ernst Plate (1784–1856) – Viiburi gümnaasiumi ajaloo, geograafia ja statistika vanemõpetaja 1810–1815 (Yrjö Kotivuori. Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Carl Ludvig Plate. Võrguteavik <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=U1052>. Külastatud 29.03.2015; A. J. Europaeuksen jälkeläisten sukusanomat. 1966, nr. 1–2. Võrguteavik <http://www.europaeus.info/aje44-45.htm>. Külastatud 29.03.2015).

³¹² EAA.403.2.114. L. 47.

³¹³ Vt. näiteks: EAA.90.2.401, pagineerimata. Kuraator Lieveni kiri ülikooli koolikomisjonile 23. juulist 1821. Lieven keelab Linsenmaieril edaspidi oma kaebustega haridusministri poole pöörduda. Eelnevalt oli püütud Linsenmaieri ja viljandlaste konflikti lahendada teda mujale õpetajaks suunates (samas, Lieveni kiri 29. märtsist 1821). Linsenmaier töötas hiljem põgusalt Tallinna saksa kreiskoolis, ent vabastati sealgi ametist, sedapuhku lõplikult, keelates tema edasise tegevuse õpetajana (vt. näiteks EAA.90.2.420. L. 1; EAA.90.2.401, Lieveni kiri 13. juulist 1822). Lieven kasutab Linsenmaieri iseloomustamiseks väljendeid „oma ametile kahjulik, rahutu ja tõrges mees, kellel ühtlasi puuduvad küllaldased õpetamisoskused” (samas, kiri 13. juulist 1822).

³¹⁴ EAA.402.3.1386. L. 105.

elementaarkoole.³¹⁵ 1824. aasta visitatsioonide jaotamisel sai Rambach ülesandeks külastada Kuramaa direktoraadi koole.³¹⁶ 1824. aasta haridusalaste ettevõtmiste hulgas väärrib kindlasti märkimist ka ülesanne koostada plaan Tallinna saksa kreiskooli laiendamiseks.³¹⁷ Alates 16. septembrist kanti koolikomisjoni istungitel ette Rambachi 1824. aasta Kuramaa visitatsioonireisi tulemused. Aruandes välja toodud märkuste ja ettepanekute ettekandmise lõpetas ta 28. oktoobri istungil. Kuramaa kubermangu kooliolude parandamisel peatus Rambach väga mitmet laadi küsimustel. 16. septembril toob ta välja Bauska kooliinspektori Paviani kõõgis pliidi kohal asuva puutrepi tuleohtlikkuse ja Paviani koostatud ülevaate Bauska uue koolihoone remondivajadustest.³¹⁸ 28. oktoobril teeb Rambach ettepaneku enne 1825. aasta kevadet mitte vabastada ametist Liepāja kreiskooli õpetajat Ludewigi, kes on ühtlasi samas tegev ka kirikuõpetajana. Koolikomisjon otsustab siiski nõuda Ludewigi lahkumist, kes aga võib uue õpetaja leidmiseni õpetajatööga jätkata ja kasutada ka õpetaja ametikorterit.³¹⁹ Rambach peatub muuhulgas ka Jēkabpils kreiskooliteenri trööstitul olukorral, kes saab aastas üksnes 75 rubla palka ning palub tõsta tema palka 25 rubla ja anda kuni elementaarkooli rajamiseni tühjana seisev tuba korteriks, mida koolikomisjon ka võimaldab sel tingimusel, kui eelarvelised vahendid seda lubavad. Rambach tegi ka ettepaneku kirjutada koolidirektoritele ette, et need teavitaksid kooliinspektoreid gümnaasiumides saadaval olevatest stipendiumidest – koolikomisjon rahuldab ka selle ettepaneku.³²⁰

Rambach määrati Kuramaa kubermangu koole külastama näiteks ka 1818.,³²¹ 1820.³²² ja 1825. aastal. Tema 1825. aastal komisjonile laekunud ettepanekuid ja soovitusi arutati 1826. aasta alguses. 8. veebruari istungil rahuldati näiteks tema ettepanek muretseda Aizpute kreiskoolile raamatukapp, mille muretsemine tehti ülesandeks Kuramaa koolide direktorile Braunschweigile.³²³ Heaks kiideti

³¹⁵ EAA.403.2.3. L. 12.

³¹⁶ Samas. L. 73p–74. Kubermangude jaotamisel revidentide vahel mängisid kaasa ka isiklikud põhjused. Rambachi tütar Marie Luise (1799–1866) oli alates 1818. aastast abielus Kuramaa Sabile (sks. k. Zabeln) diakoni ja hilisema pastori Karl Wilhelm Kupfferiga (1793–1866) (vt. T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 230 – siin ekslikult Karl Friedrich Kupffer; T. Kallmeyer, G. Otto (toim.). Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands. Riia, 1910. Lk. 491). Näiteks oma 22. juunil 1824 Jelgavast Tartusse ülikooli nõukogule läkitatud täiendavat puhkust paluvas kirjas kurdab Rambach taaskord oma tervise üle ja kirjeldab, kuidas pausideta ringisõitmine tema jalgades paistetust tekitab. Ta loodab „positiivse vastuse kätte saada Sabile pastoraadis“ – ehk tütre ja väimehe juures (EAA.402.3.1386. L. 119). Siit saame vastuse küsimusele, miks Rambach alates 1818. aastast tihti Kuramaa kubermangu koole külastas.

³¹⁷ Samas. L. 163p.

³¹⁸ Samas. L. 170p–171.

³¹⁹ Samas. L. 203p. Ludewig soovis õpetaja ametikorteris elada sel põhjusel, et kohalikku pastoraati remonditi sel ajal (samas, l. 107p).

³²⁰ Samas. L. 204.

³²¹ EAA.402.3.1386. L. 103.

³²² E. В. Петухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802–1902). Т. 1. Lk. 549–550. 1820. aasta juunis Jelgavas viibides juhtus Rambach kokku kellegi Jena ülikooli tudengi Ernst Dürriiga, kes kavatses edasi reisida Tartusse. Rambach, kellel olid värskest meelest Saksamaal toimunud üliõpilasrahutused ja Jena ülikooli tudengite osa nendes, pidas Dürri kavatsust kahtlaseks ja kirjutas Jena tudengist rektor Ewersile. Ewers teatas Dürrist Tartu politseiülemale, paludes viimasel kahtlane tudeng kohe pärast Tartusse ilmumist linnast välja saata. Pole teada, et Dürri oleks siiski Tartusse jõudnud.

³²³ EAA.403.2.4. L. 44p.

ka soovitus Aizpute kreiskooli poolt linna õõvahile täiendava tasu maksmisest (ühe hõberubla suuruses summas). Rambach leidis, et Aizpute vajaks koguni uut kreiskoolihoonet, ent komisjon jäi siiski seisukohale, et Braunschweig peab koostama olemasoleva koolihoone juures vajalike remonditööde eelarve.³²⁴ Rambach külastas mõistagi ka teisi Kuramaa kohti. Näiteks Kuldīga kooli kohta teavitab ta komisjoni järgmisest: linna kreiskooli õpetajad palusid, et kohapeal ei lubataks rohkem erakoole avada, küll aga oleksid nad ise valmis erakooli rajama, mille jaoks valmisoleku näitamiseks anti revident Rambachile kaasa ka näidistunniplaan. Koolikomisjon otsustas teatada Braunschweigile, et komisjoni võimuses pole erakoolide avamist keelata, küll aga võidakse Kuldīga kooliõpetajate soov rahuldada pärast vormikohase taotluse saamist.³²⁵ 9. märtsil 1826 mainitakse Rambachi ettepanekut tänada Jelgavas elavat doktor Lichtensteini, kes oli suurema osa Jelgava gümnaasiumi linnutopiste kollekttsioonist koiliblikate käest päästnud ja oli nõus Jelgava muuseumi topiste dublette gümnaasiumi kogusse üle andma. Komisjon otsustas selle ettepaneku rahuldada.³²⁶ Lisaks koolielu majanduslikku külge puudutavatele ettepanekutele vaatles Rambach siiski hoolikalt ka koolielu ennast. Näiteks toob ta 26. märtsil 1826 ette kantud kommentaarides kogenud pedagoogina välja, et Jelgava gümnaasiumis tehakse liiga palju klassieksameid. Nii sooritatakse gümnaasiumis iga semestri algul koguni kaks eksamit. Komisjoni otsusega nõutakse iga kubermangu koolide direktorilt, et edaspidi korraldataks üks klassieksam, mis toimuks iga poolaasta lõpus ja et eksamile ei kulutataks üle kolme päeva. Rambach soovib eeskirja, et Jelgava gümnaasiumi kaks alamat klassi ei oleks koos liitunnis, juhul kui üks õpetajatest ei ole võimeline tundi andma; vastava sisuga eeskirja edastab koolikomisjon Braunschweigile. Rambach toob ka välja probleemi õpilastega, kes gümnaasiumi kreeka keele tundides kreeka keelt õppima mitte kohustatutena tegelevad üksnes matemaatikaülesannete lahendamisega. Selle probleemi osas küsib komisjon kuraator Lieveni otsust, selle saamiseni aga edastatakse Braunschweigile korraldus mainitud õpilased (nn. hospitandid) kreeka keele tundidest eemaldada.³²⁷

Lisaks koolide külastamisele tuli Rambachil pedagoogika vallas tegelda ka muude küsimustega, sealhulgas eksamite vastuvõtmise, õpikute kvaliteedi hindamise ja tunniplaanide heakskiitmisega. Näiteks 1. aprillil 1826 on Rambach edastanud koolikomisjonile oma arvamuse K. H. Krause 1821. aastal Halles ilmunud õpiku „Lehrbuch der deutschen Sprache für Schulen” kohta. Rambach leiab oma aruandes, et seda õpikut ei ole võimalik Tartu õpperingkonna koolides kasutusele võtta.³²⁸ Koolikomisjoni 27. aprilli istungil kohustatakse Rambachi koos klassikalise filoloogia professori Johann Valentin Franckega eksamineerima Tallinna toomkooli õpetajat, Tartu

---

³²⁴ EAA.403.2.4. L. 45.

³²⁵ Samas. L. 47p.

³²⁶ Samas. L. 57–57p.

³²⁷ Samas. L. 70p.

³²⁸ Samas. L. 76p.

ülikoolis filoloogiat õppinud Alexander Sverdsjöd antiikkirjanduse ning kreeka ja ladina keele vanemõpetaja kutse andmiseks.³²⁹ 8. jaanuaril 1824 annab Rambach koos Franckega ülevaate narvalase Friedrich Carl Knorre eksamist, kes sarnaselt Sverdsjöga soovis saada gümnaasiumi kreeka ja ladina keele vanemõpetajaks.³³⁰ Tunniplaanide hindamine ja heakskiitmine oli veelgi sagedasem töö. Näiteks 27. detsembril 1824 antakse koolikomisjoni istungil Tartu kubermangugümnaasiumi direktori Otto Benjamin Gottfried Rosenbergeri esitatud 1825. aasta esimese poolaasta tunniplaan Rambachile hindamiseks.³³¹ Samamoodi kiidab komisjon oma istungil 8. jaanuaril 1824 Rambachi esitatud kirjaliku hinnangu alusel heaks Tartu gümnaasiumi 1824. aasta esimese poolaasta tunniplaani.³³²

Koolikomisjoni säilinud protokollidest on võimalik leida ka isiklikuma taustaga ja professorite mõttemaailma avavaid hinnanguid. Nii on 18. detsembril 1824. aastal rektor Ewersi algatusel pikalt arutatud kavas olevale Tartusse rajatavale elementaarkooliõpetajate seminarile juhataja leidmist. Ewers esitas komisjonile arutamiseks tugeva kandidaadina vennastekoguduse taustaga Johann Heinrich Langerfeldi (1775–?), kes oli pärit Saratovist. Langerfeld oli õppinud Saksamaal vennastekoguduste õppeasutustes ja Jena ülikoolis, kus ta tudeeris usuteadust ja antiikkirjandust. Pärast 1793. aastal Venemaale tagasipöördumist oli Langerfeld töötanud koduõpetajana Liivimaa mõisnike perekondades, kreiskooli joonistusõpetajana Võrus, Tartu õpperingkonna hilisema kuraatori krahv Lieveni mõisates rahvakooliõpetajate koolitajana ja lõpuks vennastekoguduste kutsel tagasi Saratovisse jõudnud.³³³ Samas kui näiteks professorid von Engelhardt ja Henzi kohe Langerfeldi kandidatuuri heaks kiitsid, jäi Rambach esialgu kahtlevale seisukohale. Ta ei olnud kindel, kas hernhuutlaste esindaja tohib niivõrd vastutusrikast ametit pidada ja arvas, et selleks oleks tarvis küsida nõusolekut kõrgemalt poolt. Teiseks kartis ta, et linnade magistraadid võiksid hakata Tartus hernhuutlastest seminarijuhataja käe all välja õpetatud elementaarkooliõpetajatele viltu vaatama ja otsida linnakoolidesse õpetajaid pigem mujalt. Ka professor Francke nõustus Rambachi arvamusega.³³⁴ Rambach ja Francke jäid pärast Ewersi selgituste kuulmist lõpuks seisukohale, et Langerfeldi on sellegipoolest tarvis eksamineerida ja juhul kui eksamit ei peaks korraldatama, peaks haridusministeerium selle korraldamist nõudma.³³⁵ On teada, et lisaks Langerfeldile kaaluti veel

³²⁹ EAA.403.2.4. L. 87. Andmed Alexander Sverdsjö (1803–1841) kohta: Album Academicum, lk. 111, nr. 1595.

³³⁰ EAA.403.2.3. L. 10p. Friedrich Carl Knorre (1797–1846) oli õppinud Tartu ülikoolis 1814.–1817. aastani usuteadust ja oli seejärel õpetanud Riia gümnaasiumis (andmed: Album Academicum, lk. 65, nr. 958).

³³¹ Samas. L. 250p.

³³² Samas. L. 10.

³³³ Samas. L. 240–240p.

³³⁴ Samas. L. 241p–242.

³³⁵ Samas. L. 243–243p. Elementaarkooliõpetajate seminari oli Tartus soovitud avada juba mitu aastat, kuid see polnud erinevatel põhjustel õnnestunud. Seminarijuhataja kohale sobivaks kandidaadiks peetud Tartu haridustegelane Martin Asmuss (1784–1844) oli kohast 1823. aasta alguses pärast kuupikkust ametisolekut loobunud. Hernhuutliku tausta tõttu ei läinud läbi ka hiljem Võrus edukat erakoolpansiooni pidanud Heinrich Krümmeri kandidatuur (vt. Malle Salupere. Pedagoog Martin Asmuss. Lk. 114–116. – In: Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2004–2005. Lk. 108–119).

mitmeid hernhuutlastest kandidaate. Sobilik kompromisskandidaat leiti alles 1828. aastaks, mil seminar alustas tööd eesotsas eesti päritolu teoloogiatudengi Dietrich Heinrich Jürgensoniga.³³⁶

Õppekirjanduse väljaandjana ei olnud Rambach Tartus töötades enam nii viljakas kui Berliini-perioodil. Ainsa trükki jõudnud õpikuna väärib mainimist tema „Teutsche Sprachlehre für die Kreisschulen des Dorpatschen Lehrbezirks” (*Saksa keele õpetus Tartu õpperingkonna kreiskoolidele*). Õpik ilmus 1808. aastal Jelgavas ja trükiti sealses Steffenhageni trükikojas. „Teutsche Sprachlehre...” näol on tegu Rambachi 1802. aastal Berliinis ilmunud saksa keele õpiku „Neue Teutsche Sprachlehre oder faßliche Anweisung zur Erlernung der teutschen Sprache” ümbertöötatud versiooniga. Õpiku väljaandmist ajendas äsja Balti kubermangudes avatud saksakeelsetes kreiskoolides valitsenud vastava õppekirjanduse puudus. Autor Rambach on eessõnas olnud kriitiline töö tulemuse suhtes, tõdedes, et kontakti puudumine koolieluga ja eemalolek õpetamisest ning kuhjunud tööülesanded pole tal võimaldanud paremat õpikut kirjutada. Ta loodab sellegipoolest, et õpikust on õppetöös kasu, seda enam, et selle varasem väljaanne on juba varem olnud kohalikes koolides kasutusel.³³⁷

2.7. Publistsitlik ja ilukirjanduslik tegevus

Balti kubermangudesse ümber asudes soikus Rambachi ilukirjanduslik ja publistsitlik tegevus vähehaaval. Pärast Vene impeeriumis uue elu rajamist on temalt ilmunud üksikuid teoseid. 1804. aastal ilmus Berliinis kolm Rambachi näidendit.³³⁸ 1813. aastal ilmus Rambachilt Riia kirjastaja Meinshauseni väljaandel ja Jelgavas (Miitavi) Steffenhageni trükikojas trükitult värssnäidend „Herrmann”, mis oli tõenäoliselt mõeldud ilmuma mitmeosalisena.³³⁹ Pärast „Herrmanni” Rambach enam näidendeid ei kirjutanud. Tema ilukirjanduslik tegevus oli Tartu-perioodil juba varemgi peamiselt piirdunud juhuluule ja epigrammide loomisega. Luuletusi ilmus Friedrich Bernhard Albersi, Friedrich Christoph Brosse ja Friedrich Enoch Schröderi toimetatud väljaandes „Ruthenia” ja Karl Morgensterni välja antud kogumikus „Dörptische Beyträge”.³⁴⁰ Kuni 1810. aastani Tartus arstiteaduse professorina töötanud Michael Ehrenreich Kauzmanni 1813. aastal aset leidnud Tartust lahkumise puhul on Rambachilt anonüümselt ilmunud seda sündmust meenutav luuletus.³⁴¹

Olulisima publistsitliku saavutusena tuleb kindlasti rääkida nädalalehest „Neue Inländische

³³⁶ L. Leppik. Rektor Ewers. Lk. 174–175.

³³⁷ Friedrich Rambach. Teutsche Sprachlehre für die Kreisschulen des Dorpatschen Lehrbezirks. Jelgava, 1808. Lk. [5]–[6].

³³⁸ Der Triumph des Frohsinns. Berliin, 1804; Der Nabob oder das Geheimniss. Berliin, 1804; Die Terne oder Künstlerglück. Berliin, 1804.

³³⁹ F. E. R. Herrmann. Erster Theil. Die Teutoburger Schlacht. Riia, 1813. Näidend räägib germaanlaste juhi Arminiuse võitlusest roomlastega.

³⁴⁰ Ruthenia oder deutsche Monatsschrift in Russland, 1809, 5. ak., kd. 2, lk. 233. Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst, 1813, kd. 1, lk. 368–369.

³⁴¹ Lied unserm Freunde und Arzte dem Russisch-Kaiserl. Hofrath D. M. E. Kauzmann bey seinem Abschiede von Dorpat gewieht. Tartu, 1813. Kauzmann asus 1813. aastal ümber Riiga, kust ta 1816. aastal kolis Tallinna. Kauzmann suri Tallinnas samal, 1816. aastal.

Blätter“. Kõnesolev väljaanne ilmus Tartus 1817.–1818. aastani. „Neue Inländische Blätter“ viis edasi Liivimaa kubermangu kindralsuperintendendi Karl Gottlob Sonntagi (1765–1827) poolt välja antud ajalehe „Inländische Blätter“ traditsiooni. Rambachi väljaanne on jäänud ajalukku eelkõige seetõttu, et tema veergudel arenes esimene tõeline avalik diskussioon agraarküsimuses, mis peegeldas liberaalse ja konservatiivse mõttelaadi teravat vastasseisu Liivimaa talurahva vabastamise ajal. Vaieldi selle üle, kas ja kuivõrd tuleks talupoegi vabastamisel varustada maaga. Diskussiooni tõttu suleti väljaanne 1819. aasta algul. Agraarküsimus ja talurahva olukorra käsitus tungis aga sellest peale ikka ja jälle rüütelkondade maapäevade suletud ustega saalidest avalikku trükisõnasse.³⁴² „Neue Inländische Blätter“ ilmus kord nädalas kolmapäeviti. 1817. aastal ilmus väljaannet 30 numbrit (nr. 1 ilmus 4. augustil ja nr. 30 29. detsembril). 1818. aasta jooksul ilmus 52 numbrit (nr. 1 ilmus 5. jaanuaril ja nr. 52 31. detsembril). Väljaandja ja toona ka tsensori ülesandeid täitnud professor Rambachi enda kirjutised kandsid allkirja „toimetaja“ (*der Redacteur, d. R.*), „R...ch“, „F. E. R.“, „R.“, „R–h“ või ilmusid anonüümselt (on võimalik, et temalt pärineb ka osa anonüümsetest luuletustest). Rambachi ajalehe eelkäija „Inländische Blätter“ orienteerus kõigi kolme Balti provintsi siseelu kajastades laiemale publikule. Ametlike materjalide, kohtu- ning politseiteadete, kuulutuste jms. kõrval sisaldas ajaleht sõnumeid mitmesugustest sündmustest kolmes Balti provintsis ning Venemaal, pikemaid käsitusi heategevate seltside ja asutuste tööst jm. Rubriigis „Kirjanduslikke teateid“ (*Literärische Anzeigen*) avaldati raamatute tutvustusi.³⁴³ „Neue Inländische Blätter“ ei vahendanud enam kuigi palju Sise-Venemaalt pärinevaid teateid. Rambachi nädalalehes kohtab muuhulgas reisikirju, näiteks avaldati seal järjejutuna katkendeid Otto von Kotzebue ümbermaailmareisi päevikust. „Neue Inländische Blätter“ avaldas ka teaduslikke töid. Ajalehe veergudel avaldas eesti keele ja rahvaluule teemal kirjutisi Äksi pastor Otto Wilhelm Masing. Ajaloo teemadel kirjutas väljaandes läbivalt Ruhja pastor Benjamin von Bergmann (Peeter I reisist Lääne-Euroopasse, Narva lahingust 1700. aastal, admiral Franz Lefortist jne.). Meditsiini alalt avaldati Pärnu arsti Jakob Johann Ilischi kirjutisi rõugetest ja sarlakitest. 1818. aasta 9. veebruaril (nr. 6) avaldas Rambach erandlikult enda täisnime all pikema kirjutise „Vaesteasutustest. Tartu näitel“ (*Ueber Armenanstalten. In Beziehung auf Dorpat*). Paljudes numbrites ilmusid poeedi ja helilooja August Heinrich von Weyrauchi luuletused. Agraardiskussioonis ütlesid sõna sekka Reinhold Julius Ludwig von Samson-Himmelstjerna, Karl von Bruiningk, Heinrich August von Bock, Õisu mõisnik August Friedrich von Sivers, Peter Reinhold von Sivers, Heinrich von Hagemeister, maamõõtja Karl Magnus Schröder ja Saaremaa maamarssal Peter Wilhelm von

³⁴² Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Lk. 277–278. 1819. aasta Liivimaa talurahvaseaduse kehtima hakkamisele eelnenud diskussiooni allikad on koondatud Jegor von Siversi (1823–1879) toimetatud kogumikku „Zur Geschichte der Bauernfreiheit in Livland. Wiederabdruck einer Reihe von Flugschriften und Zeitungsartikeln aus den Jahren 1817–1818“ (Riia, 1878).

³⁴³ Samas. Lk. 277.

Buxhoeveden. Ühe korra on väljaandes sõna saanud ka vene luuletaja Vassili Žukovski, kes teavitas 1818. aasta 7. septembri numbris üldsust professor Parroti teose „Entretiens sur la physique“ esimese osa ilmumisest. 5. oktoobril 1818 kirjutas professor Struve Tartus 21. septembril nähtud virmalistest, tõdedes, et tegu oli esimese virmaliste ilmumisega pärast 10. oktoobrit 1804.

Rambachi kreedo publitsistina on ära toodud väljaande „Neue Inländische Blätter“ 26. jaanuaril 1818 ilmunud numbris (nr. 4). Rambach kirjutab kaassõnas Õisu mõisniku August Friedrich von Siversi talurahvaküsimuses kirjutatud arvamusele järgmiselt: „...allakirjutanu avaldab käesolevas väljaandes kõik kaastööd, mis selles küsimuses [s.o. agraarküsimuses] talle saadetakse ja mis publiku tähelepanu väärivad ning ta ei tunne ühtegi teist seadust peale tsensuurieeskirjade, mille § 22 ütleb: „Ühtegi tõe poole püüdlevat, tasakaalukat ja mõistlikku uurimust, mis käsitleb religiooni, inimkonda, kodanlikku korda, seadusandlust, riigivalitsust või mõnda nende haru, mitte üksnes ei kohelda tsensuuri poolt ka mitte kõige väiksema rangusega, vaid need [uurimused] naudidavad täielikku pressivabadust, mis toetab valgustuse edusamme.““

***

Tartu periood erineb mitmeti Saksamaa perioodist Friedrich Eberhard Rambachi elus. Preisimaa pealinna Berliini pulbitsevast elust saabus Rambach koos oma perega vaiksesse provintsilinna Tartusse, mille ülikool oli alles värskest taas asutatud. Uute oludega kohanemisel olid Rambachile kindlasti abiks seltskondlik loomus ja toetav sõpruskond. Tänu oma eelnevatele kogemustele pedagoogitöös ning tänu energilisusele ja töökusele viis ta edasi siinse saksakeelse koolihariduse ümberkorraldamist. Juba Berliinis ilmnenu laiahaardelisus erinevates ettevõtmistes jätkus ka Tartu päevil. Eriti avaldus see omadus haridustegelasena. Selle kõrval tundub, et läbinisti positiivset hinnangut ei ole võimalik anda tema kutsetööle Tartu ülikooli kameralistikaprofessorina. See on põhjendatav, sest Rambach ei olnud ju varem kameralistika õppejõuna töötanud. Rambachil puudus enne Tartusse ümberasumist ettekujutus selle aine õpetamisest ja õppejõule esitatavatest nõudmistest. Sellega seoses kannataski kogu õppeprotsess rääkimata teadustööst. Mitmed algatused kameralistika vallas jäid poolikuks ja lõpetamata. Kameralistika õppejõuna ei olnud Friedrich Eberhard Rambachil kuigi suurt populaarsust. Äärmiselt tagasihoidlikuks jäi tema loengute külastatavus, seda eriti ülikooli esimestel õppeaastatel. Rambach osutus rektori ametisse valituks kahel korral: 1814. ja 1815. aastal, olles ametis kuni 1816. aasta augustini. Rektori ametiaega tumestasid mitmed kurioossed sündmused. Tõenäoliselt enim varjutasid Rambachi rektoritööd Tartu ülikooli kehv majanduslik seis ning kartus, et teiste impeeriumiülikoolide suhtes hoogu koguv akadeemiliste vabaduste kärpimine võib peagi jõuda Tartu ülikooli.

3. HINNANGUD FRIEDRICH RAMBACHI TEGEVUSELE

Friedrich Rambachi tegevusele on antud hinnanguid tema kaasaegses memuaarkirjanduses kui ka hilisemate uurijate töodes. Lähtuvalt Rambachi mitmekülsusest on tema loometööd arvestatud mitmeti.

Rambachi tegevust Tartu ülikooli professorina on seni peetud tagasihoidlikuks ja isegi vähetahtsaks, seda esmajoonel majandusteaduse õpetamisest lähtudes. 1982. aastal ilmunud „Tartu ülikooli ajaloo“ II köites leidub lakooniline lause: „On tuntud rohkem ilukirjaniku kui majandusteadlasena.“ Ühtlasi loetletakse tema loengute teemad („pidas loenguid riigimajanduse, merkantilismi kriitika, rahvamajanduse põhialuste, rahvatulu analüüsi, raamatupidamise, kaubanduspoliitika, raharingluse ja veksliajanduse kohta“) ja mainitakse 1812. aasta Vene–Prantsuse sõja episoodi („1812. a. viibis ta Vene armee peakorteri käsutuses“).³⁴⁴ Tartu kubermangugümnaasiumi vanemõpetaja Karl Theodor Herrmanni (1773–1854) mälestustes kõneletakse, et Rambach jättis oma kohustused professorina tihti täitmata. Tema ülikooliga seotud muudes kohustustes ja ka koduses majapidamises olevat valitsenud kaos. Seda enam aga pühendus ta endale meelepärasele, panustades hoolega Tartu ülikooli koolikomisjoni töösse ja hariduse arengusse Balti kubermangudes.³⁴⁵ Ajaloolane ja arhivaar Endel Jaanus annab ühena vähestest autoritest mõnevõrra pikema ülevaate Rambachi tööst kameralistika professorina. Jaanus kirjutab: „Hamburgis eluteed alustanud, Halles 1793. a. filosoofiadoktoriks saanud, Berliinis kunstide alal tegutsenud Friedrich Eberhard Rambach pidas aastatel 1803–1826 Tartu Keiserlikus Ülikoolis loenguid riigimajandusest („*oeconomiae publicae, quam discimus Staatswirthschaft*“) Adam Smithi teoste järgi. Et merkantilism oli oma aja ära elanud, luges ta eraldi merkantilismi kriitikat. Muudest ainetest käsitles ta entsüklopeedilisi teadmisi kameralistikast, finantsidest ja kaubandusest, rahvamajanduse põhialuseid, rahvatulu analüüsi, raamatupidamist, kaubanduspoliitikat, raharinglust, pangandust, politseiasjandust, pedagoogikat, finantsteadust, veksliajandust jm. Tuntud on ta kirjanikuna. Temalt pärineb üle tosina draamateose, romaane, jutustusi, luuletusi. Koolikomisjoni liikmena on ta koostanud õpikuid. 1812. a. viibis ta Vene armee peakorteri käsutuses. Sellest ajast on säilinud sõjalisi võite ülistavaid kõnesid.“³⁴⁶ Peaaegu sõna-sõnalt kordab Jaanuse antud ülevaadet 1999. aastal majandusteadlane Valner Krinal: „Enne Tartusse tulekut oli ta [Rambach] tegutsenud Berliinis kunstide alal. Tartus töötas ta 1803. aastast surmani. Siin pidas ta loenguid riigimajandusest inglise majandusteadlase Adam Smithi (1723–1790) teoste järgi. Viimase

³⁴⁴ Tartu ülikooli ajalugu 1798–1918. Lk. 168–169.

³⁴⁵ Karl Theodor Herrmann. Erinnerungen des Oberlehrers K. Th. Hermann. Lk. 69. – In: Altlivländische Erinnerungen. Koost. F. Bienemann. Lk. 39–75.

³⁴⁶ Endel Jaanus. Majandusteaduste õpetamisest Tartus möödunud sajanditel. Lk. 18. Minu kursiiv. – In: TRÜ majandusteaduskonna ajaloo ja tänapäevast. Materjale TRÜ majandusteaduskonna üliõpilastele õppeaines „Sissejuhatus erialasse“. Tallinn, 1980. Lk. 4–20.

raamat „Rahvaste rikkus” oli sellel ajal juba majandusteadlaste hulgas tuttav. Et kameralistika järgis rohkem merkantilismi seisukohti (A. Smith põhjendas teoreetiliselt turumajanduse), siis tuli ka Tartus lugeda juba merkantilismi kriitikat. Seda F. E. Rambach tegigi. Oma loengutes andis ta entsüklopeedilisi teadmisi kameralistikast, käsitles rahvamajanduse põhialuseid, analüüsis rahvatulu, raamatupidamist, kaubanduspoliitikat, raharinglust ja veksliajandust. 1812. a. viibis F. E. Rambach Vene armee peakorteri käsutuses. Siiski sai tuntuks rohkem ilukirjaniku kui majandusteadlasena. Temalt on üle tosina draamateose, romaane, jutustusi, luuletusi. Koostas ka õpikuid.³⁴⁷ Nendest kokkuvõtetest näeme, et majandust käsitles Rambach vähemalt ühe moodsa majandusliku mõtte esindaja (Smithi) tööde põhjal. Adam Smithi (1723–1790) töid loetakse ja tsiteeritakse tihti tänapäevalgi. Lisaks Smithile kasutas Rambach loengute lugemisel aga ka teiste edumeelsete teadlaste töid. Oluline ja omal ajal eesrindlik autor oli Smithi ideede üks esimesi tutvustajaid Saksamaal, Halle ja hilisem Harkivi (Harkovi) ülikooli professor Ludwig Heinrich von Jakob (1759–1827), kelle töödest on tähtsaim „Grundsätze der National-Oekonomie oder Theorie des National-Reichthums“ (1805). Kaubandusteaduse ainet luges Rambach Johann Beckmanni (1739–1811) kaubandusteaduse käsiraamatu põhjal. Beckmann oli üks kaubandusteaduse rajajatest, olles lisaks 1772. aastal loonud tänapäeval palju kasutatava termini „tehnoloogia“.

Kaasaegsete mälestustes kohtab sageli valju kriitikat keiserliku Tartu ülikooli esimeste professorite taseme kohta. Karl Ernst von Baer oma mälestustes tõstab professoritest heast küljest esile vaid Parrotit, Ledebouri ja Burdachi.³⁴⁸ Mitmed toonastest õppejõududest aga Baeri silmis armu ei leia, kuigi ta (mõne erandiga) jätab nimed nimetamata. Baer kirjutab, et esimeste professorite valimisel oli tehtud suuri vigu.³⁴⁹

Muuhulgas mainib Baer kedagi professorit, kes õpetas „akadeemilise stuudiumi metodoloogiat“ ja kes olevat varasemalt olnud hoopis poeet. Mainitud professor oli Baeri meenutustes väga haiglane, astus vaevaliselt kateedrisse ja kandis sealt tuhmil häälel ette raamatute pealkirju ja muud pealtnäha akadeemilise sisuga, kuid siiski ebaolulist informatsiooni.³⁵⁰ Pole teada, keda Baer selle õppejõu all silmas peab, ent professori haigus, kirjanduslik karjäär ja loengute vähene köitvus (Baeri silmis) näib viitavat Rambachile.

Rambachi kui professorit (ja erialalt filoloogi) on positiivselt esile tõstnud vene poeet Nikolai Jazõkov (1803–1846),³⁵¹ kes elas ja õppis Tartus 1822.–1829. aastani. 20. septembril 1825 Tartust

³⁴⁷ V. Krinal. Tartu ülikooli majandusteaduskonna minevikust ja tänapäevast. Lk. 25–26.

³⁴⁸ [Karl Ernst von Baer]. Nachrichten über Leben und Schriften des Herrn Geheimraths Dr. Karl Ernst von Baer. Braunschweig, 1886. Lk. 117–118.

³⁴⁹ Samas. Lk. 120.

³⁵⁰ Samas. Lk. 123. Näiteks igakülgsest võimeka slaavi filoloogia professori Andrei Kaissarovi eelkäijat professor Grigori Glinkat on erialases kirjanduses iseloomustatud ebakompetentse ja laisana (vt. James T. Flynn. The university reform of Tsar Alexander I 1802–1835. Washington D.C., 1988. Lk. 52).

³⁵¹ Uue kalendri järgi surma-aasta 1847.

vend Aleksandrile saadetud kirjas tänab Jazõkov venda saadetud Fulda³⁵² teose eest, kirjutades, et „teda [s.o. Fuldat] kiidab väga meie professor Rambach“.³⁵³ 28. augustil 1830. aastal Moskvast Aleksandrile kirjutades mainib Jazõkov, et ta ei olnud võtnud Tartust lahkumise ajaks professoritelt tõendeid loengute külastamise kohta. Jazõkov lisab, et ühel juhul oligi tõendi võtmine osutunud võimatuks, sest „minu tähtsaim professor suri neil päevil Tallinnas“,³⁵⁴ pidades silmas Rambachi. Ka Jazõkovi õpingukaaslane ja kaasmaalane, samuti Simbirskist pärit Aleksandr Tatarinov (1809–u.1862) kirjutab oma 1855. aastal üles tähendatud mälestustes Jazõkovist, et luuletaja oli Rambachist alati imetlusega rääkinud (*о котором он всегда отзывался с восхищением*).³⁵⁵ Ka algselt Jazõkovile omistatud luuletuses „Дом сумасшедших в Дерпте“ mainitakse Rambachi.³⁵⁶

Nagu eespool mainitud, hindab Rambachi kui pedagoogi kõrgelt Tartu kubermangugümnaasiumi vanemõpetaja Karl Theodor Herrmann, kes toob välja Rambachi töö koolikomisjonis ja Balti kubermangude hariduselu edendamise.³⁵⁷ Lisaks Herrmannile esitatakse kiitvad hinnangud tema pedagoogivõimetele Riia vaimuliku ja literaadi Karl Gottlob Sonntagi ajalehes „Ostsee-Provinzen-Blatt“ ilmunud ja Sonntagi enda poolt koostatud nekroloogis. Sonntag mainib, et Rambach andis neli semestrit järjest tasuta ladina keelt arstiteaduse kroonustipendiaatidele. Pärast kõigi kreiskoolide avamist Balti kubermangudes oli Rambach saanud keisrilt autasuks briljantsõrmuse. Sonntag lisab, et Rambachi austasid eriti kooliõpetajad, kes nägid viimases niihästi humaanset kui ka asjatundlikku koolirevidenti, kes oli professionaalsuse omandanud isiklikest kogemustest õppides. Sonntag tsiteerib „kirja Tartust“, milles öeldakse Rambachi kohta: „Ta oli võimekas filoloog, suurepärase kõnemees, vapper sõber ja elutark

³⁵² Friedrich Carl Fulda (1724–1788) – saksa teoloog ja filoloog, oma aja juhtivaid germaniste, osales ülemsaksa kirjakeele standardi väljatöötamises.

³⁵³ Письма Н. М. Языкова к родным за дерптский период его жизни (1822–1829). Под редакцией и с объяснительными примечаниями Е. В. Петухова. Петербург, 1913. Лк. 206.

³⁵⁴ Н. М. Языков. Письма к родным. Публикация А. А. Карпова. – *In*: Ежегодник рукописного отдела Пушкинского дома на 1976 год. Ленинград, 1978. Лк. 147–178.

³⁵⁵ Письма Н. М. Языкова к родным за дерптский период его жизни (1822–1829). Лк. 395. Rambachi surma järel ülikooli astunud ja kameralistikat õppinud Tartu kubermangugümnaasiumi vilistlasest Tatarinov nimetab Rambachi eksikombel Raupachiks. Tatarinov kirjutab, et Jazõkovil oli raskusi eksamiteks valmistumisel, kuna need kiskusid luuletajat tema kirjanduslikust tegevusest eemale. Seevastu Rambachi loetud poliitökonoomiaga ei olevat Jazõkovil raskusi olnud ja ta olevat mõistnud ja hinnanud seda ainet kõrgelt.

³⁵⁶ Luuletuse esimene salm:

„От учения уставши,
Наконец пришел к себе,
И все книги побросавши,
Растянулся на софе.
Прочитать хотел Рамбаха,
Чтоб немного отдохнуть,
Но игранье Зегельбаха
Приказало мне заснуть.“

Lisaks Rambachile kõlab luuletuses ka professorite Segelbachi, Parroti ja Ewersi nimi. Kirjandusteadlane Sergei Issakov on täpsustanud, et luuletuse tegelik autor on siiski noorelt surnud poeet Ivan Villamov (1802–1822) (vt. С. Г. Исаков. Голос с того света, или из дырочки двуглавого орла: о поэтической школе русского дерптского студенчества 1810–1840-х гг. Лк. 29. – *In*: Вышгород, 3/2003. Tallinn, 2003. Лк. 5–46).

³⁵⁷ Vt. viide 345.

seltsiline.³⁵⁸ Leksikon „Русский биографический словарь“ kiidab, et Rambach suhtus oma töösse koolikomisjoni liikmena väga kohusetundlikult ja toob tähelepanuväärse faktina ära, et Rambach olevat 1804.–1813. aastani külastanud kõiki koole tervelt kaheksa korda.³⁵⁹ Väärib märkimist, et Rambachile on adresseeritud 1823. aastal Riias ilmunud sealse vaimuliku ja kooliõpetaja Karl Ludwig Grave (1784–1840) emakeele (s.t. saksa keele) kirjanditeemade kogumik.³⁶⁰ Kogumiku eessõnas teatab Grave, et selle koostamise ajend pärineb Rambachilt. Grave nimetab Rambachi „paljukogenud koolimeheks ja meie noorsoo haridusasutuste rohkete teenetega soosijaks“ (...*vielerfahrene Schulmann und hochverdiente Förderer unserer Anstalten für Jugendbildung*).³⁶¹

Rambachi tegevust publitsistina hinnatakse Eesti ajaloo kontekstis reeglina positiivselt. „Eesti ajaloo“ V köites mainitakse, et tema toimetatud „Neue Inländische Blätter“ kajastas pärisorjuse kaotamisega seotud küsimusi.³⁶² Publitsistlik tegevus asetub sujuvalt samale joonele juba Preisi perioodil alustatud ajakirjandusliku tegevusega, olles selle loomulikuks jätkuks uutes oludes ja teise riigi alamana. Rambachi kui ajakirjaniku ja toimetaja stiili võib pidada liberaalseks ja sallivaks. Ea Jansen kirjutab Rambachi toimetatud nädalalehest ja selle ilmumise taustast järgmiste sõnadega: „Erinevad seisukohad avaldusid muu hulgas Liivimaa talurahva vabastamisele eelnenud huvitavas diskussioonis Tartu ülikooli professori, Adam Smithi poolehoidja Friedrich Eberhard Rambachi toimetatud liberaalse ajalehe „Neue Inländische Blätter“ veergudel. Poleemikas kajab põhimotiivina usk vabasse konkurentsi ja majandusliku tasakaalu saavutamisse selle kaudu; samas aga mõistsid mitmed, et ilma *tingimuste* muutmiseta võimude vahelesegamisel vastavate seadusjõuliste korralduste abil sellest tasakaalust midagi välja ei tule“³⁶³ ja teisel: „Kriitiline trükisõna ja „seisusvälise avalikkuse“ angažeeritus talurahvaküsimusega avaldasid mõju ka agraarmuutustele suunduvatele Balti rüütelkondadele, kelle õiguseks ja tavaks oli arutada provintside eluprobleeme maapäevade suletud uste taga. Viimaseaegses eesti ajalookirjutuses on küll taas rõhutatud mõisnike majandushuve kui agraarreformide peamotiivi, toonitades ühtlasi Balti olude eripära ja Euroopa ideede vähest mõju siinsele aadlile. Siiski oli siinne valgustuslik avalikkus ja avalik arvamus üks tõhus hoob, mille kaudu liberalismiideed jõudsid ka aadli teadvusse. Küsimus ei olnud ju ainult humanistlikes ideedes; nii eesrindlikum osa aadlist kui ka Baltimaade seisusväline avalikkus olid

³⁵⁸ Beilage zu Nr. 32 des Ostsee-Provinzen-Blattes. 11.08.1826. Lk. 151–152. Originaalis: „Er war ein tüchtiger Philologe, ein ausgezeichnete Redner, ein wackerer Freund und ein geistvoller Gesellschafter.“

³⁵⁹ Русский биографический словарь. Т. 10. Lk. 487.

³⁶⁰ K. L. Grave. Aufgaben zu deutschen Ausarbeitungen, vorzüglich in obern Gymnasiums-Classen. Riia, 1823. Karl Ludwig Grave oli Riia Jaakobi kiriku pastor ning Riia kubermangugümnaasiumi usuõpetuse ja saksa keele õpetaja, kelle käe all õppis teiste seas ka Kristjan Jaak Peterson (vt. Eesti kirjanduse ajalugu I, lk. 384, 388). Trükis on väga haruldane, seni teadaolevalt on sellest säilinud üks eksemplar Eestis ja kaks eksemplari Lätis.

³⁶¹ Samas. Lk. 3.

³⁶² Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Tartu, 2010. Lk. 302.

³⁶³ Ea Jansen. Veel natuke eesti liberalismi ajaloost. Lk. 212. – In: Ea Jansen. Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Lk. 205–228.

huvitatud põllumajanduse progressist, mõisa- ja talumajanduse suuremast tulukusest. Vahel tungis avalikkus lausa maapäevadele: nii kasutas ju näiteks valgustajast kindralsuperintendent Sonntag oma maapäevajutlust aastal 1795 selleks, et nõuda talurahva olukorra parandamist. Põhiliselt aga oli asi selles, et aadel või kes tahes ei saanud nüüd enam ignoreerida avalikku arvamust väljaspool rüütelkondi: pärisorjuse kurja kriitikat trükiti sõnas või diskussioone ajakirjades, milles rüütelkondade esindajad, liberaalid ja konservatiivid, hakkasid ise „kui publitsistid“ osalema. Toogem näiteks Tartu professori Fr. E. Rambachi väljaandel aastail 1817–18 ilmunud ajalehe „Neue Inländische Blätter“, mille veergudel arenes terav vaidlus Liivimaa talurahva vabastamise viisi ümber. Arutleti selle üle, kas liberaalne „vaba kokkuleppe“ (maa mõisniku oma, tööjõud talupoja) põhimõte, mida Eestimaa rüütelkond oli aastal 1816 selle provintsi talurahva vabastamisel juba rakendanud, ikkagi on õige, või tuleb talupojale kindlustada ka mingi maaomand. Diskussiooni tõttu sulgesid tsaarivõimud ajalehe.“³⁶⁴

Rambachi varaseid näidendeid, jutustusi ja romaane arvustati väljaannetes „Allgemeine Literatur-Zeitung“, „Journal des Luxus und der Moden“, „Neue allgemeine deutsche Bibliothek“ ja „Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung“, kus nad pälvisid kord positiivseid, kord negatiivseid hinnanguid. Näiteks Rambachi Egiptuse-ainelise romaani „Aylo und Dschadina oder die Pyramiden“ kohta kirjutas arvustaja väljaandes „Journal des Luxus und der Moden“, et „tänu selle hästi välja joonistatud karakteritele näeb lugeja kõikjal ordu ja egiptlasliku unistajanatuuri jälgi“. Väljaandes „Neue allgemeine deutsche Bibliothek“ ilmunud arvustuses leiti aga, et „alasti pühakud, dervišid ja kõik teised vennaskonna liikmed räägivad müstilist keelt, mis kõlab kui hullumeelsus, haihtuvad ja tulevad kui varjud ning teevad asju, mida ei mõista ükski inimhing“.³⁶⁵ Egiptoloogid Jan Assmann ja Florian Ebeling kirjutavad oma 2011. aastal ilmunud käsitluses, et Rambachi romaanid liigitatakse reeglina tüüpilise ajaviitekirjanduse, vahel isegi triviaalkirjanduse hulka. Nad leiavad, et sellegipoolest on vähemalt „Aylo und Dschadina“ näol tegemist müsteeriumimotiivi tähelepanuväärse kirjandusliku töötusega.³⁶⁶ Tähelepanu on pälvinud ka Ottokar Sturmi pseudonüümi all ilmunud romaan „Die eiserne Maske“, seda küll paljuski tänu kaasautor Ludwig Tieckile. „Die eiserne Maske“ avaldati 1984. aastal faksiimiletrükina.³⁶⁷ Enamik leksikone ja teaduslikke käsitlusi, mis Rambachi mainivad, sisaldavad alati viidet tema kirjanduslikule tegevusele. Ka Rambachi kuulus õpilane Ludwig Tieck mõnab õpetaja mõju oma kirjanduslikule

³⁶⁴ Ea Jansen. Rahvuseks saamise raske tee. Lk. 355–356. – In: Ea Jansen. Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Lk. 338–373.

³⁶⁵ J. Assmann, F. Ebeling. Ägyptische Mysterien. Lk. 220–221.

³⁶⁶ Samas. Lk. 219.

³⁶⁷ Jörg Schöner. Fantastik in genregeschichtlicher Sicht. Zur Konstitution des Schauer- und Schreckensromans in der deutschsprachigen Belletristik um 1800. Lk. 384. – In: Fremde Welten. Wege und Räume der Fantastik im 21. Jahrhundert. Toim. Lars Schmeink ja Hans-Harald Müller. Berlin–Boston, 2012. Lk. 381–389.

arengule.³⁶⁸ Ilmumisajal 18. sajandi lõpus populaarseid Rambachi teoseid tänapäeval ei loeta, ei laiema publiku ega õieti ka kirjandusteadlaste seas. Tugevalt ilmumisa ja tollaste ühiskondlike vajadustega seotud olnud pinnapealsed teosed suutsid kõnetada üksnes kaasaja lugejate vähenõudlikumat osa. Sellegipoolest võib pidada tõenäoliseks, et unustatud autoreid otsivad lugejad avastavad Rambachi jutustused, romaanid ja näidendid (või osa nendest) millalgi lähitulevikus uuesti. Põhjust nii arvata annab asjaolu, et kirjaniku teosed on juba praegu suuremalt jaolt digitaalsel kujul täies mahus kättesaadavad.

Rambachi teravmeelsust ja sõnaseadmisoskust epigrammide loomisel hindab kõrgelt tuntud baltisaksa literaat Georg Julius von Schultz (kirjanikunimega Dr. Bertram), kes toob oma ilukirjanduslikus laadis Tartu-mälestuste kogumikus „Dorpat's Größen und Typen vor vierzig Jahren“ ära ühe väidetavalt Rambachi koostatud epigrammi. Tartu kooliinspektor ja Tartu ülikooli raamatukogu hilisem töötaja Karl Anders (1768–1835) olevat kord pidanud rohkete tsitaatidega pikitud kõne, milles kõlasid fraasid nagu „Cicero ütleb“, „Platon ütleb“, „Quintilianus sõnab“ jne. „Naljamees“ (Schultz-Bertrami sõnastuses „*ein witziger Kopf*“) Rambach olevat seepeale Andersi kohta loonud järgneva distihhoni:

„Sagend, was andre gesagt, sagt Anders uns, abermals sagend,
Anders meint er es nicht: Anders ist er doch selbst!“³⁶⁹

Schultz-Bertram leiab, et distihhoni võib julgelt asetada ühte ritta saksa luule selle valla parimatega ja et ka tuntud epigrammiautorid Abraham Gotthelf Kästner ega August Wilhelm Schlegel ole suutnud paremat luua.³⁷⁰

Rambachi pealiskaudset lähenemist oma töödele ja tegemistele, esiletükkivust ning pinnapealset mitmekülgset eelkõige kirjandusvallas pilkab saksa satiirik Johannes Daniel Falk oma väljaandes „Taschenbuch für Freunde des Scherzes und der Satire“.³⁷¹ Falk kirjutab, et Rambach oskab kõike – „lühidalt – Rambach, sõber, oskab kõike teha; oskab komöödiaid ja tragöödiaid; oskab kreeka krestomaatiaid; Moritzile teist osa teha; oskab täna ditürambides särada; oskab homme, külma kõhuga ja julgelt, kiivrite, piikide ja visiiridega ning peekritega kõigi südameid liigutada; ja ülehomme kolooniaid, nii kuis Jumal soovib, Mileetosse üle viia; proua de Gomezi ajakirjast saksa lugejaid lõbustada; ja teatrit Berliinis, ja Flecki ja Ifflandi kritiseerida; ja toimetada „Archiv der Zeit“; filosofeerida; tsiteerida; dotseerida; ja – kohutavalt mustata.“³⁷²

³⁶⁸ Vt. viide 116.

³⁶⁹ Dr. Bertram. Dorpat's Größen und Typen vor vierzig Jahren. Tartu, 1868. Lk. 55–56. Tegu on tõlkimatu sõnamänguga. Andersile olevat epigramm meeldinud.

³⁷⁰ Samas. Lk 56. Ka Karl Andersi poeg olevat oma perekonnanime üle nalja heitnud, öeldes, et „tema nimi on teine kui isal ja ka isa nimi on teine kui vanaisal, ent sellegipoolest on nad seaduslikud“ (originaalis: *er heiße anders wie sein Vater und der heiße anders wie der Großvater, und doch seien sie legitim*; samas, lk. 55).

³⁷¹ Vt. viide 112.

³⁷² Taschenbuch für Freunde des Scherzes und der Satire. Leipzig, 1799. Lk. 149–152. Falk viitab järjest Rambachi erinevatele ettevõtmistele. Madeleine-Angélique de Gomez (1684–1770) oli viljakas ja Euroopas populaarne

***

Rambachi rakendatus ebaõnnestunud professoriameti kõrval haridustegelase, publitsisti, kirjaniku ja administraatorina oli kahtlemata üheks põhjuseks, miks siiani puudus tema kui ülikooli õppejõu edulugu ning on puudunud tema elu ja töö põhjalikum käsitus. Rambachist joonistatud pilt on kohati moonutatud. Seda võime öelda näiteks tema kaasaegse Garlieb Merkeli mälestustes esitatud kirjelduse kohta, mis ei näita Rambachi rolli 1812. aasta Vene–Prantsuse sõjas õigesti. Rambachi kirjanduslike võimete kohta on esitatud erinevaid arvamusi, ent pigem kaldutakse siiski pidama teda kirjanikuna keskpäraseks. Kameralistika professorina töötades kasutas Rambach loengute lugemisel oma aja moodsamate majandusteadlaste töid, ent jäi õppejõutöös siiski vaid materjali vahendajaks, panustamata midagi uut kameralistika kui teaduse arengusse. Rambach ajakirjanikuna on see-eest jätnud püsiva jälje nii Saksamaa kui Eesti (ja Läti) kultuurilukku, olles mitme olulise perioodilise väljaande toimetajaks ja kujundades seeläbi olulisel määral avalikku arvamust nii Preisimaal kui Balti kubermangudes. Tõenäoliselt ongi Rambachi roll mõnevõrra varjatud, ent seejuures mitte vähetähtis. Tema rolli pedagoogina ja kooliõpetajate juhendajana on raske ülehinnata. Pedagoogitöö põhiaeg jäi Rambachil 1790. aastate Berliini, ent seda enam võis ta oma kogemuste pinnalt Tartus töötades olla areneva baltisaksa koolihariduse kujundajaks. Väga kujukaks võib pidada ka seda fakti, et Rambach on olnud õpetajaks ja mentoriks kahele loovisiksusele – saksa kirjanikule Ludwig Tieckile ja vene luuletajale Nikolai Jazõkovile.

---

prantsuse näitekirjanik. Ferdinand Fleck (1757–1801) oli näitleja ja lavastaja Berliinis. August Wilhelm Iffland (1759–1814) oli näitleja, intendant ja dramaturg Berliinis. Mustamise all peab Falk silmas Ludwig Tiecki 1798. aastal Rambachi ajakirjas „*Berlinisches Archiv der Zeit und ihres Geschmacks*“ ilmunud rünnakut Falki väljaande „*Taschenbuch für Freunde des Scherzes und der Satire*“ vastu.

KOKKUVÕTE

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on näidata, et Tartu ülikooli professori Friedrich Eberhard Rambachi näol on tegemist Eesti pedagoogika ajaloos unustatud suurkujuga. Käesolevas töös keskendutakse Rambachi elutööle Tartu perioodil (1803–1826). Uurimistöö käigus on kasutatud Eesti Ajalooarhiivis ja Tartu Ülikooli Raamatukogus leiduvaid allikmaterjale, Rambachi ajastu väljaandeid, muu teemaalase kirjanduse hulgas ka tema kaasaegsete kirjandust.

Friedrich Eberhard Rambachi elu esimene pool möödus Saksamaal. Noore haritlasena Berliinis elades ja töötades paistis ta silma avara maailmavaatega teotahtelise isiksusena. Rambachi 1790. aastate ilukirjanduslik looming on paljuskülvandunud kuvandi temast kui kirjanikust. Samas ei saa alahinnata tema tööd haridustegelase ja akadeemilise isikuna. Pedagoogi kogemused ja küllap Preisimaa pealinna Berliini suurlinlik õhkkondki andis Rambachile inspiratsiooni edaspidiseks. Rambach kutsuti Tartu ülikooli ettepanekul kameralistika (kameraalteaduste), rahanduse ja kaubanduse õppetooli esimeseks professoriks 1803. aastal.

Tartu periood erineb mitmeti Saksamaa perioodist Friedrich Eberhard Rambachi elus. Preisimaa pealinna Berliini pulbitsevast elust saabus Rambach koos oma perega vaiksesse provintsilinna Tartusse, mille ülikool oli alles värskelt taasavatud. Uute oludega kohanemisel olid Rambachile kindlasti abiks seltskondlik loomus ja toetav sõpruskond.

Pedagoogitöö põhiaeg jäi Rambachil 1790. aastate Berliini. Kogemuste pagasit võis ta nüüd realiseerida nõustajana siinse koolihariduse kaasajastamisel. 1804. aastal avatud Tartu kubermangugümnaasiumi juhtiski Rambach esimesel kahel õppeaastal, andes sellega tegelikult omapoolse panuse gümnaasiumi ülesehitamisse. Ülikooli koolikomisjoni liikmena osales ta Balti kubermangudes ja Viiburi kubermangus kreiskoolide ja tütarlastekoolide asutamisprotsessis. Rambach töötas välja kreiskoolide ja gümnaasiumide õppe- ja eksamiplaane, aitas õpetajate töökorraldust otstarbekamaks muuta ning jälgis süstemaatiliselt, lausa peensusteni, koolide materiaalsel olukorda. Lisaks sellele eksamineeris Rambach koos teiste koolikomisjoni liikmetega õpetajakandidaate. Koolikomisjoni liikmena tuli tal langetada mitmeid hariduselu puudutavaid otsuseid. Haridusalaste vaidlusküsimuste lahendamisel hoidus Rambach ennatlikest ja järskudest sammudest. Balti kubermangude kooliõpetajad hindasid temas humaansust ja isiklikele kogemustele tuginevat asjatundlikkust. Rambachi koostatud õpikuid ja õppematerjale kasutati Preisimaa ja Baltimaade koolides.

Rambachi loomingulise produktsiooni kohta on levinud vastakaid arvamusi.

Kirjanduskriitikud kalduvad pidama teda keskpäraseks kirjanikuks. Samas tuleb Rambachi lugeda ka avaliku arvamuse kujundajaks, seda perioodiliste väljaannete „Berlinisches Archiv der Zeit und ihres Geschmacks“, „Jahrbücher der preußischen Monarchie“ ja „Neue Inländische Blätter“ toimetajatöö kaudu. Tundub, et tema roll siinses avalikkuses jäi tollal mõnevõrra varjatumaks, kuigi seejuures mitte vähemtähtsaks. Rambachi publitsistitöö edendas ühiskonnas liberaalsust ja sallivust.

Rambachi pisut ebaõnnestunud professorikarjäär on kahtlemata üheks põhjuseks, miks siiani ei ole kirjutatud tema kui ülikooli õppejõu edulugu. Tartusse kutsutuna puudus tal tegelik ettekujutus kameralistika õppejõu töö haardeulastest. Kuigi loengutel Rambach tutvustas tolle aja kaasaegsete majandusteadlaste töid, jäi ta õppejõuna ikkagi vaid materjali põgusaks esmatutvustajaks, mitte interpreteerijaks. Friedrich Eberhard Rambach ei küündinud tolleaegse Tartu ülikooli professorkonna tippude lähedale. Tema loengute külastatavus oli äärmiselt tagasihoidlik, seda eriti esimestel õppejõuaastatel. Mitmed algatused kameralistika vallas jäid tal poolikuks ja üldse lõpetamata. Rambachil õnnestus saada valituks keiserliku Tartu ülikooli rektoriametisse, seda aga ülikoolile just mitte kõige parematel aastatel.

Rõhutamist väärrib, et Rambach oli mõtestajaks saksa kirjanikule Ludwig Tieckile ja vene luuletajale Nikolai Jazõkovile, kahele oma kultuuriareaali kirjandusvälja väljapaistvale esindajale. Rambachi elukäsitlus kujunes saksa filosoofia idealismi ja klassikalis-romantilise ajastu kirjanduse vaimus. Friedrich Eberhard Rambach on üks 19. sajandi algul Tartusse kutsutud saksa haritlastest, kes koolitegelase ja publitsistina kuulus Balti literaadiseisusesse.

ZUSAMMENFASSUNG

PROFESSOR DER KAISERLICHEN UNIVERSITÄT DORPAT, FRIEDRICH EBERHARD RAMBACH (1767–1826), UND SEINE ZEIT

Der Professor der Tartuer (Dorpat) Universität Friedrich Eberhard Rambach ist eine bisher unerforschte Persönlichkeit in der baltischen Geschichte. Er ist in vielen Quellen und Darstellungen erwähnt worden, aber bisher gibt es keine umfassende Darstellung seines Lebens und Wirkens, auch in der deutschen Sprache nicht, obwohl er in der schnellwachsenden preussischen Hauptstadt Berlin in den 1790er Jahren ein tätiges Mitglied der dortiger Gesellschaft war. Das Ziel der vorliegenden Masterarbeit ist es, eine auf dem Quellenmaterial und der wissenschaftlichen Literatur basierte Darstellung des Lebens Rambachs zu erfassen. Es wurde die Hypothese aufgestellt, dass er eine wichtige und trotzdem vergessene Hauptfigur in der Geschichte der deutschbaltischen Pädagogik und des baltischen Schulwesens ist.

Friedrich Eberhard Rambach ist in Quedlinburg geboren und in Hamburg aufgewachsen. Nach dem Abitur hat er in Halle Theologie studiert und schon am Anfang seines Studiums von der Theologie zur klassischen Philologie gewechselt. Nachdem er sich im Jahre 1790 als Doktor der Philosophie promoviert hat, arbeitete er in Berlin als Gymnasial- und Hochschullehrer in verschiedenen Lehranstalten. Er war auch als ein produktiver Schriftsteller tätig und verfasste zahlreiche Novellen, Romane und Theaterstücke. Einer von seinen Schülern war der bekannte deutsche Schriftsteller Ludwig Tieck, der auch einige Abschnitte in Rambachs literarischen Werken geschrieben hat. Rambach war aktiv auch als Publizist und gab zusammen mit dem gebürtigen Österreicher, dem vielseitigen Literaten und Freimaurer Ignaz Aurelius Feßler eine einflussreiche Zeitschrift heraus, die den Namen „Berlinisches Archiv der Zeit und ihres Geschmacks“ trug und den berlinischen Lesern verschiedene kulturelle Inhalte zum Lesen und Diskutieren bot. Rambach heiratete in Berlin Juliana Benigna Heymann.

Aus bisher noch nicht völlig erklärten Gründen bewarb Rambach sich um eine neulich ins Leben gerufene Professorstelle an der russisch-kaiserlichen Universität Dorpat. Nach einer halbjährigen Diskussion wurde er als Professor der Kameralistik nach Dorpat berufen. Hier hat er sich ebenso wie in Berlin wieder in verschiedenen Amtstätigkeiten beschäftigt. Er vernachlässigte seine Professur gewissermaßen, weil er zuvor nicht als Professor der Kameralistik gewirkt hatte und das neue Fach ihm nicht angemessen war. Dagegen hat er als ein permanentes Mitglied der

Schulkommission der Universität vielmals alle seine Kräfte darangesetzt, das baltische Schulwesen aufzubauen.

Bald nach seiner Ankunft in Dorpat wurde Rambach zum Direktor sämtlicher Schulen in Dorpat gewählt und hat diese Stelle zwei Jahre verwaltet. Seine in jedem Sommer ausgeführte gründliche Schulvisitationen haben mächtig zum Aufbau eines tätigen und annehmbaren Schulnetzwerkes in den russischen Ostseeprovinzen beigetragen. Rambach hat sich an der Gründung von Kreisschulen und Töcherschulen maßgeblich beteiligt. Er hat die Lehr- und Examenpläne der Schulen ausgearbeitet, die Arbeitsbedingungen der LehrerInnen verbessert und die materielle Lage der Lehranstalten bis zu einzelnen Details überwacht. Darüber hinaus hat Rambach in Zusammenarbeit mit anderen Mitgliedern der Schulkommission der Universität auch Lehrerkandidaten geprüft. Als Mitglied der Kommission musste er verschiedene Entscheidungen treffen. Dabei mied er die gefährliche Taktik, zu rasche und voreilige Schritte zu unternehmen. Die LehrerInnen der baltischen Gouvernements haben seine Humanität und sein auf persönlichen Erfahrungen beruhendes sachkundiges Verhalten hoch geschätzt. Die von Rambach verfassten Bücher und Lehrmaterialien haben in den Lehranstalten Preußens und der baltischen Provinzen eine breite Verwendung gefunden.

Als Professor der Kameralistik blieb Rambach stets nur Vermittler des Lehrstoffs, obwohl er zu seinen Vorlesungen Darstellungen von progressiven Wirtschaftswissenschaftler als Grundlagen benutzte. Er verfasste keine wissenschaftlichen Beiträge auf dem Feld der Kameralistik. Einige von ihm begonnene wissenschaftliche Anstöße blieben meistens unvollendet. Auch die Frequenz seiner Vorlesungen war äußerst klein, besonders während der ersten Jahren seiner Professur.

An der Verwaltung der Universität hat Rambach vieles geleistet und ist auch zweimal zum Rektor der Universität gewählt worden. Als Rektor musste er mit verschiedenen Mängeln kämpfen. Der Etat der Universität erlaubte es nicht, die Gehälter der Professoren wieder auf ein stattliches Niveau zu steigern; deshalb sind Gerüchte von falschen Promotionen entstanden. Auch die Disziplin der Studierenden war ein wesentliches Problem während Rambachs Rektorat. Nach seiner Amtszeit als Rektor gab Rambach eine Zeitschrift aus, die „Neue Inländische Blätter“, die in Dorpat herauskam. Damit beteiligte er sich in einer höchst wichtigen Agrardiskussion, wo es um die Befreiung der livländischen Bauern von der Leibeigenschaft ging. Die russisch-kaiserliche Zensur hat die Zeitschrift verboten. Es hat noch einen wichtigen Literaten unter Rambachs Studierenden gegeben – nämlich den russischen Poeten Nikolai Michailowitsch Jasykow, der sich in Dorpat hauptsächlich mit literarischen Studien befasste. Während seines Lebens war Rambach mehrmals kränklich. Deswegen verbrachte er in 1820er Jahren die Sommerferien in Reval (Tallinn), in Katharinental (Kadriorg), wo es ein Seebad und einen Kurort gab. In Reval ist er auch an den Folgen eines Infarkts gestorben. Sein Grab liegt in dem damaligen deutschbaltischen Friedhof in

Ziegelskoppel (Kopli), der nach dem Zweiten Weltkrieg von dem Sowjet-Regime zerstört wurde.

Friedrich Eberhard Rambach gilt als eine hervorragende Figur in der frühen Kaiserlichen Universität Dorpat. Er hat viel zugunsten des deutschbaltischen Schulwesens gemacht. Seine Zeitschrift „Neue Inländische Blätter“ spielte eine wichtige Rolle im Agrardiskurs seiner Zeit. Rambachs Wirkung als Publizist beförderte Liberalität und Toleranz sowohl in Preußen als auch in den baltischen Provinzen Russlands. Als Gesellschaftsmensch, Redner und Lehrer war er hoch geschätzt. Unter seinen Schülern und Studierenden findet man ebenso zwei wichtige Vertreter des deutschen resp. russischen Kulturraumes – Ludwig Tieck und Nikolai Michailowitsch Jasykow. Friedrich Eberhard Rambach ist einer von den deutschen Intellektuellen, die am Anfang des 19. Jahrhunderts nach Dorpat berufen wurden. Als Schulmann und Publizist gehörte er zum baltischen Literatenstand.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiivimaterjalid

Eesti Ajalooarhiiv (EAA)

Fond 90 – Eestimaa kubermangu koolidirektoraat

Fond 384 – Riia (Tartu) õpperingkonna kuraator

Fond 402 – Tartu Keiserlik Ülikool

Fond 403 – Tartu Keiserliku Ülikooli koolikomisjon

Fond 1253 – EELK Tartu Jaani kogudus

Fond 1258 – EELK Maarja-Magdaleena kogudus

Fond 2071 – Eugen von Nottbecki ürikute ja pitserite kogu

Fond 3750 – perekond Rambach

Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (TÜR KHO)

Fond 1 – manuskriptide kogu

Fond 3 – Karl Morgenstern

Fond 4 – Tartu Ülikooli Raamatukogu

Fond 5 – Friedrich Ludwig Schardiuse autograafide kollektsioon

Fond 48 – autograafide kollektsioon

Publitseeritud allikad

Georg Friedrich Parroti ja Karl Morgensterni kirjavahetus 1802–1803 = Briefwechsel zwischen Georg Friedrich Parrot und Karl Morgenstern 1802–1803. Koostanud Ingrid Loosme ja Mare Rand. Tartu, 1992.

Krause, Johann Wilhelm. Das erste Jahrzehnt der ehemaligen Universität Dorpat. – *In*: Baltische Monatsschrift, 1902, kd. 53, lk. 244–249, 330–333; kd. 54, lk. 81–103.

Merkel, Garlieb. Die Geschichte meiner liefländischen Zeitschriften. – *In*: Baltische Monatsschrift, 1898, 40. ak., kd. 45, lk. 185–210 ja 281–303.

Rieger, Max. Briefbuch zu Friedrich Maximilian Klinger sein Leben und Werke. II. Darmstadt, 1896.

Zur Geschichte der Bauernfreiheit in Livland. Wiederabdruck einer Reihe von Flugschriften und Zeitungsartikeln aus den Jahren 1817–1818. Toimetaja Jegór von Sivers. Riia, 1878.

Листовки Отечественной войны 1812 года. Сборник документов. Москва, 1962.

[Языков, Николай Михайлович]. Письма Н. М. Языкова к родным за дерптский период его жизни (1822–1829). Под редакцией [...] Е. В. Петухова. Peterburi, 1913.

Языков, Николай Михайлович. Письма к родным. Публикация А. А. Карпова. – In: Ежегодник рукописного отдела Пушкинского дома на 1976 год. Leningrad, 1978. Lk. 147–178.

Kirjandus

1812: baltische Erinnerungsblätter. Toimetaja Friedrich Bienemann. Riia, 1912.

Altivländische Erinnerungen. Koostaja Friedrich Bienemann. Tallinn, 1911.

Assmann, Jan; Ebeling, Florian. Ägyptische Mysterien. Reisen in die Unterwelt in Aufklärung und Romantik. Eine kommentierte Anthologie. München, 2011.

[Baer, Karl Ernst von]. Nachrichten über Leben und Schriften des Herrn Geheimraths Dr. Karl Ernst von Baer. Braunschweig, 1886.

Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 21 (28). Koostanud Katre Kaju. Tartu, 2014.

Batten, Alan Henry. Resolute and undertaking characters: the lives of Wilhelm and Otto Struve. Dordrecht, 1988.

Bauman, Thomas. North German Opera in the Age of Goethe. Cambridge, 1985.

Das Berlinische Archiv der Zeit und ihres Geschmacks. Eine Zeitschrift der Goethezeit. Koostajad Günter ja Ursula Schulz. Bremen, 1968.

Berlinische Monatsschrift (1783–1796). Herausgegeben von Friedrich Gedike und Johann Erich Biester. Auswahl. Leipzig, 1986.

Demandt, Johannes. Johannes Daniel Falk: sein Weg von Danzig über Halle nach Weimar (1768–1799). Göttingen, 1999.

Dietzsch, Steffen. Kants „Streit der Fakultäten“ und die Philosophische Fakultät der Albertus-Universität zu Königsberg. – In: Berliner Debatte Initial, 15 (2004), lk. 91–98.

Donnert, Erich. Die Universität Dorpat–Jüfev, 1802–1918. Ein Beitrag zur Geschichte des Hochschulwesens in den Ostseeprovinzen des Russischen Reiches. Frankfurt am Main, 2007.

Dr. Bertram [i. e. Georg Julius von Schultz]. Dorpats Größen und Typen vor vierzig Jahren. Tartu, 1868.

Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Koostaja Juhan Peegel. Tartu–Tallinn, 1994.

Eesti ajalugu. IV köide: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Tartu, 2003.

Eesti ajalugu. V köide: Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Tartu, 2010.

Eesti kirjanduse ajalugu. I köide. Toimetaja Aarne Vinkel. Tallinn, 1965.

Eesti kooli ajalugu. 1. köide: 13. sajandist 1860. aastateni. Tallinn, 1989.

Engelhardt, Roderich von. Die Deutsche Universität Dorpat in ihrer geistesgeschichtlichen Bedeutung. München, 1933.

- Flynn, James T.** The university reform of Tsar Alexander I 1802–1835. Washington D.C., 1988.
- Fremde Welten. Wege und Räume der Fantastik im 21. Jahrhundert. Toimetajad Lars Schmeink ja Hans-Harald Müller. Berliin–Boston, 2012.
- Gaskill, Howard.** Tieck's juvenilia: Ossianic attributions. – *In: Modern Language Review.* 2001, 96/3. Lk. 747–761.
- Gelehrte Kontakte der Universität Halle zu Est-, Liv- und Kurland zur Aufklärungszeit. Koostaja Arvo Tering. Tartu, 1994.
- Grave, Karl Ludwig.** Aufgaben zu deutschen Ausarbeitungen, vorzüglich in obern Gymnasiums-Classen. Riia, 1823.
- Hansen, Theodor.** Die Familie Rambach. Gotha, 1875.
- Helme, Rein.** 1812. aasta Eestis ja Lätis. Tallinn, 1990.
- Hentrich, Martin.** Friedrich Eberhard Boysen. Ein Halberstädter übersetzt den Koran. – *In: Zwischen Harz und Bruch. Heimatzeitschrift für Halberstadt und Umgebung.* Dritte Reihe, Heft 61. Halberstadt, 2010.
- "Ich werde gewiß große Energie zeigen!": Garlieb Merkel (1769–1850) als Kämpfer, Kritiker und Projektemacher in Berlin und Riga. Bielefeld, 2000.
- Jansen, Ea.** Eestlane muutuv asjas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu, 2007.
- Jansen, Ea.** Vaateid eesti rahvosluse sünniaegadesse. Tartu, 2004.
- Järvelaid, Peeter.** Eesti õigusteaduse ja õigushariduse ajalugu. Tallinn, 2015.
- Knorre, Georg von.** Stamm von Knorre und Knorre Neuholdensleben – Russland – Berlin. Berliin, 1938.
- Krinal, Valner.** Tartu ülikooli majandusteaduskonna minevikust ja tänapäevast. Tartu, 1999.
- Kudu, Elsa.** Friedrich Maximilian Klinger – Tartu ülikooli kuraator 1803-1817. – *In: Tartu ülikooli ajaloo küsimusi I.* Tartu, 1975. Lk. 48–59.
- König der Romantik: das Leben des Dichters Ludwig Tieck in Briefen, Selbstzeugnissen und Berichten. Koostaja Klaus Günzel. Berliin, 1986.
- Lehrer, Präpste und Rektoren. Persönlichkeiten aus der Geschichte des Pädagogiums am Kloster Unser Lieben Frauen (zu) Magdeburg. Magdeburg, 2000.
- Leppik, Lea.** Kalefaktoripojast professoriks. Tartu, 2011.
- Leppik, Lea.** Rektor Ewers. Tartu, 2001.
- Liim, Allan.** 200 aastat Tartu kubermangugümnaasiumi asutamisest. – *In: Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2004–2005.* Tartu, 2006. Lk. 289–306.
- Lill, Anne.** Karl Morgenstern ja klassikaline humanitaarharidus: filoloogiaseminar Tartus 1821–1835. – *In: Akadeemia,* 1989, nr. 5. Lk. 1051–1073.
- Lotman, Juri.** Vestlusi vene kultuurist: Vene aadli argielu ja traditsioonid 18. sajandil ja 19. sajandi

algul. 2. osa. Tallinn, 2006.

Ludwig Tieck (1773–1853): „lasst uns, da es uns vergönnt ist, vernünftig seyn!“ Bern, 2004.

Motschmann, Uta. Schule des Geistes, des Geschmacks und der Geselligkeit. Die Berliner „Gesellschaft der Freunde der Humanität“ (1797–1861). Berlin, 2010.

Muoni, Helgi. Tartu ülikooli abi keemia õpetamisel koolides 19. sajandi esimesel kolmandikul. – *In: Tartu ülikooli ajaloo küsimusi V. Tartu, 1977. Lk. 82–97.*

Napiersky, Karl Eduard. Fortgesetzte Abhandlung von livländischen Geschichtschreibern; ein literar-historischer und bibliographischer Versuch. Jelgava, 1824.

Netzwerke des Wissens. Das intellektuelle Berlin um 1800. Toimetaja Anne Baillot. Berlin, 2011.

Paulin, Roger. Ludwig Tieck. Stuttgart, 1987.

[Rambach, Friedrich]. Ankündigung eines allgemeinen Addresskalenders und statistisch ökonomischen Jahr-Buchs für die Ostseeprovinzen des russischen Reichs Liev- Ehst- und Curland. Tartu, 1807.

Rambach, Friedrich. Einige Gedanken über Werth und Nutzen der Alterthumskunde für den bildenden Künstler. Zur Ankündigung seiner Wintervorlesungen über die häuslichen, politischen und Kriegerischen Alterthümer der Römer. Berlin, 1794.

[Rambach, Friedrich] F. E. R. Herrmann. Erster Theil. Die Teutoburger Schlacht. Riia, 1813.

[Rambach, Friedrich]. Lied unserm Freunde und Arzte dem Russisch-Kaiserl. Hofrath D. M. E. Kauzmann bey seinem Abschiede von Dorpat geweiht. Tartu, 1813.

Rambach, Friedrich. Teutsche Sprachlehre für die Kreisschulen des Dorpatschen Lehrbezirks. Jelgava, 1808.

Rambach, Friedrich. Ueber die Bildung des Gefühls für das Schöne in öffentlichen Schulen. Eine Abhandlung in der pädagogischen Gesellschaft des königlichen Seminariums vorgelesen. Berlin, 1794.

Saksa romantikud: näidendid ja saatused. Koostaja Riina Schutting. Tallinn, 2003.

Salupere, Malle. Pedagoog Martin Asmuss. – *In: Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2004–2005. Tartu, 2006. Lk. 108–119.*

Schultze, Siegmar. Falk und Goethe. Ihre Beziehungen zu einander nach neuen handschriftlichen Quellen. Halle, 1900.

Schumann, Axel. Berliner Presse und Französische Revolution: das Spektrum der Meinungen unter preußischer Zensur 1789–1806 : [dissertatsioon]. Berlin, 2001.

[Struve, Karl Wilhelm]. Meinem Freunde F. Rambach. Tartu, 1813.

Talve, Ilmar. Eesti kultuurilugu: keskaja algusest Eesti iseseisvuseni. Tartu, 2005.

Tartu ülikooli ajalugu 1632–1982. II köide: 1798–1918. Tallinn, 1982.

Tohvri, Epi. Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses : [dissertatsioon]. Tartu, 2009.

Trainer, James. Tieck, Rambach and the corruption of young genius. – *In: German Life and Letters.* 1962, 16/1, lk. 27–36.

TRÜ majandusteaduskonna ajaloo ja tänapäevast. Materjale TRÜ majandusteaduskonna üliõpilastele õppeaines „Sissejuhatus erialasse”. Tallinn, 1980.

Vigel, Eduard. TRÜ Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802–1839. TRÜ Toimetised, vihik 115. Tartu, 1962.

Wilpert, Gero. Deutschbaltische Literaturgeschichte. München, 2005.

1812 год: к 150-летию Отечественной войны. Москва, 1962.

Исаков, Сергей Геннадиевич. Голос с того света, или из дырочки двуглавого орла: о поэтической школе русского дерптского студенчества 1810–1840-х гг. – *In: Вышгород,* 3/2003. Tallinn, 2003. Lk. 5–46.

Лотман, Юрий Михайлович. Андрей Сергеевич Кайсаров и литературно-общественная борьба его времени. Ученые записки Тартуского Государственного Университета, вып. 63. Tartu, 1958.

Петухов, Евгений Вячеславович. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802–1902). Исторический очерк. Т. 1. Tartu, 1902.

Teatmeteosed

Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Koostajad Arnold Hasselblatt ja Gustav Otto. Tartu, 1889.

Album Livonorum. Lübeck, 1972.

Album rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997. Koostaja Sirje Tamul. Toimetaja Toomas Hiio. Tartu, 1997.

Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 56 kd., 1875–1912.

Amburger, Erik. Die Pastoren der evangelischen Kirchen Russlands vom Ende des 16. Jahrhunderts bis 1937. Lüneburg–Erlangen, 1998.

Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Toim. Wilhelm Lenz. Köln–Viin, 1970.

Das Gelehrte Teutschland. Väljaandjad Georg Christoph Hamberger ja Johann Georg Meusel. Lemgo, 23 kd., 1767–1834.

Die Geschichte des Christentums. Toimetajad Jean-Marie Mayeur ja Norbert Brox. Freiburg etc., 14 kd., 2010.

Gottzmann, Carola L.; Hörner, Petra. Lexikon der Geschichte der Literatur des Baltikums und St. Petersburgs. Berliin–New York, 3 kd., 2007.

Kallmeyer, Theodor; Otto, Gustav (toim.). Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands. Riia, 1910.

Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs 1588–1830. Sērija A. Koostaja Silvija Šiško. Riia, 2013.

Neue Deutsche Biographie. München, alates 1953.

Neuer Nekrolog der Deutschen. Vāljaandja Georg Friedrich August Schmidt. Ilmenau, ak. 1–29, 1824–1854.

Rassmann, Friedrich. Fr. Rassmann's kurzgefaßtes Lexicon deutscher pseudonymer Schriftsteller von der ältern bis auf die jüngste Zeit aus allen Fächern der Wissenschaften. Leipzig, 1830.

Recke, Johann Friedrich von; Napiersky, Karl Eduard. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland. Jelgava, 4 kd., 1827–1832.

Redlich, May. Lexikon deutschbaltischer Literatur: eine Bibliographie. Köln, 1989.

Левицкий, Григорий Васильевич (toim.). Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802–1902). Tartu, 2 kd., 1902–1903.

Русский биографический словарь. Peterburi, 25 kd., 1896–1918.

Periodika

Berlinisches Archiv der Zeit und ihres Geschmacks. Vāljaandjad Friedrich Ludwig Wilhelm Meyer, Friedrich Eberhard Rambach, Ignaz Aurelius Feßler. Berliin, 1795–1800.

Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst. Vāljaandja Karl Morgenstern. Tartu, 1813–1821.

Neue Inländische Blätter. Vāljaandja Friedrich Eberhard Rambach. Tartu, 1817–1818.

Beilage zu Nr. 32 des Ostsee-Provinzen-Blattes. 11.08.1826.

Praelectiones semestres in Universitate Litterarum Caesarea, quae Dorpati constituta est.... = Praelectiones semestres in Caesarea Universitate Litteraria, quae Dorpati constituta est... Tartu, 1804–1822.

Ruthenia oder Deutsche Monatsschrift in Russland. Vāljaandjad Friedrich Bernhard Albers, Friedrich Christoph Brosse, Friedrich Enoch Schröder. Peterburi–Jelgava, 1807–1811.

Scholae semestres, in Caesarea Universitate Litteraria, quae Dorpati constituta est ... Tartu, 1822–1836.

Taschenbuch für Freunde des Scherzes und der Satire. Bd. 3. Leipzig, 1799.

Verzeichniß der ... zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. Tartu, 1803–1856.

Der Zuschauer, nr. 2856, 1826.

Internetiallikad

A. J. Europaeuksen jälkeläisten sukusanomat. 1966, nr. 1–2. Võrguteavik

<http://www.europaeus.info/aje44-45.htm>. Külastatud 29.03.2015.

[Fabian Peise sugupuu]. <http://www.mittelaltersticker.de/Ahnen/ahnenbilder.html>. Külastatud 04.05.2015.

Yrjö Kotivuori. Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852. Võrguteavik

<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/>. Külastatud 29.03.2015.

Lisa 1 – Friedrich Eberhard Rambachi portree (autor Christian Friedrich Tieck?)

Allikas: <http://www.mittelaltersticker.de/Ahnen/126.jpg>

Külastatud 04.05.2015.

„Was ich in meinem ersten Berichte Ew. Excellenz versicherte, dass trotz des Comment's die einzelne Studierenden gut und unverdorben geblieben, bestätigt sich jetzt. Seitdem dieses sie beherrschende eigenmächtige Gesetzbuch und die in demselben vorgeschriebene Excommunication durch den Anschlag und die eidliche Absage aufgehoben ist, scheint die Aufforderung zu jeder Aeusserung der Burschikosität verschwunden zu seyn, so wie auch der Schutz, den jeder einzelne im Verein aller von der Strafe zu finden glaubte, seine Kraft verloren zu haben. Ob schon noch vor kurzem die hiesige Polizey, der jetzt die Obhut über alles, was auf der Strasse oder sonst im Publico vorfällt, zu kommt, das Umherziehen in Haufen zumal Abends, das Singen auf der Strasse, das Tabacksrauchen und Knitteltragen zu conniviren schien, so ist jetzt keine Spur davon zu sehen und es herrscht vollkommene Ruhe, Ordnung und Sittlichkeit in dem öffentlichen Benehmen der Studirenden. Diess ist die Folge der Proclamation und der eidlichen Absage, welche die Studirenden vereinzelt, jedem seine Einsicht und Ueberzeugung so wie seinem Gefühl für das rechte und schickliche wiedergiebt, ihn eben dadurch wieder in Freyheit und unter die Herrschaft eigener Grundsätze stellt. So ist auch der 21ste April, der Stiftungstag dieser Universität, der im vorigen Jahre so unheilbringend war, und welchen die hiesige Polizey den Studirenden auf dem Dome zu feyern erlaubt hatte, still und ohne alle Unordnung vorübergegangen. Dieses alles sind die Folgen der ernsten Maassregeln, die das Gericht und Conseil genommen hat [...] Um dieses nun entdeckte und für jetzt unterdrückte Uebel auch im Keime zu ersticken, werde ich in der nächsten Sitzung des Conseils Vorschläge machen zu Befehlen an die Schulkommission, damit in den Schulen und Gymnasien schon die ersten Spuren entdeckt und vernichtet werden [...].“

Lisa 3 – F. E. Rambachi järeltulijad (valik)

1. Friedrich Eberhard Rambach (1767 Quedlinburg – 1826 Tallinn) – Tartu ülikooli professor. Abielud: 1) Juliana Benigna Heymann (1765 Berliin – 1805 Tartu) – 27. märtsil 1797 (ukj.) Berliinis; 2) Henriette Benedicte Kymmel (1789 Tartu – 1847 Tartu) – 17. juulil 1808 (vkj.) Kaiaveres.
  - 1.1. Wilhelmine Luise Rambach (1797 Berliin – 1876 Tartu) – abiellus 1829 Tartu ülikooli tähetorni observaatori Ernst Wilhelm Preussiga (1793–1839).
  - 1.2. Marie Luise Juliane Rambach (1799 Berliin – 1866 Sabile) – abiellus 1818 Sabile (Kuramaal) diakoni ja hilisema pastori Karl Wilhelm Kupfferiga (1793–1866).
  - 1.3. Johann Jakob Rambach (1800 Berliin – 1865 Pärnu) – *dr. med.* 1825 (TÜ), sõjaväearst; vallaline.
  - 1.4. Franziska (Fanny) Mathilde Luise Rambach (1803 Tartu – enne 1893 Tartu) – vallaline.
  - 1.5. Georg Friedrich Rambach (1811 Tartu – 1895 Pärnu) – *cand. jur.* 1836 (TÜ). Alates 1837 jurist Pärnus (õuekohtu advokaat, foogtikohtu sekretär, notar), 1845 ülemfoogt, 1856 justiitsbürgermeister.
    - 1.5.1. Friedrich Eberhard Rambach (1853 Pärnu – 1916 Pärnu) – *cand. jur.* 1876. Jurist ja linnavalitsuse tegelane Pärnus. 1877–1889 õuekohtu advokaat, 1879–1889 rae ülemfoogt. Alates 1890 tegev kaubanduses. Alates 1892 Rootsi ja Norra asekonsul, 1894 linnanõunik. Kogus Pärnu ümbruse arheoloogilisi leide (nn. Rambachi kogu).
      - 1.5.1.1. Friedrich Eberhard Rambach (1881 Pärnu – 1937 Riia) – *cand. chem.* 1908. Keemik Moskvast ja Mehhikos. Alates 1911 elas ja töötas Riias keemiku, arhivaari, maksuametniku ja kaubandusvolinikuna. Linnavolikogu liige, Saksa Keskabikassa direktor.
  - 1.6. Johanna Friedrike Luise Rambach (1818 Tartu – ?) – abiellus 1841 Riia arsti Victor Eduard Cruse'ga (1812–1887).

Allikad: T. Hansen. Die Familie Rambach. Lk. 228–232; Album Livonorum. Lübeck, 1972. Lk. 5, nr. 14 (Johann Jakob Rambach), lk. 56, nr. 188 (Georg Friedrich Rambach), lk. 237, nr. 704 (Friedrich Eberhard Rambach, 1853–1916) ja lk. 405, nr. 1153 (Friedrich Eberhard Rambach, 1881–1937); Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat (lk. 213, nr. 2976 – Victor Eduard Cruse); T. Kallmeyer, G. Otto (toim.). Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands. Lk. 491.

Lisa 4 – Rambachi suguvõsa pitser

Allikas: EAA.2071.1.1206 (Eugen von Nottbecki ürikute ja pitserite kogu)

An Eine Hochverordnete Schulkommission der Kaiserlichen Universität zu Dorpat von dem Professor Rambach

Unterlegung

Meine Gesundheit ist seit anderthalb Jahren in einem so hinfälligen Zustande, dass ich seitdem fast keinen Tag ohne Arzney habe erleben können. Dieses ist die Haupt-Ursache, warum ich so manche Sitzung auch der Schulkommission ungern habe versäumen müssen. Eine solche Lage erfüllt mich mit Kummer, um so mehr, da ich mir den Vorwurf machen muss, pflichtwidrig zu handeln, wenn ich durch längeres Verweilen einem thätigern Mitgliede den Platz und die Theilnahme raube. Ueberdem bin ich die wenigen schmerz- und sorgenlosen Stunden meines kranken Daseyns den Pflichten meines Amtes als Lehrer der Universität schuldig.

Ich habe die Ehre gehabt über 9 Jahre ununterbrochen Mitglied der Schulcommission zu seyn, ich habe ihre gehäufteren und schwierigern Arbeiten gethan und mich keinen Geschäfte entzogen, welchem ich mich gewachsen fühlte. Meine Kenntnisse, meine Erfahrungen und Kräfte habe ich einem Geschäfte vorzüglich gern gewidmet, welches ich als die erste Thätigkeit meines Lebens lieb gewonnen hatte und von welchem ich mich nun mit Schmerzen trenne.

Ich danke allen verehrten Mitgliedern der Schulcommission für ihren Rath und Beystand, ohne welchen meine Thätigkeit minder fruchtbringend gewesen wäre, so wie für ihre Nachsicht und Wohlwollen und ersuche Eine Hochverordnete Schulkommission, mich meiner bisherigen Geschäfte bey derselben wohlwollend zu entlassen.

Mit vollkommener Hochachtung habe ich die Ehre zu seyn

Einer Hochverordneter Schulcommission

gehorsamster Diener

Fr. E. Rambach

Dorpat den 22ten Apr. 1813

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Lauri Frei

(isikukood: 38407190330)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Tartu Ülikooli professor Friedrich Eberhard Rambach (1767–1826) ja tema aeg“,
mille juhendaja on vanemteadur Sirje Tamul,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil,
sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja
lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas
digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega
isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 10. mail 2015